HIS3204C: HISTORY OF ASSAM-I

SECTION III

A. ১ নম্বৰৰ অতি চমু প্ৰশ্নোত্তৰ

১। প্ৰশ্ন: কামৰূপৰ শেষৰটো প্ৰধান ৰাজবংশ কোনটো আছিল?
উত্তৰ: পাল ৰাজবংশ।

২। প্ৰশ্ন: কামৰূপত পাল ৰাজবংশৰ অৱসান কোন শতিকাত আৰম্ভ হৈছিল?
উত্তৰ: দ্বাদশ শতিকাত।

৩। প্ৰশ্ন: পাল-পৰৱৰ্তী যুগৰ কামৰূপৰ ইতিহাসৰ এটা উল্লেখযোগ্য বৈশিষ্ট্য কি?
উত্তৰ: কেন্দ্ৰীয় ৰাজশক্তিৰ দুৰ্বলতা আৰু আঞ্চলিক শক্তিসমূহৰ উত্থান।

৪। প্ৰশ্ন: বৈদ্যদেৱ কোন আছিল?
উত্তৰ: দ্বাদশ শতিকাৰ কামৰূপৰ ৰাজনৈতিক ইতিহাসৰ সৈতে জড়িত এগৰাকী প্ৰভাৱশালী শাসক বা শাসনকৰ্তা।

৫। প্ৰশ্ন: বৈদ্যদেৱৰ বিষয়ে জানিবলৈ কোনটো ঐতিহাসিক উৎস বিশেষভাৱে সহায়ক?
উত্তৰ: বৈদ্যদেৱৰ সৈতে সম্পৰ্কিত তাম্ৰলিপি।

৬। প্ৰশ্ন: কামৰূপৰ পশ্চিম সীমা হিচাপে কোনখন নদীৰ উল্লেখ পোৱা যায়?
উত্তৰ: কৰতোৱা নদী।

৭। প্ৰশ্ন: ত্ৰয়োদশ শতিকাৰ আৰম্ভণিতে বংগৰ পৰা কামৰূপৰ দিশে কোনজন তুৰ্কী সেনাপতিয়ে অভিযান চলাইছিল?
উত্তৰ: ইখতিয়াৰউদ্দিন মুহাম্মদ বখতিয়াৰ খিলজী।

৮। প্ৰশ্ন: বখতিয়াৰ খিলজীৰ কামৰূপ অভিযান কোন চনত সংঘটিত হৈছিল?
উত্তৰ: ১২০৬ খ্ৰীষ্টাব্দত।

৯। প্ৰশ্ন: বখতিয়াৰ খিলজীৰ কামৰূপ অভিযানৰ বিষয়ে কোনখন পাৰ্চী বুৰঞ্জীত বিৱৰণ পোৱা যায়?
উত্তৰ: মিনহাজ-উছ-ছিৰাজৰ তবকাত-ই-নাছিৰী।

১০। প্ৰশ্ন: বখতিয়াৰ খিলজীৰ অভিযানৰ ব্যৰ্থতাৰ কথা উল্লেখ কৰা এটা স্থানীয় ঐতিহাসিক নিদৰ্শনৰ নাম লিখা।
উত্তৰ: কনাই বৰশী বোৱা শিলালিপি।

১১। প্ৰশ্ন: কনাই বৰশী বোৱা শিলালিপি ক'ত অৱস্থিত?
উত্তৰ: উত্তৰ গুৱাহাটীৰ ওচৰত।

১২। প্ৰশ্ন: কনাই বৰশী বোৱা শিলালিপিত তুৰ্কীসকলৰ পৰাজয়ৰ কোনটো শকাব্দৰ উল্লেখ আছে?
উত্তৰ: শকাব্দ ১১২৭ (১২০৬ খ্ৰীষ্টাব্দৰ সৈতে সম্পৰ্কিত)।

১৩। প্ৰশ্ন: বখতিয়াৰ খিলজীৰ অভিযানৰ সময়ত কামৰূপৰ শাসকক পাৰ্চী বিৱৰণত কি নামেৰে উল্লেখ কৰা হৈছে?
উত্তৰ: 'ৰায় অৱ কামৰুদ' বা কামৰূপৰ ৰায়/ৰজা হিচাপে।

১৪। প্রশ্ন: বখতিয়াৰ খিলজীৰ কামৰূপ অভিযানৰ মূল উদ্দেশ্য কি আছিল বুলি সাধাৰণতে ধৰা হয়?
উত্তৰ: তিব্বতৰ দিশে সামৰিক অভিযান চলোৱা আৰু উত্তৰ-পূৰ্বাঞ্চলৰ পথ-অঞ্চলত প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰা।

১৫। প্রশ্ন: বখতিয়াৰ খিলজীৰ অভিযানৰ ফলত কামৰূপ তুৰ্কী শাসনৰ অধীনলৈ গৈছিলনে?
উত্তৰ: নহয়। অভিযানটো ব্যৰ্থ হৈছিল আৰু কামৰূপত তুৰ্কী শাসন প্ৰতিষ্ঠা হোৱা নাছিল।

১৬। প্রশ্ন: বখতিয়াৰ খিলজীৰ অভিযানৰ বিৱৰণ দিয়া পাৰ্চী বুৰঞ্জীকাৰজন কোন?
উত্তৰ: মিনহাজ-উছ-ছিৰাজ।

১৭। প্রশ্ন: 'তবকাত-ই-নাছিৰী' কোন ভাষাত ৰচিত?
উত্তৰ: পাৰ্চী ভাষাত।

১৮। প্রশ্ন: বখতিয়াৰ খিলজীৰ পিছত ত্ৰয়োদশ শতিকাৰ তৃতীয় দশকত কামৰূপৰ সৈতে সংঘাতত জড়িত বংগৰ শাসক কোন আছিল?
উত্তৰ: গিয়াছউদ্দিন ইৱাজ খিলজী।

১৯। প্রশ্ন: পাল-পৰৱৰ্তী সময়ত কামৰূপৰ পূব অংশত কোনবোৰ আঞ্চলিক ৰাজনৈতিক শক্তিৰ উত্থান ঘটিছিল?
উত্তৰ: চুতীয়া, কছাৰী আৰু আহোম আদি শক্তিৰ উত্থান ঘটিছিল; অৱশ্যে এই শক্তিসমূহৰ উত্থানৰ কাল আৰু ভূখণ্ড একে নাছিল।

২০। প্রশ্ন: পাল-পৰৱৰ্তী যুগত কামৰূপৰ ৰাজনৈতিক বিচ্ছিন্নতাৰ এটা প্ৰধান কাৰণ কি?
উত্তৰ: কেন্দ্ৰীয় ৰাজশক্তিৰ দুৰ্বলতা আৰু আঞ্চলিক শাসকসকলৰ স্বতন্ত্ৰতা বৃদ্ধি।

B. ২ নম্বৰৰ প্রশ্নোত্তৰ

১। প্রশ্ন: পাল-পৰৱৰ্তী যুগ বুলিলে কি বুজা?

উত্তৰ: কামৰূপত পাল ৰাজবংশৰ ক্ষমতা হ্ৰাস পোৱাৰ পিছৰ সময়ছোৱাক পাল-পৰৱৰ্তী যুগ বুলি কোৱা হয়। এই সময়ত পূৰ্বৰ দৰে শক্তিশালী কেন্দ্ৰীয় ৰাজশক্তি বৰ্তি থকা নাছিল। বিভিন্ন আঞ্চলিক শাসক, ভূস্বামী আৰু স্থানীয় ক্ষমতাকেন্দ্ৰৰ প্ৰভাৱ বৃদ্ধি পোৱাৰ ফলত কামৰূপৰ ৰাজনৈতিক ঐক্য ক্ৰমে দুৰ্বল হৈ পৰিছিল।

২। প্রশ্ন: পাল-পৰৱৰ্তী যুগৰ কামৰূপৰ ৰাজনৈতিক অৱস্থাৰ দুটা বৈশিষ্ট্য উল্লেখ কৰা।

উত্তৰ: প্ৰথমতে, পাল ৰাজবংশৰ অৱসানৰ পিছত কামৰূপত পূৰ্বৰ দৰে সুসংহত কেন্দ্ৰীয় শাসন ব্যৱস্থা বৰ্তি নাথাকিল। দ্বিতীয়তে, বিভিন্ন স্থানীয় শাসক আৰু আঞ্চলিক শক্তিয়ে নিজৰ নিজৰ অঞ্চলত ক্ষমতা বিস্তাৰ কৰিবলৈ ধৰিলে। ইয়াৰ ফলত ৰাজনৈতিক বিভাজন আৰু ক্ষমতাৰ প্ৰতিদ্বন্দ্বিতা বৃদ্ধি পালে।

৩। প্রশ্ন: বৈদ্যদেৱৰ ঐতিহাসিক গুৰুত্ব কি?

উত্তৰ: বৈদ্যদেৱ দ্বাদশ শতিকাৰ কামৰূপৰ ৰাজনৈতিক ইতিহাসৰ এক উল্লেখযোগ্য ব্যক্তি। তেওঁৰ সৈতে জড়িত তাম্ৰলিপি সেই সময়ৰ ৰাজনৈতিক ক্ষমতা, শাসন-প্ৰক্ৰিয়া আৰু ৰাজকীয় ভূমিদানৰ বিষয়ে তথ্য দিয়ে। তেওঁৰ শাসনকালৰ তথ্যই পাল-পৰৱৰ্তী যুগৰ ৰাজনৈতিক পৰিৱৰ্তন বুজিবলৈ সহায় কৰে।

৪। প্রশ্ন: বখতিয়াৰ খিলজীৰ কামৰূপ অভিযানৰ তাৎপর্য কি?

উত্তৰ: ১২০৬ খ্ৰীষ্টাব্দত বখতিয়াৰ খিলজীয়ে কামৰূপৰ মাজেৰে উত্তৰ-পূবৰ দিশে অভিযান চলাইছিল। কিন্তু স্থানীয় প্ৰতিৰোধ, ভৌগোলিক প্ৰতিকূলতা আৰু প্ৰত্যাৱৰ্তনৰ সময়ত হোৱা বিপর্যয়ৰ ফলত তেওঁৰ বাহিনী ভীষণ ক্ষতিগ্ৰস্ত

হৈছিল। এই অভিযানৰ ব্যৰ্থতাই কামৰূপৰ সামৰিক প্ৰতিৰোধ ক্ষমতা আৰু ভৌগোলিক পৰিস্থিতিৰ গুৰুত্ব প্ৰকাশ কৰে।

৫। প্ৰশ্ন: কনাই বৰশী বোৱা শিলালিপিৰ ঐতিহাসিক গুৰুত্ব ব্যাখ্যা কৰা।

উত্তৰ: কনাই বৰশী বোৱা শিলালিপি বখতিয়াৰ খিলজীৰ কামৰূপ অভিযানৰ সৈতে জড়িত এক গুৰুত্বপূৰ্ণ স্থানীয় ঐতিহাসিক উৎস। ইয়াত ১২০৬ খ্ৰীষ্টাব্দত কামৰূপত প্ৰৱেশ কৰা তুৰ্কীসকলৰ ধ্বংস বা পৰাজয়ৰ উল্লেখ আছে। পাৰ্চী বুৰঞ্জীৰ বিৱৰণৰ সৈতে এই শিলালিপি মিলাই চালে অভিযানটোৰ ব্যৰ্থতাৰ বিষয়ে অধিক স্পষ্ট ধাৰণা পোৱা যায়। অৱশ্যে শিলালিপিখনে স্থানীয় শাসকৰ নাম উল্লেখ নকৰে।

৬। প্ৰশ্ন: বখতিয়াৰ খিলজীৰ অভিযান ব্যৰ্থ হোৱাৰ দুটা কাৰণ লিখা।

উত্তৰ: প্ৰথমতে, কামৰূপৰ স্থানীয় শক্তিয়ে বিদেশী বাহিনীৰ অগ্ৰগতিৰ বিৰুদ্ধে প্ৰতিৰোধ গঢ়ি তুলিছিল। দ্বিতীয়তে, নদ-নদী, পাহাৰীয়া পথ, জলবায়ু আৰু খাদ্য-যোগানৰ অসুবিধাই তুৰ্কী বাহিনীৰ চলাচল আৰু প্ৰত্যাৱৰ্তন কঠিন কৰি তুলিছিল। বিশেষকৈ উভতি অহাৰ সময়ত বাহিনীটোৱে ভয়ংকৰ ক্ষতিৰ সন্মুখীন হৈছিল।

৭। প্ৰশ্ন: কামৰূপৰ ৰাজনৈতিক বিচ্ছিন্নতা আৰু আঞ্চলিক ৰাজ্যৰ উত্থানৰ মাজত কি সম্পৰ্ক আছিল?

উত্তৰ: কেন্দ্ৰীয় কামৰূপ ৰাজ্যৰ ক্ষমতা দুৰ্বল হোৱাৰ লগে লগে দূ�ৰৱৰ্তী অঞ্চলসমূহত স্থানীয় শাসকসকলৰ প্ৰভাৱ বৃদ্ধি পায়। পূৰ্বৰ ৰাজনৈতিক কেন্দ্ৰৰ নিয়ন্ত্ৰণ শিথিল হোৱাত বিভিন্ন জনগোষ্ঠী আৰু স্থানীয় ক্ষমতাকেন্দ্ৰই স্বতন্ত্ৰ ৰাজনৈতিক পৰিচয় গঢ়ি তুলিবলৈ সক্ষম হয়। এই প্ৰক্ৰিয়াই পৰৱৰ্তী সময়ত আঞ্চলিক ৰাজ্যসমূহৰ উত্থানৰ পথ মুকলি কৰে।

৮। প্ৰশ্ন: বখতিয়াৰ খিলজীৰ কামৰূপ অভিযানৰ বিষয়ে জানিবলৈ পাৰ্চী বুৰঞ্জী কিয় গুৰুত্বপূৰ্ণ?

উত্তৰ: কামৰূপৰ সেই সময়ছোৱাৰ নিজস্ব লিখিত বিৱৰণ সীমিত। সেয়েহে মিনহাজ-উছ-ছিৰাজৰ *তবকাত-ই-নাছিৰী*ৰ দৰে পাৰ্চী বুৰঞ্জীয়ে তুৰ্কী অভিযান, সেনাপতিৰ গতিবিধি আৰু কামৰূপৰ শাসকৰ প্ৰতিৰোধৰ বিষয়ে মূল্যৱান তথ্য প্ৰদান কৰে। অৱশ্যে এই বিৱৰণ বহিৰাগত লেখকৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰা লিখা হোৱা বাবে স্থানীয় শিলালিপি আৰু অন্যান্য উৎসৰ সৈতে তুলনা কৰি ব্যৱহাৰ কৰা উচিত।

৯। প্ৰশ্ন: প্ৰিথুৰ পৰিচয় সম্পৰ্কে ইতিহাসবিদসকলৰ মাজত মতভেদ কিয় আছে?

উত্তৰ: বখতিয়াৰ খিলজীৰ অভিযানৰ সময়ত কামৰূপৰ শাসক কোন আছিল, সেই বিষয়ে সমসাময়িক উৎসত স্পষ্ট আৰু নিৰ্দিষ্ট পৰিচয় পোৱা নাযায়। পাৰ্চী বিৱৰণত ‘ৰায় অৱ কামৰুদ’ আৰু ‘বাৰটু’ নামৰ উল্লেখ আছে; আনহাতে কনাই বৰশী বোৱা শিলালিপিত কোনো শাসকৰ নাম দিয়া হোৱা নাই। পিছৰ ঐতিহাসিক ব্যাখ্যাত প্ৰিথুক এই শাসকৰ সৈতে চিনাক্ত কৰা হৈছে যদিও এই পৰিচয় নিশ্চিতভাৱে প্ৰতিষ্ঠিত নহয়।

১০। প্ৰশ্ন: পাল-পৰৱৰ্তী যুগৰ ইতিহাস পুনৰ্গঠনত শিলালিপিৰ ভূমিকা কি?

উত্তৰ: শিলালিপি আৰু তাম্ৰলিপি ৰাজকীয় উপাধি, শাসকৰ নাম, ভূমিদান, প্ৰশাসনিক বিষয় আৰু ৰাজনৈতিক সম্পৰ্কৰ বিষয়ে প্ৰত্যক্ষ তথ্য দিয়ে। যিহেতু এই যুগৰ ধাৰাবাহিক বুৰঞ্জী সীমিত, সেয়েহে এই লিপিসমূহে ইতিহাস পুনৰ্গঠনৰ প্ৰধান আধাৰ হিচাপে কাম কৰে। তথাপি লিপিৰ তথ্যক সাহিত্যিক আৰু বহিৰাগত উৎসৰ সৈতে মিলাই বিশ্লেষণ কৰা প্ৰয়োজন।

C. ৫ নম্বৰৰ চমু টোকা

১। পাল-পৰৱৰ্তী যুগৰ কামৰূপৰ ৰাজনৈতিক অৱস্থা

কামৰূপৰ পাল ৰাজবংশৰ ক্ষমতা হ্ৰাস পোৱাৰ পিছত ৰাজ্যখনৰ ৰাজনৈতিক পৰিস্থিতিত উল্লেখযোগ্য পৰিৱৰ্তন আহে। পূৰ্বৰ ৰাজবংশসমূহৰ অধীনত গঢ় লৈ উঠা কেন্দ্ৰীভূত ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ শক্তি ক্ৰমে হ্ৰাস পায়। বিভিন্ন স্থানীয় শাসক, সামন্তপ্ৰভু আৰু আঞ্চলিক ক্ষমতাকেন্দ্ৰই নিজৰ নিজৰ অঞ্চলত অধিক প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰিবলৈ ধৰে।

এই সময়ৰ ইতিহাস পুনৰ্গঠনৰ ক্ষেত্ৰত বৈদ্যদেৱৰ সৈতে জড়িত তাম্ৰলিপি আৰু অন্যান্য শিলালিপি বিশেষ গুৰুত্বপূৰ্ণ। এইবোৰৰ পৰা বুজিব পাৰি যে ৰাজকীয় ক্ষমতা, ভূমিদান আৰু স্থানীয় প্ৰশাসনৰ মাজত ঘনিষ্ঠ সম্পৰ্ক আছিল। কিন্তু পাল-পৰৱৰ্তী যুগৰ ৰাজনৈতিক ইতিহাসৰ সকলো পৰ্যায়ৰ বিষয়ে একেৰাহে তথ্য পোৱা নাযায়।

কেন্দ্ৰীয় শাসনৰ দুৰ্বলতাই আঞ্চলিক শক্তিসমূহৰ উত্থানৰ সুযোগ সৃষ্টি কৰে। ব্ৰহ্মপুত্ৰ উপত্যকাৰ বিভিন্ন অংশত স্থানীয় ৰাজনৈতিক শক্তি গঢ় লৈ উঠাৰ ফলত কামৰূপৰ পূৰ্বৰ ভৌগোলিক আৰু ৰাজনৈতিক ঐক্য ক্ৰমে শিথিল হৈ পৰে। এই পৰিৱৰ্তনক কেৱল এটা ৰাজবংশৰ পতন হিচাপে চাব নালাগে; ই আছিল ক্ষমতাৰ পুনৰ্বণ্টন আৰু আঞ্চলিক ৰাজনৈতিক পৰিচয়ৰ বিকাশৰ এক দীঘলীয়া প্ৰক্ৰিয়া।

২। বখতিয়াৰ খিলজীৰ কামৰূপ অভিযান

ত্ৰয়োদশ শতিকাৰ আৰম্ভণিতে বংগত তুৰ্কী শাসনৰ বিস্তাৰৰ পিছত কামৰূপৰ পশ্চিম সীমান্তত নতুন সামৰিক চাপৰ সৃষ্টি হয়। এই সময়তে তুৰ্কী সেনাপতি ইখতিয়াৰউদ্দিন মুহাম্মদ বখতিয়াৰ খিলজীয়ে ১২০৬ খ্ৰীষ্টাব্দত কামৰূপৰ মাজেৰে উত্তৰ-পূবৰ দিশে অভিযান চলায়। এই অভিযানৰ সৈতে তিব্বত অভিমুখী সামৰিক যাত্ৰাৰ সম্পৰ্ক আছিল বুলি ঐতিহাসিক বিৱৰণত উল্লেখ আছে।

মিনহাজ-উছ-ছিৰাজৰ *তবকাত-ই-নাছিৰী*ত এই অভিযানৰ বিৱৰণ পোৱা যায়। বখতিয়াৰৰ বাহিনী কামৰূপৰ মাজেৰে আগবাঢ়িছিল যদিও স্থানীয় প্ৰতিৰোধ আৰু ভৌগোলিক প্ৰতিকূলতাই তেওঁলোকৰ অগ্ৰগতি কঠিন কৰি তোলে। প্ৰত্যাৱৰ্তনৰ সময়ত নদী পাৰ হোৱা, খাদ্য-যোগান আৰু স্থানীয় আক্ৰমণৰ ফলত বাহিনীটোৰ ব্যাপক ক্ষতি হয়।

কনাই বৰশী বোৱা শিলালিপিত ১২০৬ খ্ৰীষ্টাব্দৰ সৈতে সম্পৰ্কিত শকাব্দ ১১২৭-ত কামৰূপত প্ৰৱেশ কৰা তুৰ্কীসকলৰ ধ্বংসৰ উল্লেখ পোৱা যায়। এই শিলালিপি অভিযানৰ ব্যৰ্থতাৰ স্থানীয় প্ৰমাণ হিচাপে গুৰুত্বপূৰ্ণ। অৱশ্যে শিলালিপিখনে অভিযান প্ৰতিহত কৰা শাসকৰ নাম উল্লেখ কৰা নাই।

এই অভিযানৰ তাৎপৰ্য বহুমুখী। প্ৰথমতে, ই কামৰূপৰ পশ্চিম সীমান্তত তুৰ্কী শক্তিৰ সৈতে হোৱা প্ৰথম উল্লেখযোগ্য সংঘাতসমূহৰ ভিতৰত অন্যতম। দ্বিতীয়তে, স্থানীয় ভূগোল আৰু সামৰিক প্ৰতিৰোধে বাহিৰৰ শক্তিৰ অগ্ৰগতি কেনেদৰে বাধাগ্ৰস্ত কৰিব পাৰে, সেয়া স্পষ্ট হয়। তৃতীয়তে, এই ঘটনাই কামৰূপৰ ইতিহাসক উত্তৰ ভাৰতৰ তুৰ্কী সাম্ৰাজ্য বিস্তাৰৰ বৃহত্তৰ প্ৰেক্ষাপটৰ সৈতে সংযোগ কৰে।

৩। কনাই বৰশী বোৱা শিলালিপিৰ ঐতিহাসিক গুৰুত্ব

কনাই বৰশী বোৱা শিলালিপি কামৰূপৰ প্ৰাচীন আৰু মধ্যযুগীয় ইতিহাসৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ স্থানীয় প্ৰমাণ। ই উত্তৰ গুৱাহাটীৰ ওচৰত অৱস্থিত আৰু ১২০৬ খ্ৰীষ্টাব্দত কামৰূপত প্ৰৱেশ কৰা তুৰ্কীসকলৰ পৰাজয় বা ধ্বংসৰ সৈতে সম্পৰ্কিত। শিলালিপিত শকাব্দ ১১২৭-ৰ উল্লেখ আছে, যাক ১২০৬ খ্ৰীষ্টাব্দৰ সৈতে মিলোৱা হয়।

এই শিলালিপিৰ বিশেষ তাৎপৰ্য হৈছে যে ই তুৰ্কী অভিযানৰ ব্যৰ্থতাৰ বিষয়ে স্থানীয় স্মৃতি আৰু ৰাজনৈতিক প্ৰতিৰোধৰ এক প্ৰত্যক্ষ লিখিত সাক্ষ্য প্ৰদান কৰে। মিনহাজ-উছ-ছিৰাজৰ *তবকাত-ই-নাছিৰী*ত থকা বিৱৰণৰ সৈতে ইয়াক তুলনা কৰিলে ঘটনাটোৰ বিষয়ে অধিক সুসংহত ধাৰণা লাভ কৰিব পাৰি।

তথাপি শিলালিপিখনৰ তথ্যৰ সীমাবদ্ধতাও আছে। ইয়াত স্থানীয় শাসকৰ নাম উল্লেখ কৰা হোৱা নাই। সেয়েহে বখতিয়াৰ খিলজীক পৰাস্ত কৰা শাসকজন প্ৰিথু আছিল বুলি কোৱা কথাটো নিশ্চিত তথ্য হিচাপে উপস্থাপন কৰা উচিত নহয়। আধুনিক ইতিহাসচৰ্চাত এই পৰিচয়ৰ বিষয়ে মতভেদ আছে।

সেয়েহে কনাই বৰশী বোৱা শিলালিপিৰ গুৰুত্ব কেৱল সামৰিক বিজয়ৰ স্মাৰক হিচাপে নহয়; ই কামৰূপৰ ৰাজনৈতিক ইতিহাস, স্থানীয় প্ৰতিৰোধ আৰু ত্ৰয়োদশ শতিকাৰ আৰম্ভণিৰ আঞ্চলিক ক্ষমতাৰ বিষয়ে তথ্য প্ৰদান কৰা এক মূল্যৱান ঐতিহাসিক উৎস।

৪। কামৰূপ ৰাজ্যৰ বিচ্ছিন্নতাৰ কাৰণ

কামৰূপ ৰাজ্যৰ বিচ্ছিন্নতা কোনো এটা নির্দিষ্ট যুদ্ধ বা এজন শাসকৰ পৰাজয়ৰ ফলত হোৱা আকস্মিক ঘটনা নাছিল। ই আছিল দীর্ঘদিনীয়া ৰাজনৈতিক আৰু আঞ্চলিক পৰিৱর্তনৰ ফল। পাল ৰাজবংশৰ ক্ষমতা হ্রাস পোৱাৰ পিছত কেন্দ্রীয় শাসনৰ নিয়ন্ত্রণ ক্রমে দুর্বল হৈ পৰে। ইয়াৰ ফলত দূৰৱর্তী অঞ্চলসমূহত স্থানীয় শাসক আৰু সামন্তপ্রভুসকলৰ স্বতন্ত্রতা বৃদ্ধি পায়।

দ্বিতীয়তে, কামৰূপৰ বিস্তৃত ভৌগোলিক পৰিসৰ আৰু বিভিন্ন অঞ্চলৰ মাজত যোগাযোগ আৰু প্রশাসনিক নিয়ন্ত্রণৰ অসুবিধাই কেন্দ্রীয় শাসনক জটিল কৰি তুলিছিল। তৃতীয়তে, স্থানীয় জনগোষ্ঠী, ভূস্বামী আৰু আঞ্চলিক অভিজাত শ্রেণীৰ ক্ষমতা বৃদ্ধি পোৱাৰ ফলত কেন্দ্রীয় ৰাজশক্তিৰ ওপৰত নির্ভৰশীলতা কমি আহে।

চতুর্থতে, পশ্চিমৰ পৰা বংগৰ তুর্কী শক্তিৰ চাপ আৰু পূর্বাঞ্চলত নতুন আঞ্চলিক ৰাজনৈতিক শক্তিৰ উত্থানে কামৰূপৰ ৰাজনৈতিক পৰিসৰ সলনি কৰে। সময়ৰ লগে লগে পূর্বৰ বৃহৎ কামৰূপ ৰাজ্যৰ বিভিন্ন অংশত পৃথক ৰাজনৈতিক কেন্দ্র গঢ় লৈ উঠে।

এই বিচ্ছিন্নতাৰ ফলত পৰৱর্তী সময়ত কামতা ৰাজ্য আৰু ব্রহ্মপুত্র উপত্যকাৰ বিভিন্ন আঞ্চলিক ৰাজ্যৰ বিকাশৰ পথ মুকলি হয়। সেয়েহে কামৰূপৰ বিচ্ছিন্নতাক প্রাচীন ৰাজনৈতিক ঐক্যৰ অৱসান আৰু মধ্যযুগীয় আঞ্চলিক ৰাজনীতিৰ বিকাশৰ মাজৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ সন্ধিক্ষণ হিচাপে বিবেচনা কৰিব পাৰি।

৫। পাল-পৰৱর্তী যুগৰ ইতিহাসৰ উৎসসমূহ

পাল-পৰৱর্তী যুগৰ কামৰূপৰ ইতিহাস পুনর্গঠনৰ বাবে বিভিন্ন ধৰণৰ উৎস ব্যৱহাৰ কৰা হয়। ইয়াৰ ভিতৰত শিলালিপি, তাম্রলিপি, পাৰ্চী বুৰঞ্জী আৰু পৰৱর্তী কালৰ ঐতিহাসিক ৰচনা বিশেষ উল্লেখযোগ্য।

তাম্রলিপি আৰু শিলালিপিৰ পৰা শাসকৰ নাম, ৰাজকীয় উপাধি, ভূমিদান, প্রশাসনিক পদবী আৰু ৰাজনৈতিক সম্পর্কৰ বিষয়ে তথ্য পোৱা যায়। বৈদ্যদেৱৰ সৈতে জড়িত তাম্রলিপি এই ক্ষেত্রত বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। আনহাতে, কনাই বৰশী বোৱা শিলালিপিয়ে ১২০৬ খ্রীষ্টাব্দৰ তুর্কী অভিযানৰ ব্যর্থতাৰ বিষয়ে স্থানীয় প্রমাণ প্রদান কৰে।

পাৰ্চী বুৰঞ্জীৰ ভিতৰত মিনহাজ-উছ-ছিৰাজৰ তবকাত-ই-নাছিৰী বিশেষ গুৰুত্বপূর্ণ। ইয়াত বখতিয়াৰ খিলজীৰ অভিযান আৰু কামৰূপৰ শাসকৰ প্রতিৰোধৰ বিষয়ে বিৱৰণ আছে। কিন্তু এই বিৱৰণ বহিৰাগত লেখকৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰা লিখা হোৱা বাবে ইয়াক স্থানীয় লিপিৰ সৈতে তুলনা কৰি ব্যৱহাৰ কৰা উচিত।

পৰৱর্তী কালৰ ইতিহাসগ্রন্থই এই বিচ্ছিন্ন তথ্যসমূহ একত্রিত কৰি ঘটনাক্রম পুনর্গঠনত সহায় কৰে। তথাপি এই যুগৰ তথ্যৰ অভাৱ আৰু উৎসসমূহৰ সীমাবদ্ধতাৰ বাবে সকলো ঘটনা বা শাসকৰ পৰিচয় নিশ্চিতভাৱে নির্ধাৰণ কৰা সম্ভৱ নহয়। এই কাৰণেই পাল-পৰৱর্তী যুগৰ ইতিহাস অধ্যয়নত উৎস-সমালোচনা বিশেষ প্রয়োজনীয়।

D. ৮ নম্বৰৰ দীঘল প্রশ্নোত্তৰ

১। পাল-পৰৱর্তী যুগত অসমৰ ৰাজনৈতিক অৱস্থা আলোচনা কৰা।

উত্তৰ:

ভূমিকা:
কামৰূপৰ ইতিহাসত পাল ৰাজবংশৰ অৱসান এক উল্লেখযোগ্য ৰাজনৈতিক সন্ধিক্ষণ। পাল শাসনৰ সময়ত কামৰূপত এক ৰাজকীয় পৰম্পৰা আৰু কেন্দ্রীয় শাসন ব্যৱস্থা বর্তি আছিল। কিন্তু দ্বাদশ শতিকাৰ পৰা এই ৰাজনৈতিক গাঁথনিৰ শক্তি ক্রমে হ্রাস পাবলৈ ধৰে। ফলত কামৰূপৰ বিভিন্ন অঞ্চলত স্থানীয় ক্ষমতাকেন্দ্রৰ উত্থান ঘটে আৰু ৰাজ্যখনৰ ৰাজনৈতিক ঐক্য শিথিল হৈ পৰে।

কেন্দ্রীয় ৰাজশক্তিৰ অৱক্ষয়:
পাল ৰাজবংশৰ অন্তিম পর্যায়ত কেন্দ্রীয় ৰাজশক্তিৰ নিয়ন্ত্রণ আগৰ তুলনাত দুর্বল হৈ পৰিছিল। ৰাজবংশীয় ক্ষমতাৰ ধাৰাবাহিকতা, সামন্তপ্রভুসকলৰ আনুগত্য আৰু প্রশাসনিক নিয়ন্ত্রণৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰা শাসন ব্যৱস্থাত শিথিলতা আহে। ফলত স্থানীয় শাসক আৰু প্রভাৱশালী অভিজাতসকলে নিজৰ অঞ্চলত অধিক স্বায়ত্তশাসন লাভ কৰিবলৈ সক্ষম হয়।

বৈদ্যদেৱ আৰু ৰাজনৈতিক পৰিৱর্তন:
এই সময়ৰ ৰাজনৈতিক ইতিহাসৰ আলোচনাত বৈদ্যদেৱৰ নাম বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। তেওঁৰ সৈতে জড়িত তাম্রলিপি সেই সময়ৰ ৰাজনৈতিক পৰিস্থিতি, ৰাজকীয় ক্ষমতা আৰু ভূমিদানৰ বিষয়ে তথ্য প্রদান কৰে। বৈদ্যদেৱৰ শাসন-সম্পর্কীয় তথ্যই পাল-পৰৱর্তী যুগৰ ৰাজনৈতিক গাঁথনিৰ পৰিৱর্তন বুজিবলৈ সহায় কৰে। অৱশ্যে তেওঁৰ সঠিক ৰাজনৈতিক মর্যাদা আৰু সেই সময়ৰ ক্ষমতাৰ ধাৰাবাহিকতা নির্ধাৰণ কৰোঁতে লিপিগত প্রমাণৰ সীমাবদ্ধতা মনত ৰখা প্রয়োজন।

আঞ্চলিক শক্তিৰ উত্থান:
কেন্দ্রীয় কামৰূপৰ নিয়ন্ত্রণ দুর্বল হোৱাৰ লগে লগে বিভিন্ন অঞ্চলত স্থানীয় ৰাজনৈতিক শক্তিৰ বিকাশ ঘটে। ব্রহ্মপুত্র উপত্যকাৰ পূব আৰু দক্ষিণ অংশত বিভিন্ন জনগোষ্ঠী আৰু স্থানীয় শাসকগোষ্ঠীৰ প্রভাৱ বৃদ্ধি পায়। পৰৱর্তী সময়ত চুতীয়া, কছাৰী আৰু আহোম আদি আঞ্চলিক শক্তিৰ উত্থানৰ বাবে এই ৰাজনৈতিক পৰিৱর্তনে অনুকূল পৰিস্থিতি সৃষ্টি কৰে। অৱশ্যে এই শক্তিসমূহৰ উত্থান একে সময়তে বা একে প্রক্রিয়াৰে হোৱা নাছিল।

পশ্চিম সীমান্তৰ চাপ:
ত্রয়োদশ শতিকাৰ আৰম্ভণিতে বংগত তুর্কী শক্তিৰ বিস্তাৰে কামৰূপৰ পশ্চিম সীমান্তত নতুন প্রত্যাহ্বান সৃষ্টি কৰে। ১২০৬ খ্রীষ্টাব্দত বখতিয়াৰ খিলজীৰ কামৰূপ অভিযান এই পৰিৱর্তনৰ এক উল্লেখযোগ্য ঘটনা। অভিযানটো ব্যর্থ হ'লেও ই কামৰূপক বৃহত্তৰ উত্তৰ ভাৰতীয় ৰাজনৈতিক পৰিৱর্তনৰ সৈতে প্রত্যক্ষভাৱে সংযুক্ত কৰে।

ৰাজনৈতিক বিচ্ছিন্নতাৰ প্রক্রিয়া:
কামৰূপৰ বিচ্ছিন্নতা কেৱল সামৰিক পৰাজয়ৰ ফল নাছিল। কেন্দ্রীয় শাসনৰ দুর্বলতা, স্থানীয় শক্তিৰ বিকাশ, ভৌগোলিক বিস্তৃতি আৰু আঞ্চলিক ক্ষমতাৰ প্রতিদ্বন্দ্বিতাই একেলগে এই প্রক্রিয়াক ত্বৰান্বিত কৰিছিল। ফলত পূর্বৰ বৃহৎ কামৰূপ ৰাজ্যৰ ৰাজনৈতিক ঐক্য ক্রমে ভাঙি পৰে আৰু বিভিন্ন আঞ্চলিক ৰাজনৈতিক কেন্দ্রৰ বিকাশ ঘটে।

ঐতিহাসিক মূল্যায়ন:
পাল-পৰৱর্তী যুগক কেৱল অৱক্ষয়ৰ যুগ বুলি কোৱাটো যথেষ্ট নহয়। এই সময়ত পুৰণি কেন্দ্রীয় ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ অৱসান ঘটাৰ লগতে নতুন আঞ্চলিক শক্তি আৰু ৰাজনৈতিক পৰিচয়ৰ বিকাশ হৈছিল। পৰৱর্তী মধ্যযুগীয় অসমৰ ৰাজনৈতিক মানচিত্র গঢ় লৈ উঠাৰ ক্ষেত্রত এই যুগৰ পৰিৱর্তনসমূহৰ বিশেষ ভূমিকা আছিল।

উপসংহাৰ:
সামগ্রিকভাৱে পাল-পৰৱর্তী যুগ অসমৰ ইতিহাসৰ এক পৰিৱর্তনশীল সময়। এই সময়ত কামৰূপৰ কেন্দ্রীয় ৰাজশক্তি দুর্বল হৈ পৰে, আঞ্চলিক শক্তিসমূহৰ উত্থান ঘটে আৰু পশ্চিমৰ পৰা তুর্কী সামৰিক চাপৰ সৃষ্টি হয়। এই ঘটনাসমূহে প্রাচীন কামৰূপৰ ৰাজনৈতিক ঐক্যৰ অৱসান আৰু মধ্যযুগীয় আঞ্চলিক ৰাজনীতিৰ বিকাশৰ ভিত্তি প্রস্তুত কৰে।

২। বখতিয়াৰ খিলজীৰ কামৰূপ অভিযানৰ কাৰণ, ঘটনাক্রম আৰু ফলাফল আলোচনা কৰা।

উত্তৰ:

ভূমিকা:
ত্রয়োদশ শতিকাৰ আৰম্ভণিতে উত্তৰ ভাৰতৰ ৰাজনৈতিক পৰিৱেশত তুর্কী শক্তিৰ দ্রুত বিস্তাৰ ঘটিছিল। বংগ বিজয়ৰ পিছত এই শক্তিৰ প্রভাৱ উত্তৰ-পূর্বাঞ্চলৰ দিশে আগবাঢ়ে। এই পৰিপ্রেক্ষিততে ১২০৬ খ্রীষ্টাব্দত তুর্কী সেনাপতি ইখতিয়াৰউদ্দিন মুহাম্মদ বখতিয়াৰ খিলজীয়ে কামৰূপৰ মাজেৰে উত্তৰ-পূবৰ দিশে অভিযান চলায়।

অভিযানৰ পটভূমি আৰু উদ্দেশ্য:
বখতিয়াৰ খিলজীয়ে বংগত নিজৰ সামৰিক আধিপত্য বিস্তাৰ কৰাৰ পিছত উত্তৰ-পূবৰ অঞ্চলৰ দিশে আগবাঢ়িছিল। ঐতিহাসিক বিৱৰণত এই অভিযানক তিব্বতৰ দিশে সামৰিক যাত্রাৰ সৈতে সম্পর্কিত কৰা হৈছে। উত্তৰ-পূর্বাঞ্চলৰ ভৌগোলিক পথ আৰু কৌশলগত অৱস্থানৰ প্রতি তুর্কী শাসকৰ আগ্রহো ইয়াৰ পটভূমিৰ অংশ আছিল।

অভিযানৰ ঘটনাক্রম:
বখতিয়াৰৰ বাহিনী কামৰূপৰ মাজেৰে উত্তৰ দিশে আগবাঢ়ে। মিনহাজ-উছ-ছিৰাজৰ *তবকাত-ই-নাছিৰী*ত এই অভিযানৰ বিৱৰণ পোৱা যায়। বাহিনীটোৱে স্থানীয় অঞ্চল অতিক্রম কৰি আগবাঢ়িলেও ভৌগোলিক প্রতিকূলতা আৰু স্থানীয় প্রতিৰোধৰ সন্মুখীন হয়। অভিযানৰ লক্ষ্য পূৰণ নোহোৱাত বাহিনীটোৱে প্রত্যাৱর্তন কৰিবলৈ বাধ্য হয়।

প্রত্যাৱর্তনৰ সময়ত পৰিস্থিতি অধিক জটিল হৈ পৰে। নদ-নদী পাৰ হোৱা, খাদ্য-যোগানৰ অভাৱ আৰু স্থানীয় আক্রমণৰ ফলত তুর্কী বাহিনীৰ ব্যাপক ক্ষতি হয়। পাৰ্চী বিৱৰণত কামৰূপৰ শাসকৰ প্রতিৰোধৰ কথাও উল্লেখ আছে।

স্থানীয় প্রতিৰোধ আৰু শিলালিপিৰ প্রমাণ:
কনাই বৰশী বোৱা শিলালিপিত শকাব্দ ১১২৭-ত কামৰূপত প্রৱেশ কৰা তুর্কীসকলৰ ধ্বংসৰ উল্লেখ আছে। এই তথ্যক ১২০৬ খ্রীষ্টাব্দৰ ঘটনাৰ সৈতে সম্পর্কিত কৰা হয়। শিলালিপিখনে অভিযানৰ ব্যর্থতাৰ স্থানীয় প্রমাণ প্রদান কৰে। কিন্তু ইয়াত প্রতিৰোধৰ নেতৃত্ব দিয়া শাসকৰ নাম উল্লেখ কৰা হোৱা নাই।

প্রিখুৰ পৰিচয়ৰ প্রশ্ন:
পিছৰ ইতিহাসচর্চাত প্রিখুক বখতিয়াৰ খিলজীৰ বাহিনী পৰাস্ত কৰা কামৰূপৰ শাসক হিচাপে চিনাক্ত কৰাৰ চেষ্টা কৰা হৈছে। কিন্তু সমসাময়িক শিলালিপিত তেওঁৰ নাম নাই আৰু পাৰ্চী বিৱৰণত ব্যৱহৃত পৰিচয়ো সম্পূর্ণ স্পষ্ট নহয়। সেয়েহে প্রিখুৰ পৰিচয়ক নিশ্চিত ঐতিহাসিক তথ্য হিচাপে নহয়, বৰং বিতর্কিত ঐতিহাসিক ব্যাখ্যা হিচাপে উল্লেখ কৰাই অধিক যুক্তিসংগত।

অভিযানৰ ফলাফল আৰু তাৎপর্য:
প্রথমতে, বখতিয়াৰ খিলজীৰ অভিযান ব্যর্থ হয় আৰু কামৰূপত তুর্কী শাসন প্রতিষ্ঠা নহ'ল। দ্বিতীয়তে, কামৰূপৰ স্থানীয় সামৰিক প্রতিৰোধ আৰু ভৌগোলিক অৱস্থানে বাহিৰৰ শক্তিৰ অগ্রগতি বাধাগ্রস্ত কৰে। তৃতীয়তে, এই অভিযানৰ ফলত কামৰূপৰ পশ্চিম সীমান্তৰ ৰাজনৈতিক গুৰুত্ব বৃদ্ধি পায়। চতুর্থতে, এই ঘটনা উত্তৰ-পূর্বাঞ্চলৰ ইতিহাসক বংগ আৰু উত্তৰ ভাৰতৰ তুর্কী ৰাজনৈতিক বিস্তাৰৰ সৈতে সংযোগ কৰে।

উপসংহাৰ:
বখতিয়াৰ খিলজীৰ কামৰূপ অভিযান ত্রয়োদশ শতিকাৰ আৰম্ভণিৰ অসমৰ ইতিহাসৰ এক উল্লেখযোগ্য সামৰিক ঘটনা। অভিযানটোৰ ব্যর্থতা কামৰূপৰ প্রতিৰোধ ক্ষমতা আৰু ভৌগোলিক স্বকীয়তাৰ সাক্ষ্য বহন কৰে। এই ঘটনাৰ অধ্যয়নে সমসাময়িক শিলালিপি আৰু পাৰ্চী বুৰঞ্জীৰ সমালোচনামূলক ব্যৱহাৰৰ প্রয়োজনীয়তাও স্পষ্ট কৰে।

৩। কামৰূপ ৰাজ্যৰ বিচ্ছিন্নতাৰ কাৰণ আৰু পৰিণতি আলোচনা কৰা।

উত্তৰ:

ভূমিকা:
প্রাচীন কামৰূপ আছিল উত্তৰ-পূর্ব ভাৰতৰ এক উল্লেখযোগ্য ৰাজনৈতিক শক্তি। বর্মন, শালস্তম্ভ আৰু পাল ৰাজবংশৰ শাসনৰ মাজেৰে ৰাজ্যখনে দীর্ঘদিন ধৰি এক ৰাজনৈতিক পৰিচয় বজাই ৰাখিছিল। কিন্তু দ্বাদশ শতিকাৰ শেষভাগ আৰু ত্রয়োদশ শতিকাৰ আৰম্ভণিৰ ভিতৰত এই বৃহৎ ৰাজনৈতিক একক ক্রমে দুর্বল হৈ পৰে। ইয়াৰ ফলত কামৰূপৰ বিভিন্ন অঞ্চলত আঞ্চলিক শক্তিৰ উত্থান ঘটে আৰু পূর্বৰ কেন্দ্রীয় ৰাজনৈতিক ঐক্যৰ অৱসান ঘটে।

১. কেন্দ্রীয় ৰাজশক্তিৰ দুর্বলতা:
পাল ৰাজবংশৰ অন্তিম পর্যায়ত কেন্দ্রীয় ৰাজশক্তিৰ ক্ষমতা হ্রাস পোৱাটো বিচ্ছিন্নতাৰ অন্যতম প্রধান কাৰণ আছিল।

বিস্তৃত ৰাজ্যখনৰ বিভিন্ন অঞ্চলৰ ওপৰত একে সময়তে শক্তিশালী নিয়ন্ত্রণ বজাই ৰখা ক্রমে কঠিন হৈ পৰিছিল। ৰাজকীয় ক্ষমতাৰ দুৰ্বলতাৰ ফলত স্থানীয় শাসক আৰু সামন্তপ্রভুসকলৰ স্বতন্ত্রতা বৃদ্ধি পায়।

২. আঞ্চলিক শক্তিৰ বিকাশ:
কেন্দ্রীয় নিয়ন্ত্রণ শিথিল হোৱাৰ লগে লগে বিভিন্ন অঞ্চলত স্থানীয় ক্ষমতাকেন্দ্র গঢ় লৈ উঠে। ব্রহ্মপুত্র উপত্যকাৰ পূব, দক্ষিণ আৰু পশ্চিম অংশত স্থানীয় শাসকগোষ্ঠীৰ প্রভাৱ বৃদ্ধি পায়। পৰৱর্তী সময়ত চুতীয়া, কছাৰী, আহোম আৰু কামতা আদি ৰাজনৈতিক শক্তিৰ বিকাশে এই আঞ্চলিকীকৰণৰ প্রক্রিয়াক অধিক স্পষ্ট কৰি তোলে। অৱশ্যে এই ৰাজ্যসমূহৰ উত্থান একে সময়তে হোৱা নাছিল আৰু সকলোকে কামৰূপৰ বিচ্ছিন্নতাৰ তাৎক্ষণিক ফল বুলি ক'ব নোৱাৰি।

৩. ভৌগোলিক আৰু প্রশাসনিক সমস্যা:
কামৰূপৰ বিস্তৃত ভৌগোলিক পৰিসৰ, পাহাৰ-পর্বত, নদ-নদী আৰু বিভিন্ন অঞ্চলৰ মাজৰ যোগাযোগৰ সীমাবদ্ধতাই কেন্দ্রীয় প্রশাসনৰ কাম জটিল কৰি তুলিছিল। এনে পৰিস্থিতিত স্থানীয় প্রশাসকসকলৰ ওপৰত নির্ভৰশীলতা বৃদ্ধি পায়। কেন্দ্রীয় ৰাজশক্তি দুৰ্বল হোৱাৰ লগে লগে এই স্থানীয় ক্ষমতাকেন্দ্রসমূহে অধিক স্বতন্ত্রতা লাভ কৰে।

৪. ৰাজনৈতিক প্রতিদ্বন্দ্বিতা আৰু উত্তৰাধিকাৰৰ সমস্যা:
ৰাজবংশীয় উত্তৰাধিকাৰ, অভিজাত গোষ্ঠীৰ প্রতিদ্বন্দ্বিতা আৰু সামন্তীয় শক্তিৰ মাজত ক্ষমতাৰ সংঘাতেও কেন্দ্রীয় শাসন দুৰ্বল কৰাত ভূমিকা পালন কৰিছিল। যদিও এই সময়ৰ সকলো সংঘাতৰ বিষয়ে নির্দিষ্ট তথ্য উপলব্ধ নহয়, লিপিগত প্রমাণে ৰাজনৈতিক ক্ষমতাৰ পৰিৱর্তন আৰু নতুন শাসকগোষ্ঠীৰ উত্থানৰ ইংগিত দিয়ে।

৫. পশ্চিমৰ পৰা তুৰ্কী শক্তিৰ চাপ:
বংগত তুৰ্কী শাসন প্রতিষ্ঠাৰ পিছত কামৰূপৰ পশ্চিম সীমান্তত বাহ্যিক সামৰিক চাপ বৃদ্ধি পায়। ১২০৬ খ্রীষ্টাব্দত বখতিয়াৰ খিলজীৰ অভিযান আৰু পিছৰ সময়ত গিয়াছউদ্দিন ইৱাজ খিলজীৰ সৈতে জড়িত সংঘাতে কামৰূপৰ পশ্চিম সীমান্তৰ ৰাজনৈতিক পৰিস্থিতিক অধিক জটিল কৰি তোলে। অৱশ্যে বখতিয়াৰৰ অভিযান ব্যর্থ হৈছিল; সেয়েহে ইয়াক কামৰূপৰ বিচ্ছিন্নতাৰ একমাত্র বা প্রত্যক্ষ কাৰণ বুলি গণ্য কৰা উচিত নহয়।

৬. নতুন আঞ্চলিক ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ সৃষ্টি:
কামৰূপৰ কেন্দ্রীয় ৰাজনৈতিক ঐক্য শিথিল হোৱাৰ ফলত বিভিন্ন অঞ্চলত পৃথক শাসনকেন্দ্রৰ বিকাশ ঘটে। পশ্চিমত কামতা ৰাজ্যৰ উত্থান আৰু পূবত চুতীয়া, কছাৰী আৰু আহোম শক্তিৰ বিকাশে পৰৱর্তী অসমৰ ৰাজনৈতিক মানচিত্র গঢ়ি তোলে। এই নতুন ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাসমূহে নিজস্ব শাসন, সামৰিক সংগঠন আৰু আঞ্চলিক পৰিচয় গঢ়ি তুলিছিল।

পৰিণতি আৰু ঐতিহাসিক তাৎপর্য:
কামৰূপ ৰাজ্যৰ বিচ্ছিন্নতাৰ ফলত প্রাচীন যুগৰ এক বৃহৎ ৰাজনৈতিক একক৷ অৱসান ঘটে। ইয়াৰ ঠাইত আঞ্চলিক ৰাজ্য আৰু ক্ষমতাকেন্দ্রৰ বিকাশ হয়। পৰৱর্তী মধ্যযুগত অসমৰ ৰাজনৈতিক ইতিহাস এই আঞ্চলিক শক্তিসমূহৰ পাৰস্পৰিক সম্পর্ক, প্রতিদ্বন্দ্বিতা আৰু বিস্তাৰৰ দ্বাৰা নির্ধাৰিত হয়।

উপসংহাৰ:
সেয়েহে কামৰূপ ৰাজ্যৰ বিচ্ছিন্নতাক কেৱল কোনো এটা ৰাজবংশৰ পতন হিচাপে ব্যাখ্যা কৰিব নোৱাৰি। ই আছিল কেন্দ্রীয় শাসনৰ অৱক্ষয়, আঞ্চলিক শক্তিৰ উত্থান, ভৌগোলিক-প্রশাসনিক সীমাবদ্ধতা আৰু বাহ্যিক ৰাজনৈতিক চাপৰ সমন্বিত ফল। এই প্রক্রিয়াই প্রাচীন কামৰূপৰ পৰা মধ্যযুগীয় অসমৰ আঞ্চলিক ৰাজনৈতিক গাঁথনিলৈ হোৱা পৰিৱর্তনৰ পথ প্রস্তুত কৰিছিল।

SECTION IV

১ নম্বৰৰ অতি চমু প্রশ্নোত্তৰ

১। প্রশ্ন: কামৰূপৰ শাসন ব্যৱস্থাৰ প্রধান বৈশিষ্ট্য কি আছিল?
উত্তৰ: বংশানুক্রমিক ৰাজতন্ত্র।

২। প্রশ্ন: প্রাচীন কামৰূপত ৰজাক সাধাৰণতে কি বুলি সম্বোধন কৰা হৈছিল?
উত্তৰ: মহাৰাজ, মহাৰাজাধিৰাজ আদি ৰাজকীয় উপাধিৰে।

৩। প্রশ্ন: প্রাচীন কামৰূপৰ ৰাজপ্রশাসনত মন্ত্রীসকলৰ ভূমিকা কি আছিল?
উত্তৰ: ৰজাক শাসন, নীতি-নির্ধাৰণ আৰু প্রশাসনিক কামত পৰামর্শ আৰু সহায় কৰা।

৪। প্রশ্ন: 'সন্ধিবিগ্রহিক' কোন আছিল?
উত্তৰ: সন্ধি, কূটনীতি আৰু যুদ্ধ-সম্পর্কীয় বিষয় চোৱাচিতা কৰা বিষয়া।

৫। প্রশ্ন: 'মহাসামন্ত' বুলিলে কি বুজা যায়?
উত্তৰ: ৰজাৰ অধীনস্থ উচ্চপদস্থ সামন্ত বা আঞ্চলিক ক্ষমতাশালী শাসক।

৬। প্রশ্ন: 'বিষয়' বুলিলে প্রাচীন প্রশাসনত কি বুজোৱা হৈছিল?
উত্তৰ: প্রশাসনিক একক বা জিলাসদৃশ অঞ্চল।

৭। প্রশ্ন: প্রাচীন কামৰূপৰ ভূমিদানৰ তথ্যৰ প্রধান উৎস কি?
উত্তৰ: তাম্রলিপি।

৮। প্রশ্ন: 'অগ্রহাৰ' বুলিলে কি বুজা যায়?
উত্তৰ: সাধাৰণতে ব্রাহ্মণক দিয়া ভূমিদান বা ভূমি-অনুদান।

৯। প্রশ্ন: প্রাচীন কামৰূপৰ ৰাজস্বৰ এটা প্রধান উৎস কি আছিল?
উত্তৰ: ভূমি আৰু কৃষি-উৎপাদনৰ পৰা লাভ কৰা ৰাজহ।

১০। প্রশ্ন: প্রাচীন কামৰূপৰ সমাজৰ এটা প্রধান বৈশিষ্ট্য কি আছিল?
উত্তৰ: কৃষিনির্ভৰ সমাজ আৰু বিভিন্ন সামাজিক-জনগোষ্ঠীৰ সহাৱস্থান।

১১। প্রশ্ন: প্রাচীন কামৰূপৰ সমাজত নাৰীৰ অৱস্থা জানিবলৈ কি ধৰণৰ উৎস ব্যৱহাৰ কৰা হয়?
উত্তৰ: শিলালিপি, তাম্রলিপি, সাহিত্যিক আৰু ধর্মীয় গ্রন্থ।

১২। প্রশ্ন: প্রাচীন কামৰূপৰ সমাজত উত্তৰাধিকাৰৰ এটা প্রধান ভিত্তি কি আছিল?
উত্তৰ: পৰিয়াল আৰু বংশৰ সৈতে জড়িত সম্পত্তিৰ অধিকাৰ; ইয়াৰ নিয়ম সামাজিক আৰু ধর্মীয় পৰম্পৰাৰ দ্বাৰা প্রভাৱিত হৈছিল।

১৩। প্রশ্ন: প্রাচীন কামৰূপৰ জনসাধাৰণৰ প্রধান জীৱিকা কি আছিল?
উত্তৰ: কৃষি।

১৪। প্রশ্ন: প্রাচীন কামৰূপত শিক্ষাৰ এটা প্রধান কেন্দ্র কি আছিল?
উত্তৰ: ধর্মীয় শিক্ষাকেন্দ্র, বিশেষকৈ ব্রাহ্মণ্য আৰু বৌদ্ধ শিক্ষাৰ সৈতে জড়িত অনুষ্ঠান।

১৫। প্রশ্ন: প্রাচীন কামৰূপত কোনটো ধর্মীয় পৰম্পৰাৰ প্রভাৱ বিশেষভাৱে বৃদ্ধি পাইছিল?
উত্তৰ: ব্রাহ্মণ্য ধর্মীয় পৰম্পৰা।

১৬। প্রশ্ন: কামৰূপত শক্তি উপাসনাৰ এটা প্রধান কেন্দ্রৰ নাম লিখা।
উত্তৰ: কামাখ্যা।

১৭। প্রশ্ন: শৈৱ ধর্মত কোন দেৱতাৰ উপাসনা কৰা হয়?
উত্তৰ: শিৱ।

১৮। প্রশ্ন: বৈষ্ণৱ ধর্মৰ প্রধান উপাস্য দেৱতা কোন?
উত্তৰ: বিষ্ণু।

১৯। প্রশ্ন: শাক্ত ধর্মৰ প্রধান উপাস্য শক্তি কোন?
উত্তৰ: দেৱী বা মহাশক্তি।

২০। প্রশ্ন: প্রাচীন কামৰূপত বৌদ্ধ ধর্মৰ অস্তিত্বৰ প্রমাণ পোৱা যায়নে?
উত্তৰ: হয়। সাহিত্যিক আৰু প্রত্নতাত্ত্বিক উৎসত বৌদ্ধ ধর্মৰ উপস্থিতিৰ প্রমাণ পোৱা যায়।

অর্থনৈতিক অৱস্থা

২১। প্রশ্ন: প্রাচীন কামৰূপৰ অর্থনীতিৰ মূল ভিত্তি কি আছিল?
উত্তৰ: কৃষি।

২২। প্রশ্ন: প্রাচীন কামৰূপৰ অর্থনীতিত নদ-নদীৰ ভূমিকা কি আছিল?
উত্তৰ: কৃষি, যাতায়াত, মাছ ধৰা আৰু বাণিজ্যত সহায় কৰা।

২৩। প্রশ্ন: প্রাচীন কামৰূপত ভূমিৰ অধিকাৰৰ বিষয়ে তথ্য ক'ৰ পৰা পোৱা যায়?
উত্তৰ: তাম্রলিপি আৰু ভূমিদান-সম্পর্কীয় শিলালিপিৰ পৰা।

২৪। প্রশ্ন: প্রাচীন কামৰূপৰ এটা উল্লেখযোগ্য বাণিজ্যিক সম্পদ কি আছিল?
উত্তৰ: হাতী আৰু হাতীদাঁতকে ধৰি বনজ সম্পদ।

২৫। প্রশ্ন: প্রাচীন কামৰূপৰ অর্থনীতিত কাৰুশিল্পৰ ভূমিকা কি আছিল?
উত্তৰ: দৈনন্দিন ব্যৱহাৰৰ সামগ্রী আৰু বাণিজ্যিক পণ্য উৎপাদনত সহায় কৰা।

২৬। প্রশ্ন: প্রাচীন কামৰূপৰ সাহিত্যিক ইতিহাসৰ এটা উল্লেখযোগ্য উৎস কি?
উত্তৰ: কালিকা পুৰাণ।

২৭। প্রশ্ন: 'যোগিনী তন্ত্র' কোন বিষয়ৰ সৈতে জড়িত?
উত্তৰ: শক্তি উপাসনা আৰু তান্ত্রিক ধর্মীয় পৰম্পৰাৰ সৈতে।

২৮। প্রশ্ন: প্রাচীন কামৰূপৰ স্থাপত্যৰ এটা উল্লেখযোগ্য নিদর্শন কি?
উত্তৰ: দ-পর্বতীয়া মন্দিৰৰ স্থাপত্য আৰু ভাস্কর্য।

২৯। প্রশ্ন: প্রাচীন কামৰূপৰ শিল্পকলাৰ বিষয়ে জানিবলৈ কি ধৰণৰ নিদর্শন ব্যৱহাৰ কৰা হয়?
উত্তৰ: মন্দিৰৰ অৱশেষ, শিলামূর্তি, ভাস্কর্য আৰু প্রত্নতাত্ত্বিক সামগ্রী।

৩০। প্রশ্ন: প্রাচীন কামৰূপৰ সাংস্কৃতিক জীৱনৰ এটা উল্লেখযোগ্য বৈশিষ্ট্য কি আছিল?
উত্তৰ: স্থানীয় পৰম্পৰা আৰু বহল ভাৰতীয় ধর্মীয়-সাংস্কৃতিক প্রভাৱৰ পাৰস্পৰিক সংমিশ্রণ।

B. ২ নম্বৰৰ প্রশ্নোত্তৰ

১। প্রশ্ন: প্রাচীন কামৰূপৰ ৰাজতন্ত্রৰ প্রকৃতি কেনে আছিল?

উত্তৰ: প্ৰাচীন কামৰূপত বংশানুক্ৰমিক ৰাজতন্ত্ৰ প্ৰচলিত আছিল। ৰজা আছিল ৰাষ্ট্ৰৰ সৰ্বোচ্চ শাসক, আৰু তেওঁ সামৰিক, প্ৰশাসনিক, ৰাজনৈতিক তথা ধৰ্মীয় ক্ষেত্ৰত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল। ৰজাৰ ক্ষমতা মন্ত্ৰী, সামন্ত আৰু বিভিন্ন প্ৰশাসনিক বিষয়াৰ সহায়ত কাৰ্যকৰী কৰা হৈছিল।

২। প্ৰশ্ন: প্ৰাচীন কামৰূপৰ ৰজাসকলে ব্যৱহাৰ কৰা ৰাজকীয় উপাধিৰ দুটা উদাহৰণ দিয়া।

উত্তৰ: 'মহাৰাজ' আৰু 'মহাৰাজাধিৰাজ' প্ৰাচীন কামৰূপৰ শাসকসকলে ব্যৱহাৰ কৰা দুটা উল্লেখযোগ্য ৰাজকীয় উপাধি। এই উপাধিসমূহে ৰজাৰ মৰ্যাদা, ৰাজনৈতিক ক্ষমতা আৰু সাৰ্বভৌমত্বৰ দাবী প্ৰকাশ কৰিছিল।

৩। প্ৰশ্ন: প্ৰাচীন কামৰূপৰ প্ৰশাসনত মন্ত্ৰী পৰিষদৰ ভূমিকা কি আছিল?

উত্তৰ: মন্ত্ৰী আৰু উচ্চপদস্থ বিষয়াসকলে ৰজাক শাসন-প্ৰশাসন, ৰাজস্ব সংগ্ৰহ, সামৰিক ব্যৱস্থা আৰু কূটনৈতিক বিষয়ত সহায় কৰিছিল। ৰজাই চূড়ান্ত সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰিলেও শাসন ব্যৱস্থাৰ দৈনন্দিন কাম-কাজ চলাবলৈ এই বিষয়াসকলৰ সহযোগিতা প্ৰয়োজন হৈছিল।

৪। প্ৰশ্ন: 'সন্ধিবিগ্ৰহিক'ৰ কাম কি আছিল?

উত্তৰ: সন্ধিবিগ্ৰহিক আছিল ৰাষ্ট্ৰৰ কূটনৈতিক আৰু যুদ্ধ-সম্পৰ্কীয় বিষয়ৰ সৈতে জড়িত উচ্চপদস্থ বিষয়া। তেওঁ আন ৰাজ্যৰ সৈতে সন্ধি, চুক্তি, আলোচনা আৰু সংঘাতৰ বিষয়সমূহ পৰিচালনাত সহায় কৰিছিল।

৫। প্ৰশ্ন: 'মহাসামন্ত' আৰু 'সামন্ত'ৰ মাজত সম্পৰ্ক কি আছিল?

উত্তৰ: সামন্তসকল আছিল ৰজাৰ অধীনস্থ আঞ্চলিক ক্ষমতাশালী ব্যক্তি বা শাসক, যিসকলে নিজৰ অঞ্চলত কিছু পৰিমাণে প্ৰশাসনিক আৰু সামৰিক ক্ষমতা ভোগ কৰিছিল। 'মহাসামন্ত' আছিল তুলনামূলকভাৱে উচ্চ মৰ্যাদাসম্পন্ন সামন্ত। তেওঁলোকৰ আনুগত্য আৰু সহযোগিতা কেন্দ্ৰীয় ৰাজশক্তিৰ বাবে গুৰুত্বপূৰ্ণ আছিল।

৬। প্ৰশ্ন: প্ৰাচীন কামৰূপৰ প্ৰশাসনিক এককসমূহৰ বিষয়ে কি জানিব পাৰি?

উত্তৰ: তাম্ৰলিপি আৰু শিলালিপিত 'ভুক্তি', 'মণ্ডল', 'বিষয়' আদি প্ৰশাসনিক পৰিভাষাৰ উল্লেখ পোৱা যায়। এই শব্দসমূহে ৰাজ্যৰ বিভিন্ন ভূখণ্ডক প্ৰশাসনিকভাৱে বিভক্ত কৰি শাসন কৰাৰ ব্যৱস্থাৰ ইংগিত দিয়ে। অৱশ্যে সকলো সময়তে এই এককসমূহৰ সুনিৰ্দিষ্ট আকাৰ আৰু স্তৰ একে আছিল বুলি ধৰি ল'ব নোৱাৰি।

৭। প্ৰশ্ন: প্ৰাচীন কামৰূপৰ শাসন ব্যৱস্থাত তাম্ৰলিপিৰ গুৰুত্ব কি?

উত্তৰ: তাম্ৰলিপি ভূমিদান, ৰাজকীয় আদেশ, প্ৰশাসনিক বিষয়াৰ পদবী, স্থানৰ নাম আৰু ৰাজস্ব-সম্পৰ্কীয় অধিকাৰৰ বিষয়ে তথ্য দিয়ে। সেয়েহে প্ৰাচীন কামৰূপৰ প্ৰশাসন, ভূমি-ব্যৱস্থা আৰু সামাজিক-অৰ্থনৈতিক সম্পৰ্ক অধ্যয়নৰ বাবে তাম্ৰলিপি এক প্ৰধান প্ৰাথমিক উৎস।

৮। প্ৰশ্ন: প্ৰাচীন কামৰূপত ভূমিদানৰ প্ৰথাই প্ৰশাসনত কেনে প্ৰভাৱ পেলাইছিল?

উত্তৰ: ৰজাই ব্ৰাহ্মণ, ধৰ্মীয় অনুষ্ঠান বা আন ব্যক্তিক ভূমি দান কৰাৰ ফলত ভূমিৰ ওপৰত অধিকাৰ আৰু ৰাজস্ব সংগ্ৰহৰ ব্যৱস্থাত পৰিৱৰ্তন ঘটিছিল। ভূমিদানৰ জৰিয়তে ধৰ্মীয় প্ৰতিষ্ঠান আৰু স্থানীয় অভিজাতসকলৰ সামাজিক-অৰ্থনৈতিক প্ৰভাৱ বৃদ্ধি পাইছিল। ইয়াৰ ফলত কেন্দ্ৰীয় শাসনৰ সৈতে স্থানীয় ক্ষমতাকেন্দ্ৰৰ সম্পৰ্কও গঢ় লৈ উঠিছিল।

৯। প্ৰশ্ন: প্ৰাচীন কামৰূপৰ ন্যায় ব্যৱস্থাৰ মূল ভিত্তি কি আছিল?

উত্তৰ: ন্যায় ব্যৱস্থাত ৰজাৰ সৰ্বোচ্চ কৰ্তৃত্বৰ লগতে ধৰ্মশাস্ত্ৰীয় বিধান, সামাজিক ৰীতি-নীতি আৰু স্থানীয় পৰম্পৰাৰ প্ৰভাৱ আছিল। অৱশ্যে এই যুগৰ ন্যায়ালয়, বিচাৰ-পদ্ধতি আৰু শাস্তিৰ বিষয়ে প্ৰত্যক্ষ তথ্য সীমিত; সেয়েহে ব্যৱস্থাটোৰ সকলো দিশ নিশ্চিতভাৱে বৰ্ণনা কৰা সম্ভৱ নহয়।

১০। প্ৰশ্ন: প্ৰাচীন কামৰূপৰ সামৰিক ব্যৱস্থাৰ গুৰুত্ব কি আছিল?

উত্তৰ: ৰাজ্যৰ সীমান্ত ৰক্ষা, আভ্যন্তৰীণ বিদ্রোহ দমন আৰু প্ৰতিদ্বন্দ্বী শক্তিৰ বিৰুদ্ধে অভিযান চলোৱাত সামৰিক বাহিনীৰ ভূমিকা আছিল। হাতী, ঘোঁৰা, পদাতিক আৰু নদীপথৰ ব্যৱহাৰ অঞ্চলটোৰ ভৌগোলিক পৰিস্থিতিৰ সৈতে সম্পৰ্কিত আছিল। অৱশ্যে বাহিনীৰ সুনিৰ্দিষ্ট গঠন সকলো ৰাজবংশৰ ক্ষেত্ৰত একে আছিল বুলি ক'ব নোৱাৰি।

৪.২ সামাজিক জীৱন

১১। প্ৰশ্ন: প্ৰাচীন কামৰূপৰ সমাজৰ গাঁথনি কেনে আছিল?

উত্তৰ: প্ৰাচীন কামৰূপৰ সমাজত বৰ্ণভিত্তিক আৰু পেছাভিত্তিক বিভাজনৰ লগতে বিভিন্ন জনগোষ্ঠী আৰু স্থানীয় সামাজিক পৰম্পৰাৰ সহাৱস্থান আছিল। কৃষক, পশুপালক, কাৰিকৰ, ব্যৱসায়ী, ব্ৰাহ্মণ, ধৰ্মীয় ব্যক্তি আৰু শাসকীয় অভিজাতসকলে সমাজৰ বিভিন্ন স্তৰ গঠন কৰিছিল।

১২। প্ৰশ্ন: প্ৰাচীন কামৰূপত বৰ্ণ ব্যৱস্থাৰ প্ৰভাৱ কেনে আছিল?

উত্তৰ: ব্ৰাহ্মণ্য ধৰ্মীয় প্ৰভাৱ বৃদ্ধিৰ লগে লগে বৰ্ণভিত্তিক সামাজিক আদৰ্শৰ প্ৰভাৱো বৃদ্ধি পাইছিল। ব্ৰাহ্মণসকলে ধৰ্মীয় অনুষ্ঠান, শিক্ষা আৰু ভূমিদানৰ জৰিয়তে বিশেষ সামাজিক মৰ্যাদা লাভ কৰিছিল। তথাপি স্থানীয় জনগোষ্ঠী আৰু সামাজিক ৰীতি-নীতিৰ উপস্থিতিৰ বাবে সমাজখনক কেৱল বৰ্ণ ব্যৱস্থাৰ দ্বাৰা সম্পূৰ্ণৰূপে ব্যাখ্যা কৰিব নোৱাৰি।

১৩। প্ৰশ্ন: প্ৰাচীন কামৰূপৰ সমাজত নাৰীৰ অৱস্থান কেনে আছিল?

উত্তৰ: নাৰীৰ সামাজিক অৱস্থান একে ধৰণৰ নাছিল; পৰিয়াল, সামাজিক মৰ্যাদা আৰু আৰ্থিক অৱস্থাৰ ভিত্তিত ইয়াৰ পাৰ্থক্য আছিল। ৰাজকীয় আৰু অভিজাত পৰিয়ালৰ কিছুমান নাৰীয়ে ধৰ্মীয় দান বা সম্পত্তি-সম্পৰ্কীয় কামত ভূমিকা গ্ৰহণ কৰিছিল। কিন্তু সাধাৰণ নাৰীৰ দৈনন্দিন জীৱন, অধিকাৰ আৰু সামাজিক স্বাধীনতাৰ বিষয়ে প্ৰত্যক্ষ তথ্য সীমিত।

১৪। প্ৰশ্ন: প্ৰাচীন কামৰূপৰ সমাজত পৰিয়ালৰ ভূমিকা কি আছিল?

উত্তৰ: পৰিয়াল আছিল সামাজিক জীৱনৰ মৌলিক একক। সম্পত্তিৰ অধিকাৰ, উত্তৰাধিকাৰ, বিবাহ, আত্মীয়তা আৰু সামাজিক দায়িত্বৰ অধিকাংশই পৰিয়ালৰ জৰিয়তে নিৰ্ধাৰিত হৈছিল। কৃষিনিৰ্ভৰ অৰ্থনীতিত পৰিয়ালৰ সদস্যসকলৰ শ্ৰমেও উৎপাদন আৰু জীৱিকা নিৰ্বাহত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল।

১৫। প্ৰশ্ন: প্ৰাচীন কামৰূপত উত্তৰাধিকাৰ ব্যৱস্থা কেনে আছিল?

উত্তৰ: উত্তৰাধিকাৰ সাধাৰণতে পৰিয়াল আৰু বংশৰ সৈতে জড়িত আছিল আৰু ধৰ্মশাস্ত্ৰীয় আদৰ্শ তথা স্থানীয় সামাজিক ৰীতি-নীতিৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হৈছিল। পিতৃসূত্ৰীয় উত্তৰাধিকাৰৰ প্ৰভাৱ উল্লেখযোগ্য আছিল যদিও সম্পত্তিৰ অধিকাৰৰ সকলো নিয়ম একে আছিল বুলি ক'ব নোৱাৰি। এই বিষয়ত তাম্ৰলিপি আৰু সাহিত্যিক উৎসৰ সহায়ত সীমিত তথ্যহে পোৱা যায়।

১৬। প্ৰশ্ন: প্ৰাচীন কামৰূপত শিক্ষা কেনেদৰে প্ৰদান কৰা হৈছিল?

উত্তৰ: শিক্ষা প্ৰধানকৈ ধৰ্মীয় আৰু পৰম্পৰাগত শিক্ষাকেন্দ্ৰৰ জৰিয়তে প্ৰদান কৰা হৈছিল। ব্ৰাহ্মণ্য শিক্ষাত বেদ, ব্যাকৰণ, ধৰ্মশাস্ত্ৰ আৰু দৰ্শনৰ অধ্যয়ন গুৰুত্বপূৰ্ণ আছিল। বৌদ্ধ শিক্ষাৰো কিছু উপস্থিতি আছিল। অৱশ্যে সকলো শ্ৰেণীৰ লোকৰ বাবে শিক্ষাৰ সুযোগ সমান আছিল বুলি ক'ব নোৱাৰি।

১৭। প্ৰশ্ন: প্ৰাচীন কামৰূপৰ খাদ্যাভ্যাসৰ বিষয়ে কি জানিব পাৰি?

উত্তৰ: কৃষিনিৰ্ভৰ সমাজ হোৱাৰ বাবে ধান আৰু চাউল খাদ্যাভ্যাসৰ কেন্দ্ৰীয় উপাদান আছিল। নদী আৰু জলাশয়ৰ উপস্থিতিৰ বাবে মাছৰ ব্যৱহাৰো উল্লেখযোগ্য আছিল। অঞ্চলটোৰ প্ৰাকৃতিক পৰিৱেশ আৰু স্থানীয় উৎপাদনৰ ভিত্তিত শাক-পাচলি, ফল-মূল আৰু অন্যান্য খাদ্য সামগ্ৰীও ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। অৱশ্যে সকলো সামাজিক গোষ্ঠীৰ খাদ্যাভ্যাস একে নাছিল।

১৮। প্রশ্ন: প্রাচীন কামৰূপৰ সমাজত জনগোষ্ঠীয় সংমিশ্রণৰ গুৰুত্ব কি আছিল?

উত্তৰ: কামৰূপত বিভিন্ন স্থানীয় জনগোষ্ঠী, ভাষিক পৰম্পৰা আৰু ধৰ্মীয় বিশ্বাসৰ সহাৱস্থান আছিল। সময়ৰ লগে লগে ব্রাহ্মণ্য ধৰ্মীয় প্রভাৱ, স্থানীয় দেৱ-দেৱীৰ উপাসনা আৰু বিভিন্ন সামাজিক ৰীতি-নীতিৰ মাজত পাৰস্পৰিক প্রভাৱ বিস্তাৰ ঘটে। এই সংমিশ্রণে কামৰূপৰ স্বকীয় সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক পৰিচয় গঢ়ি তোলাত সহায় কৰে।

১৯। প্রশ্ন: প্রাচীন কামৰূপত ব্রাহ্মণ্য ধৰ্মৰ প্রসাৰৰ দুটা কাৰণ লিখা।

উত্তৰ: প্রথমতে, ৰজাসকলে ব্রাহ্মণক ভূমিদান আৰু ধৰ্মীয় পৃষ্ঠপোষকতা প্রদান কৰিছিল। দ্বিতীয়তে, মন্দিৰ, যজ্ঞ, পূজা আৰু ধৰ্মীয় সাহিত্যৰ জৰিয়তে ব্রাহ্মণ্য পৰম্পৰাৰ প্রভাৱ বিস্তাৰ লাভ কৰিছিল। ইয়াৰ ফলত ৰাজনৈতিক ক্ষমতা আৰু ধৰ্মীয় প্রতিষ্ঠানৰ মাজত ঘনিষ্ঠ সম্পর্ক গঢ় লৈ উঠিছিল।

২০। প্রশ্ন: প্রাচীন কামৰূপত শৈৱ ধৰ্মৰ প্রভাৱৰ বিষয়ে চমুকৈ লিখা।

উত্তৰ: শৈৱ ধৰ্মত শিৱক পৰম দেৱতা হিচাপে উপাসনা কৰা হয়। প্রাচীন কামৰূপত শিৱ উপাসনাৰ প্রমাণ শিলালিপি, মন্দিৰ আৰু ধৰ্মীয় পৰম্পৰাত পোৱা যায়। ৰাজকীয় পৃষ্ঠপোষকতা আৰু মন্দিৰকেন্দ্রিক উপাসনাই শৈৱ ধৰ্মৰ প্রভাৱ বিস্তাৰত সহায় কৰিছিল।

২১। প্রশ্ন: শাক্ত ধৰ্মৰ সৈতে কামাখ্যাৰ সম্পর্ক কি?

উত্তৰ: কামাখ্যা প্রাচীন কামৰূপৰ শাক্ত ধৰ্মীয় পৰম্পৰাৰ এক প্রধান কেন্দ্র। ইয়াত দেৱীক শক্তিৰ ৰূপত উপাসনা কৰা হয়। কামাখ্যা মন্দিৰ আৰু ইয়াৰ সৈতে জড়িত তান্ত্রিক পৰম্পৰাই কামৰূপক ভাৰতীয় শক্তি উপাসনাৰ এক উল্লেখযোগ্য কেন্দ্র হিচাপে প্রতিষ্ঠা কৰিছিল।

২২। প্রশ্ন: প্রাচীন কামৰূপত বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ উপস্থিতিৰ বিষয়ে লিখা।

উত্তৰ: বৈষ্ণৱ ধৰ্মত বিষ্ণু আৰু তেওঁৰ অৱতাৰসমূহৰ উপাসনা কৰা হয়। প্রাচীন কামৰূপত বিষ্ণু উপাসনাৰ প্রমাণ মূর্তি, শিলালিপি আৰু ধৰ্মীয় সাহিত্যত পোৱা যায়। ব্রাহ্মণ্য ধৰ্মীয় পৰম্পৰাৰ অংশ হিচাপে বৈষ্ণৱ উপাসনাইও অঞ্চলটোৰ ধৰ্মীয় জীৱনত স্থান লাভ কৰিছিল।

২৩। প্রশ্ন: প্রাচীন কামৰূপত সূর্য উপাসনাৰ গুৰুত্ব কি আছিল?

উত্তৰ: সূর্য উপাসনা প্রাচীন ভাৰতীয় ধৰ্মীয় পৰম্পৰাৰ এক উল্লেখযোগ্য অংশ আছিল আৰু কামৰূপতো ইয়াৰ প্রভাৱৰ নিদর্শন পোৱা যায়। সূর্যক জীৱন, শক্তি আৰু পোহৰৰ উৎস হিচাপে পূজা কৰা হৈছিল। মূর্তি আৰু সাহিত্যিক উল্লেখৰ জৰিয়তে এই উপাসনাৰ উপস্থিতি অধ্যয়ন কৰিব পাৰি।

২৪। প্রশ্ন: প্রাচীন কামৰূপত বৌদ্ধ ধৰ্মৰ অৱস্থান কেনে আছিল?

উত্তৰ: প্রাচীন কামৰূপত বৌদ্ধ ধৰ্মৰ উপস্থিতিৰ প্রমাণ বিভিন্ন সাহিত্যিক আৰু প্রত্নতাত্ত্বিক উৎসত পোৱা যায়। অৱশ্যে ব্রাহ্মণ্য ধৰ্মীয় পৰম্পৰাৰ তুলনাত ইয়াৰ প্রভাৱৰ পৰিসৰ আৰু সামাজিক বিস্তৃতি সম্পর্কে তথ্য সীমিত। চীনা পৰিব্রাজক হিউৱেন চাঙৰ বিৱৰণত কামৰূপৰ ধৰ্মীয় পৰিৱেশৰ বিষয়ে উল্লেখ আছে।

২৫। প্রশ্ন: প্রাচীন কামৰূপৰ ধৰ্মীয় জীৱনত তান্ত্রিক পৰম্পৰাৰ ভূমিকা কি আছিল?

উত্তৰ: তান্ত্রিক পৰম্পৰাই বিশেষকৈ শক্তি উপাসনা, মন্ত্র, পূজা-পদ্ধতি আৰু গুহ্য সাধনাৰ ক্ষেত্রত প্রভাৱ বিস্তাৰ কৰিছিল। কামাখ্যা এই পৰম্পৰাৰ এক উল্লেখযোগ্য কেন্দ্র হিচাপে পৰিচিত। তান্ত্রিক ধৰ্মীয় চিন্তাই কামৰূপৰ ধৰ্মীয় আৰু সাংস্কৃতিক পৰিচয় গঠনত গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল।

২৬। প্রশ্ন: প্রাচীন কামৰূপত ধৰ্মীয় সহাৱস্থান বুলিলে কি বুজা যায়?

উত্তৰ: প্ৰাচীন কামৰূপত শৈৱ, শাক্ত, বৈষ্ণৱ, সৌৰ আৰু বৌদ্ধ ধৰ্মীয় পৰম্পৰাৰ উপস্থিতি আছিল। এই পৰম্পৰাসমূহৰ মাজত প্ৰতিযোগিতা থাকিলেও বহু ক্ষেত্ৰত সহাৱস্থান আৰু পাৰস্পৰিক প্ৰভাৱ দেখা যায়। স্থানীয় দেৱ-দেৱীৰ উপাসনাও বৃহত্তৰ ধৰ্মীয় পৰম্পৰাৰ সৈতে সংযুক্ত হৈছিল।

২৭। প্ৰশ্ন: প্ৰাচীন কামৰূপৰ অৰ্থনীতিৰ মূল ভিত্তি কৃষি কিয় আছিল?

উত্তৰ: ব্ৰহ্মপুত্ৰ উপত্যকাৰ উৰ্বৰ পলসুৱা ভূমি, প্ৰচুৰ বৰষুণ আৰু নদ-নদীৰ উপস্থিতিয়ে কৃষিৰ অনুকূল পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰিছিল। ধান আছিল প্ৰধান কৃষিজ উৎপাদন। কৃষিৰ ওপৰত ভিত্তি কৰিয়েই জনসাধাৰণৰ জীৱিকা, ভূমি-ৰাজস্ব আৰু ৰাষ্ট্ৰৰ অৰ্থনৈতিক সম্পদ গঢ় লৈ উঠিছিল।

২৮। প্ৰশ্ন: প্ৰাচীন কামৰূপৰ ৰাজস্বৰ প্ৰধান উৎসসমূহ কি আছিল?

উত্তৰ: ভূমি আৰু কৃষি-উৎপাদনৰ পৰা সংগৃহীত ৰাজহ আছিল ৰাজস্বৰ প্ৰধান উৎস। ইয়াৰ উপৰি বাণিজ্য, বিভিন্ন কৰ, শুল্ক আৰু ৰাজকীয় অধিকাৰৰ সৈতে জড়িত আয়ো ৰাজকোষলৈ আহিছিল। তাম্ৰলিপিৰ পৰা ভূমি আৰু ৰাজস্ব-সম্পৰ্কীয় অধিকাৰৰ বিষয়ে তথ্য পোৱা যায়।

২৯। প্ৰশ্ন: প্ৰাচীন কামৰূপত ভূমিদানৰ অৰ্থনৈতিক প্ৰভাৱ কি আছিল?

উত্তৰ: ভূমিদানৰ ফলত দানগ্ৰহীতাই ভূমিৰ পৰা উৎপন্ন ৰাজস্ব বা নিৰ্দিষ্ট অধিকাৰ লাভ কৰিব পাৰিছিল। ইয়াৰ ফলত ব্ৰাহ্মণ আৰু ধৰ্মীয় প্ৰতিষ্ঠানৰ অৰ্থনৈতিক ভিত্তি শক্তিশালী হৈছিল। আনহাতে, কিছুমান ক্ষেত্ৰত ৰাজকোষৰ প্ৰত্যক্ষ ৰাজস্ব সংগ্ৰহৰ অধিকাৰ সীমিত হোৱাৰ সম্ভাৱনাও সৃষ্টি হৈছিল।

৩০। প্ৰশ্ন: প্ৰাচীন কামৰূপৰ বাণিজ্যত নদ-নদীৰ ভূমিকা কি আছিল?

উত্তৰ: ব্ৰহ্মপুত্ৰ আৰু ইয়াৰ উপনদীসমূহে আভ্যন্তৰীণ যাতায়াত আৰু সামগ্ৰী পৰিবহণত সহায় কৰিছিল। নদীপথে কৃষিজ সামগ্ৰী, বনজ সম্পদ আৰু কাৰুশিল্পৰ সামগ্ৰী আদান-প্ৰদান সহজ কৰি তুলিছিল। সেয়েহে নদ-নদীসমূহ অৰ্থনৈতিক জীৱনৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ অংশ আছিল।

৩১। প্ৰশ্ন: প্ৰাচীন কামৰূপৰ অৰ্থনীতিত বনজ সম্পদৰ গুৰুত্ব কি আছিল?

উত্তৰ: কামৰূপৰ বনাঞ্চলৰ পৰা কাঠ, ঔষধি উদ্ভিদ, হাতী আৰু অন্যান্য বনজ সম্পদ লাভ কৰা হৈছিল। এই সম্পদসমূহ স্থানীয় ব্যৱহাৰৰ লগতে বাণিজ্য আৰু ৰাজকীয় সম্পদৰ ক্ষেত্ৰতো গুৰুত্বপূৰ্ণ আছিল। বিশেষকৈ হাতীৰ সামৰিক আৰু অৰ্থনৈতিক মূল্য আছিল।

৩২। প্ৰশ্ন: প্ৰাচীন কামৰূপত কাৰুশিল্পৰ বিকাশৰ বিষয়ে কি ক'ব পাৰি?

উত্তৰ: ধাতুৰ সামগ্ৰী, মৃৎশিল্প, বস্ত্ৰ, কাঠৰ কাম আৰু অলংকাৰ নিৰ্মাণৰ দৰে কাৰুশিল্পৰ অস্তিত্ব আছিল। এই শিল্পসমূহে দৈনন্দিন জীৱনৰ প্ৰয়োজন পূৰণ কৰাৰ লগতে স্থানীয় বিনিময় আৰু বাণিজ্যতো সহায় কৰিছিল। অৱশ্যে শিল্প উৎপাদনৰ পৰিমাণ আৰু সংগঠনৰ বিষয়ে প্ৰত্যক্ষ তথ্য সীমিত।

৩৩। প্ৰশ্ন: প্ৰাচীন কামৰূপৰ গ্ৰাম্য আৰু নগৰীয়া অৰ্থনীতিৰ মাজত পাৰ্থক্য কি আছিল?

উত্তৰ: গ্ৰাম্য অৰ্থনীতি মূলতঃ কৃষি, পশুপালন আৰু স্থানীয় কাৰুশিল্পৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল আছিল। আনহাতে, নগৰীয়া কেন্দ্ৰসমূহত প্ৰশাসন, ধৰ্মীয় অনুষ্ঠান, বাণিজ্য আৰু বিভিন্ন পেছাভিত্তিক কাম-কাজৰ গুৰুত্ব অধিক আছিল। দুয়োটা ক্ষেত্ৰ পৰস্পৰ নিৰ্ভৰশীল আছিল।

৩৪। প্ৰশ্ন: প্ৰাচীন কামৰূপৰ সাহিত্যিক সংস্কৃতিৰ প্ৰধান ভাষা কি আছিল?

উত্তৰ: সংস্কৃত আছিল ৰাজকীয় শিলালিপি, প্ৰশস্তি আৰু বহু ধৰ্মীয়-সাহিত্যিক ৰচনাৰ প্ৰধান ভাষা। ইয়াৰ লগতে স্থানীয় ভাষিক পৰম্পৰাৰো অস্তিত্ব আছিল, যদিও সেই সময়ৰ স্থানীয় কথিত ভাষাৰ লিখিত নিদৰ্শন তুলনামূলকভাৱে সীমিত।

৩৫। প্ৰশ্ন: কালিকা পুৰাণৰ ঐতিহাসিক গুৰুত্ব কি?

উত্তৰ: কালিকা পুৰাণ শক্তি উপাসনা, কামাখ্যা আৰু কামৰূপৰ ধৰ্মীয়-সাংস্কৃতিক পৰম্পৰাৰ সৈতে জড়িত এক গুৰুত্বপূৰ্ণ সংস্কৃত গ্ৰন্থ। ইয়াৰ পৰা কামৰূপৰ ধৰ্মীয় বিশ্বাস, তীৰ্থস্থান আৰু আঞ্চলিক সাংস্কৃতিক পৰিচয়ৰ বিষয়ে তথ্য পোৱা যায়। অৱশ্যে ইয়াক কেৱল ঐতিহাসিক বুৰঞ্জী হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰিব নোৱাৰি।

৩৬। প্ৰশ্ন: যোগিনী তন্ত্ৰৰ বিষয়বস্তু কি?

উত্তৰ: যোগিনী তন্ত্ৰ শক্তি উপাসনা, তান্ত্ৰিক ধৰ্মীয় আচাৰ আৰু কামৰূপৰ পবিত্ৰ ভূগোলৰ সৈতে জড়িত এখন গ্ৰন্থ। ইয়াত ধৰ্মীয় বিশ্বাসৰ লগতে আঞ্চলিক পৰম্পৰা আৰু স্থানীয় সাংস্কৃতিক ধাৰণাৰ প্ৰতিফলন দেখা যায়। গ্ৰন্থখনৰ ৰচনাকাল আৰু বিভিন্ন অংশৰ ঐতিহাসিক স্তৰ সম্পৰ্কে সমালোচনামূলক দৃষ্টিভংগী প্ৰয়োজন।

৩৭। প্ৰশ্ন: দ-পৰ্বতীয়া কিয় বিখ্যাত?

উত্তৰ: তেজপুৰৰ ওচৰৰ দ-পৰ্বতীয়া প্ৰাচীন অসমৰ ভাস্কৰ্য আৰু মন্দিৰ-স্থাপত্যৰ এক উল্লেখযোগ্য নিদৰ্শন। ইয়াৰ দুৱাৰমুখৰ অলংকৰণ, ভাস্কৰ্য আৰু স্থাপত্যশৈলীত গুপ্তোত্তৰ যুগৰ শিল্পধাৰাৰ প্ৰভাৱ দেখা যায়। ই প্ৰাচীন কামৰূপৰ শিল্প-সংস্কৃতিৰ উন্নত মানৰ সাক্ষ্য বহন কৰে।

৩৮। প্ৰশ্ন: প্ৰাচীন কামৰূপৰ ভাস্কৰ্যকলাৰ এটা বৈশিষ্ট্য লিখা।

উত্তৰ: প্ৰাচীন কামৰূপৰ ভাস্কৰ্যকলাত ধৰ্মীয় বিষয়বস্তু, দেৱ-দেৱীৰ মূৰ্তি, অলংকাৰিক নক্সা আৰু স্থানীয় শিল্পৰুচিৰ সংমিশ্ৰণ দেখা যায়। শিলামূৰ্তি আৰু মন্দিৰৰ অৱশেষে সেই সময়ৰ শিল্পীৰ কাৰিকৰী দক্ষতা আৰু নান্দনিক বোধৰ পৰিচয় দিয়ে।

৩৯। প্ৰশ্ন: প্ৰাচীন কামৰূপৰ স্থাপত্যৰ বিষয়ে জানিবলৈ কি কি উৎস ব্যৱহাৰ কৰা হয়?

উত্তৰ: মন্দিৰৰ অৱশেষ, শিলৰ দুৱাৰমুখ, ভাস্কৰ্য, শিলালিপি আৰু প্ৰত্নতাত্ত্বিক খননৰ পৰা স্থাপত্যৰ বিষয়ে তথ্য পোৱা যায়। এই নিদৰ্শনসমূহে মন্দিৰ নিৰ্মাণৰ কৌশল, ধৰ্মীয় পৃষ্ঠপোষকতা আৰু শিল্পশৈলীৰ বিকাশ বুজিবলৈ সহায় কৰে।

৪০। প্ৰশ্ন: প্ৰাচীন কামৰূপৰ সাংস্কৃতিক জীৱনত স্থানীয় পৰম্পৰাৰ ভূমিকা কি আছিল?

উত্তৰ: স্থানীয় জনগোষ্ঠীৰ ধৰ্মীয় বিশ্বাস, লোকাচাৰ, উৎসৱ, শিল্প আৰু সামাজিক ৰীতিয়ে কামৰূপৰ সাংস্কৃতিক জীৱন গঢ়ি তুলিছিল। ব্ৰাহ্মণ্য আৰু অন্যান্য বহল ভাৰতীয় ধৰ্মীয় পৰম্পৰাৰ সৈতে এই স্থানীয় উপাদানসমূহৰ পাৰস্পৰিক সম্পৰ্কই অঞ্চলটোৰ স্বকীয় সংস্কৃতিৰ বিকাশ ঘটায়।

৪.১ ৰাজনীতি আৰু প্ৰশাসন

১। প্ৰাচীন কামৰূপৰ ৰজাৰ ক্ষমতা আৰু মৰ্যাদা

প্ৰাচীন কামৰূপৰ শাসন ব্যৱস্থা আছিল ৰাজতান্ত্ৰিক। ৰজা আছিল ৰাষ্ট্ৰৰ সৰ্বোচ্চ শাসক আৰু ৰাজ্যৰ ৰাজনৈতিক, সামৰিক তথা প্ৰশাসনিক কৰ্তৃত্বৰ কেন্দ্ৰবিন্দু। ৰজাৰ ক্ষমতা বংশানুক্ৰমিকভাৱে হস্তান্তৰিত হৈছিল আৰু ৰাজবংশৰ বংশাৱলী তথা পূৰ্বপুৰুষৰ কৃতিত্বৰ উল্লেখে ৰাজকীয় বৈধতা প্ৰতিষ্ঠা কৰাত সহায় কৰিছিল।

ৰজাসকলে ‘মহাৰাজ’, ‘মহাৰাজাধিৰাজ’, ‘পৰমেশ্বৰ’ আদি উপাধি গ্ৰহণ কৰিছিল। এই উপাধিসমূহে তেওঁলোকৰ উচ্চ ৰাজনৈতিক মর্যাদা আৰু সার্বভৌমত্বৰ দাবী প্ৰকাশ কৰিছিল। তাম্ৰলিপি আৰু শিলালিপিত ৰজাৰ বংশ, গুণ, সামৰিক কৃতিত্ব আৰু ভূমিদানৰ কথা উল্লেখ কৰা হৈছিল।

ৰজা আছিল সামৰিক বাহিনীৰ প্ৰধান আৰু ৰাজ্যৰ নিৰাপত্তা ৰক্ষাৰ দায়িত্ব তেওঁৰ ওপৰত ন্যস্ত আছিল। তেওঁ উচ্চপদস্থ বিষয়া, মন্ত্ৰী আৰু সামন্তসকলৰ সহায়ত শাসন চলাইছিল। ধর্মীয় ক্ষেত্ৰতো ৰজাৰ গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা আছিল। ব্ৰাহ্মণ আৰু ধর্মীয় প্ৰতিষ্ঠানলৈ ভূমিদানৰ জৰিয়তে তেওঁলোকে ধর্মীয় পৃষ্ঠপোষকতা প্ৰদান কৰিছিল।

কিন্তু ৰজাৰ ক্ষমতা সম্পূর্ণৰূপে ব্যক্তিনির্ভৰ আছিল বুলি ক’ব নোৱাৰি। মন্ত্ৰী, প্ৰশাসনিক বিষয়া, স্থানীয় শাসক আৰু সামন্তীয় শক্তিৰ সহযোগিতা অবিহনে বিস্তৃত ৰাজ্য এখন পৰিচালনা কৰা সম্ভৱ নাছিল। সেয়েহে প্ৰাচীন কামৰূপৰ ৰাজতন্ত্ৰক কেন্দ্ৰীয় ৰাজকীয় কর্তৃত্ব আৰু আঞ্চলিক প্ৰশাসনিক সহযোগিতাৰ সমন্বিত ব্যৱস্থা হিচাপে বুজিব পাৰি।

২। প্ৰাচীন কামৰূপৰ কেন্দ্ৰীয় প্ৰশাসন

প্ৰাচীন কামৰূপৰ কেন্দ্ৰীয় প্ৰশাসনৰ শীর্ষত ৰজা আছিল। তেওঁ ৰাষ্ট্ৰৰ প্ৰধান সিদ্ধান্ত গ্ৰহণকাৰী আৰু সামৰিক বাহিনীৰ সর্বোচ্চ কর্তৃপক্ষ আছিল। ৰজাক সহায় কৰিবলৈ মন্ত্ৰী, সচিব আৰু অন্যান্য উচ্চপদস্থ বিষয়াই কাম কৰিছিল।

মন্ত্ৰীসকলে ৰাজনৈতিক আৰু প্ৰশাসনিক বিষয়ত ৰজাক পৰামর্শ দিছিল। ‘সন্ধিবিগ্ৰহিক’ৰ দৰে বিষয়াই কূটনীতি, সন্ধি আৰু যুদ্ধ-সম্পর্কীয় বিষয়ৰ দায়িত্ব পালন কৰিছিল। আন কিছুমান বিষয়াই ভূমি, ৰাজস্ব আৰু ৰাজকীয় আদেশ কার্যকৰী কৰাৰ ক্ষেত্ৰত সহায় কৰিছিল।

ৰাজকীয় আদেশ, ভূমিদান আৰু প্ৰশাসনিক অধিকাৰৰ তথ্য তাম্ৰলিপিত সংৰক্ষণ কৰা হৈছিল। এই তাম্ৰলিপিসমূহৰ পৰা প্ৰশাসনিক বিষয়াসকলৰ পদবী আৰু তেওঁলোকৰ কার্যক্ষেত্ৰৰ বিষয়ে জানিব পাৰি। ইয়াৰ উপৰি সামন্ত আৰু আঞ্চলিক শাসকসকলেও কেন্দ্ৰীয় প্ৰশাসনৰ সৈতে সম্পর্ক বজাই ৰাখিছিল।

কেন্দ্ৰীয় প্ৰশাসনৰ প্ৰকৃতি বুজিবলৈ এটা কথা মনত ৰখা প্ৰয়োজন: প্ৰাচীন কামৰূপৰ সকলো ৰাজবংশ আৰু সকলো সময়ৰ প্ৰশাসনিক গাঁথনি একে নাছিল। বিভিন্ন শাসকৰ সময়ত পদবী, ক্ষমতা আৰু প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাৰ পৰিৱর্তন ঘটিছিল। সেয়েহে কোনো এটা সময়ৰ প্ৰশাসনিক গাঁথনিক সমগ্ৰ প্ৰাচীন যুগৰ বাবে অপৰিৱর্তিত বুলি ধৰা উচিত নহয়।

৩। প্ৰাচীন কামৰূপৰ আঞ্চলিক প্ৰশাসন

প্ৰাচীন কামৰূপৰ বিস্তৃত ভূখণ্ড পৰিচালনাৰ বাবে বিভিন্ন প্ৰশাসনিক এককত বিভক্ত কৰা হৈছিল। তাম্ৰলিপিত ‘ভুক্তি’, ‘মণ্ডল’, ‘বিষয়’ আৰু গাঁও আদি প্ৰশাসনিক পৰিভাষাৰ উল্লেখ পোৱা যায়। এই এককসমূহে ৰাজ্যৰ ভূখণ্ডক বিভিন্ন স্তৰত বিভক্ত কৰি প্ৰশাসন চলোৱাৰ ব্যৱস্থাৰ ইংগিত দিয়ে।

‘ভুক্তি’ আছিল বৃহত্তৰ প্ৰশাসনিক অঞ্চল। ইয়াৰ অধীনত ‘বিষয়’ বা তুলনামূলকভাৱে সৰু প্ৰশাসনিক একক থাকিব পাৰিছিল। গাঁও আছিল উৎপাদন আৰু ৰাজস্ব সংগ্ৰহৰ মৌলিক একক। স্থানীয় প্ৰশাসনৰ সৈতে গাঁওৰ মুৰব্বী আৰু অন্যান্য কর্মচাৰী জড়িত আছিল।

ভূমিদানৰ ক্ষেত্ৰত স্থানৰ সীমা, মাটি, জলাশয়, পথ আৰু চুবুৰীয়া বসতিৰ উল্লেখ কৰা হৈছিল। ইয়াৰ পৰা বুজিব পাৰি যে ভূমিৰ সঠিক পৰিচয় আৰু সীমা নির্ধাৰণ প্ৰশাসনিকভাৱে গুৰুত্বপূর্ণ আছিল। স্থানীয় বিষয়াসকলে এই ব্যৱস্থাৰ কার্যকৰীকৰণত ভূমিকা পালন কৰিছিল।

অৱশ্যে এই প্ৰশাসনিক পৰিভাষাসমূহৰ অর্থ আৰু স্তৰ সকলো সময়তে একে আছিল বুলি নিশ্চিতভাৱে ক’ব নোৱাৰি। বিভিন্ন ৰাজবংশৰ তাম্ৰলিপিৰ তুলনামূলক অধ্যয়নৰ জৰিয়তেহে আঞ্চলিক প্ৰশাসনৰ পৰিৱর্তন বুজিব পাৰি।

৪। প্ৰাচীন কামৰূপৰ ন্যায় ব্যৱস্থা

প্রাচীন কামৰূপৰ ন্যায় ব্যৱস্থা ৰাজকীয় কর্তৃত্ব, ধর্মশাস্ত্রীয় আদর্শ আৰু স্থানীয় সামাজিক পৰম্পৰাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠিছিল। ৰজা আছিল ন্যায়ৰ সর্বোচ্চ কর্তৃপক্ষ। ৰাজ্যত শান্তি-শৃংখলা বজাই ৰখা, অপৰাধ নিয়ন্ত্রণ কৰা আৰু বিবাদ নিষ্পত্তি কৰাটো শাসন ব্যৱস্থাৰ অন্যতম দায়িত্ব আছিল।

ব্রাহ্মণ্য ধর্মীয় পৰম্পৰাৰ প্রভাৱ বৃদ্ধি পোৱাৰ লগে লগে ধর্মশাস্ত্রীয় বিধান আৰু সামাজিক ৰীতি-নীতিৰ গুৰুত্বও বৃদ্ধি পাইছিল। সম্পত্তিৰ অধিকাৰ, ভূমিৰ সীমা, উত্তৰাধিকাৰ আৰু সামাজিক সম্পর্কৰ সৈতে জড়িত বিবাদসমূহৰ ক্ষেত্রত এই বিধানসমূহ প্রাসংগিক আছিল।

স্থানীয় পর্যায়ত গাঁও বা আঞ্চলিক ক্ষমতাকেন্দ্রৰ জৰিয়তে কিছুমান বিবাদ নিষ্পত্তি কৰা হৈছিল বুলি অনুমান কৰিব পাৰি। অৱশ্যে প্রাচীন কামৰূপৰ ন্যায়ালয়ৰ নির্দিষ্ট গঠন, বিচাৰকৰ পদবী, সাক্ষ্য গ্রহণৰ পদ্ধতি আৰু শাস্তিৰ সম্পূর্ণ তালিকা সম্পর্কে প্রত্যক্ষ তথ্য সীমিত।

সেয়েহে ন্যায় ব্যৱস্থাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰোঁতে ৰাজকীয় কর্তৃত্ব আৰু ধর্মশাস্ত্রীয় আদর্শৰ প্রভাৱ উল্লেখ কৰাটো যুক্তিসংগত। কিন্তু পৰৱর্তী যুগৰ ন্যায় ব্যৱস্থাৰ সকলো বৈশিষ্ট্য প্রাচীন কামৰূপৰ ক্ষেত্রতো আছিল বুলি দাবী কৰা উচিত নহয়।

৫। প্রাচীন কামৰূপৰ সামৰিক সংগঠন

প্রাচীন কামৰূপৰ ৰাষ্ট্র ব্যৱস্থাত সামৰিক সংগঠনৰ বিশেষ গুৰুত্ব আছিল। ৰাজ্যৰ সীমান্ত ৰক্ষা, বিদ্রোহ দমন, প্রতিদ্বন্দ্বী ৰাজ্যৰ বিৰুদ্ধে অভিযান আৰু ৰাজকীয় ক্ষমতা বজাই ৰখাৰ বাবে সামৰিক বাহিনী ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল।

সামৰিক বাহিনীত পদাতিক, অশ্বাৰোহী আৰু হস্তীবাহিনীৰ ভূমিকা আছিল। হাতী আছিল বিশেষভাৱে গুৰুত্বপূর্ণ সামৰিক সম্পদ। কামৰূপৰ বনাঞ্চল আৰু প্রাকৃতিক পৰিৱেশে হাতী লাভৰ সুবিধা প্রদান কৰিছিল। যুদ্ধৰ সময়ত হাতীৰ ব্যৱহাৰে বাহিনীৰ শক্তি আৰু মর্যাদা বৃদ্ধি কৰিছিল।

ব্রহ্মপুত্র আৰু ইয়াৰ উপনদীসমূহে সামৰিক যাতায়াত আৰু যোগাযোগৰ ক্ষেত্রতো ভূমিকা পালন কৰিছিল। নদীপথৰ ব্যৱহাৰে সৈন্য আৰু সামগ্রী পৰিবহণত সহায় কৰিছিল। পাহাৰ, অৰণ্য আৰু নদীৰে পৰিবেষ্টিত ভূগোলে কামৰূপৰ সামৰিক কৌশলক প্রভাৱিত কৰিছিল।

ৰজাৰ অধীনত সামৰিক নেতৃত্ব কেন্দ্রীভূত আছিল যদিও সামন্ত আৰু স্থানীয় শাসকসকলেও সৈন্য আৰু সামৰিক সহায় আগবঢ়াইছিল। বখতিয়াৰ খিলজীৰ অভিযানৰ সময়ত স্থানীয় প্রতিৰোধৰ গুৰুত্বৰ পৰাও কামৰূপৰ সামৰিক সংগঠন আৰু ভৌগোলিক জ্ঞানৰ তাৎপর্য বুজিব পাৰি।

৬। প্রাচীন কামৰূপৰ সমাজৰ গাঁথনি

প্রাচীন কামৰূপৰ সমাজ আছিল বহুমাত্রিক। ইয়াত ব্রাহ্মণ, শাসকীয় অভিজাত, সামন্ত, কৃষক, ব্যৱসায়ী, কাৰিকৰ, ধর্মীয় ব্যক্তি আৰু বিভিন্ন স্থানীয় জনগোষ্ঠীৰ লোক বাস কৰিছিল। সমাজৰ গাঁথনি বর্ণ, পেছা, সম্পত্তি আৰু সামাজিক মর্যাদাৰ দ্বাৰা প্রভাৱিত হৈছিল।

ব্রাহ্মণ্য ধর্মীয় পৰম্পৰাৰ প্রসাৰৰ ফলত বর্ণভিত্তিক সামাজিক আদর্শৰ প্রভাৱ বৃদ্ধি পাইছিল। ব্রাহ্মণসকলে ধর্মীয় অনুষ্ঠান, শিক্ষা আৰু ভূমিদানৰ জৰিয়তে বিশেষ সামাজিক মর্যাদা লাভ কৰিছিল। ৰাজপৰিয়াল আৰু সামন্তীয় অভিজাতসকলেও সমাজৰ উচ্চস্তৰত স্থান অধিকাৰ কৰিছিল।

আনহাতে, কৃষক আৰু কাৰিকৰসকল আছিল উৎপাদন ব্যৱস্থাৰ মূল ভিত্তি। কৃষকসকলে খাদ্য উৎপাদন কৰিছিল আৰু কাৰিকৰসকলে দৈনন্দিন ব্যৱহাৰৰ সামগ্রী, অস্ত্র-শস্ত্র, বস্ত্র আৰু অন্যান্য সামগ্রী নির্মাণ কৰিছিল। ব্যৱসায়ীসকলে সামগ্রীৰ বিনিময় আৰু পৰিবহণৰ কাম কৰিছিল।

এই সমাজত বিভিন্ন স্থানীয় জনগোষ্ঠীৰ নিজস্ব ৰীতি-নীতি আৰু ধর্মীয় বিশ্বাসো বর্তি আছিল। ব্রাহ্মণ্য পৰম্পৰাৰ সৈতে এই স্থানীয় উপাদানসমূহৰ সংযোগে কামৰূপৰ সমাজক স্বকীয় ৰূপ প্রদান কৰিছিল। সেয়েহে প্রাচীন কামৰূপৰ সমাজক কেৱল বর্ণভিত্তিক গাঁথনিৰে ব্যাখ্যা কৰাটো অসম্পূর্ণ হ'ব।

৭। প্রাচীন কামৰূপৰ সমাজত নাৰীৰ স্থান

প্রাচীন কামৰূপৰ সমাজত নাৰীৰ স্থান একে ধৰণৰ নাছিল। পৰিয়ালৰ সামাজিক মর্যাদা, সম্পত্তি, বংশ আৰু ধর্মীয় পৰিৱেশৰ ভিত্তিত নাৰীৰ অৱস্থানৰ পার্থক্য দেখা গৈছিল। ৰাজপৰিয়াল আৰু অভিজাত পৰিয়ালৰ নাৰীয়ে কেতিয়াবা ধর্মীয় দান, সম্পত্তি আৰু সামাজিক কাম-কাজত ভূমিকা পালন কৰিছিল।

নাৰীৰ সামাজিক জীৱনৰ এটা গুৰুত্বপূর্ণ দিশ আছিল পৰিয়াল আৰু গৃহস্থালিৰ দায়িত্ব। কৃষিনির্ভৰ সমাজত খাদ্য প্রস্তুত, বস্ত্র উৎপাদন, সন্তান পালন আৰু অন্যান্য উৎপাদনমূলক কামত নাৰীৰ অৱদান আছিল। বস্ত্র বোৱা আৰু সূতা কটাৰ দৰে কাম প্রাচীন অসমৰ সাংস্কৃতিক আৰু অর্থনৈতিক জীৱনৰ সৈতে জড়িত আছিল।

ধর্মীয় ক্ষেত্রতো নাৰীৰ ভূমিকা আছিল। দেৱী উপাসনা আৰু শক্তি-সম্পর্কীয় পৰম্পৰাই নাৰীত্বক এক ধর্মীয় প্রতীকী মর্যাদা প্রদান কৰিছিল। অৱশ্যে ধর্মীয় ক্ষেত্রত দেৱীৰ উচ্চ স্থান থকাৰ অর্থ এইটো নহয় যে সমাজৰ সকলো নাৰীয়ে সমান অধিকাৰ বা স্বাধীনতা ভোগ কৰিছিল।

নাৰীৰ সম্পত্তিৰ অধিকাৰ, বিবাহ, বিধৱাৰ অৱস্থা আৰু সামাজিক স্বাধীনতাৰ বিষয়ে প্রত্যক্ষ তথ্য সীমিত। সেয়েহে নাৰীৰ অৱস্থানৰ বিষয়ে আলোচনা কৰোঁতে ধর্মীয় আদর্শ আৰু বাস্তৱ সামাজিক অৱস্থাৰ মাজৰ পার্থক্য মনত ৰখা প্রয়োজন।

৮। প্রাচীন কামৰূপৰ শিক্ষা আৰু জ্ঞানচর্চা

প্রাচীন কামৰূপত শিক্ষা আৰু জ্ঞানচর্চা মূলতঃ ধর্মীয় আৰু পৰম্পৰাগত প্রতিষ্ঠানৰ সৈতে জড়িত আছিল। ব্রাহ্মণ্য শিক্ষাত বেদ, ব্যাকৰণ, ধর্মশাস্ত্র, দর্শন আৰু অন্যান্য শাস্ত্রৰ অধ্যয়ন গুৰুত্বপূর্ণ আছিল। ব্রাহ্মণসকল শিক্ষা আৰু সংস্কৃত সাহিত্যৰ বিকাশৰ ক্ষেত্রত বিশেষ ভূমিকা পালন কৰিছিল।

বৌদ্ধ ধর্মৰ উপস্থিতিৰ ফলত বৌদ্ধ জ্ঞানচর্চাৰো কিছু বিকাশ ঘটিছিল। ধর্মীয় অনুষ্ঠান আৰু শিক্ষাকেন্দ্রসমূহত ধর্মীয় পাঠ, দর্শন আৰু নৈতিক শিক্ষাৰ প্রচলন আছিল। অৱশ্যে এই শিক্ষাৰ সুযোগ সকলো সামাজিক শ্রেণীৰ বাবে সমান আছিল বুলি ক'ব নোৱাৰি।

সংস্কৃত ভাষা আছিল ৰাজকীয় শিলালিপি, প্রশস্তি আৰু ধর্মীয় সাহিত্যৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ ভাষা। ৰজাসকলৰ পৃষ্ঠপোষকতাত পণ্ডিত, কবি আৰু ধর্মীয় ব্যক্তিসকলে সাহিত্য আৰু জ্ঞানচর্চাত অংশগ্রহণ কৰিছিল।

লিখিত সামগ্রী হিচাপে তাম্রপাত, শিল আৰু গছৰ ছালৰ ব্যৱহাৰৰ প্রমাণ পোৱা যায়। ভাস্কৰবর্মনে উত্তৰ ভাৰতৰ ৰজা হর্ষবর্ধনলৈ পঠোৱা উপহাৰৰ তালিকাত আগৰুছালত লিখা পুথিৰ উল্লেখ আছে। ইয়াৰ পৰা পাণ্ডুলিপি প্রস্তুত আৰু লিখন-পৰম্পৰাৰ বিষয়ে ধাৰণা কৰিব পাৰি।

৯। প্রাচীন কামৰূপৰ খাদ্যাভ্যাস আৰু দৈনন্দিন জীৱন

প্রাচীন কামৰূপৰ খাদ্যাভ্যাস অঞ্চলটোৰ প্রাকৃতিক পৰিৱেশ আৰু কৃষি উৎপাদনৰ দ্বাৰা গভীৰভাৱে প্রভাৱিত হৈছিল। ব্রহ্মপুত্র উপত্যকাৰ উর্বৰ ভূমিত ধানৰ খেতি প্রচলিত আছিল। সেয়েহে চাউল জনসাধাৰণৰ খাদ্যৰ এক প্রধান উপাদান আছিল।

নদ-নদী আৰু জলাশয়ৰ প্রাচুর্যৰ বাবে মাছ খাদ্যাভ্যাসৰ এক উল্লেখযোগ্য অংশ আছিল। শাক-পাচলি, ফল-মূল, গাখীৰ আৰু অন্যান্য কৃষিজ সামগ্রীৰ ব্যৱহাৰো আছিল। বনাঞ্চলৰ পৰা লাভ কৰা বিভিন্ন সম্পদে খাদ্য আৰু দৈনন্দিন জীৱনত সহায় কৰিছিল।

খাদ্যাভ্যাস সকলো শ্রেণীৰ মাজত একে নাছিল। ধর্মীয় বিশ্বাস, সামাজিক ৰীতি-নীতি, আর্থিক অৱস্থা আৰু পেছাৰ ভিত্তিত খাদ্যৰ পার্থক্য আছিল। অভিজাত আৰু সাধাৰণ লোকৰ খাদ্যৰ মান আৰু পৰিমাণো একে নাছিল বুলি অনুমান কৰিব পাৰি।

দৈনন্দিন জীৱন কৃষি, পশুপালন, কাৰুশিল্প, বাণিজ্য আৰু ধর্মীয় আচাৰ-অনুষ্ঠানৰ সৈতে জড়িত আছিল। পৰিয়াল আৰু গাঁও আছিল সামাজিক জীৱনৰ প্ৰধান কেন্দ্ৰ।

১০। প্ৰাচীন কামৰূপত ব্ৰাহ্মণ্য ধর্মৰ বিকাশ

প্ৰাচীন কামৰূপৰ ধর্মীয় ইতিহাসত ব্ৰাহ্মণ্য ধর্মৰ বিকাশ এক উল্লেখযোগ্য ঘটনা। বর্মন, শালস্তম্ভ আৰু পাল ৰাজবংশৰ সময়ত ব্ৰাহ্মণ্য ধর্মীয় পৰম্পৰাই ৰাজকীয় পৃষ্ঠপোষকতা লাভ কৰিছিল। ব্ৰাহ্মণসকললৈ ভূমিদান, যজ্ঞ, পূজা আৰু ধর্মীয় অনুষ্ঠানৰ জৰিয়তে এই পৰম্পৰাৰ প্ৰভাৱ বিস্তাৰ লাভ কৰিছিল।

ৰজাসকলে ব্ৰাহ্মণক ভূমি দান কৰি ধর্মীয় কর্তব্য পালন কৰাৰ লগতে ৰাজনৈতিক বৈধতাও শক্তিশালী কৰিছিল। তাম্ৰলিপিত ব্ৰাহ্মণক দিয়া ভূমিৰ পৰিমাণ, সীমা আৰু অধিকাৰৰ বিষয়ে উল্লেখ পোৱা যায়। এই ভূমিদানে ব্ৰাহ্মণসকলৰ সামাজিক আৰু অর্থনৈতিক মর্যাদা বৃদ্ধি কৰিছিল।

ব্ৰাহ্মণ্য ধর্মৰ ভিতৰত শৈৱ, বৈষ্ণৱ, শাক্ত আৰু সৌৰ উপাসনাৰ বিকাশ ঘটিছিল। বিভিন্ন দেৱ-দেৱীৰ মূর্তি, মন্দিৰ আৰু ধর্মীয় সাহিত্যই এই উপাসনাৰ প্ৰমাণ প্ৰদান কৰে।

কিন্তু ব্ৰাহ্মণ্য ধর্মৰ প্ৰসাৰ মানেই স্থানীয় ধর্মীয় পৰম্পৰাৰ সম্পূর্ণ বিলুপ্তি নাছিল। স্থানীয় দেৱ-দেৱী, প্ৰকৃতি উপাসনা আৰু জনগোষ্ঠীয় ৰীতি-নীতিৰ সৈতে ব্ৰাহ্মণ্য ধর্মীয় বিশ্বাসৰ সংমিশ্ৰণ ঘটিছিল। এই সংমিশ্ৰণেই কামৰূপৰ ধর্মীয় পৰিৱেশক বৈচিত্ৰ্যময় কৰি তুলিছিল।

১১। প্ৰাচীন কামৰূপত শৈৱ ধর্মৰ বিকাশ

শৈৱ ধর্ম প্ৰাচীন কামৰূপৰ অন্যতম প্ৰধান ধর্মীয় পৰম্পৰা আছিল। এই ধর্মত শিৱক পৰম দেৱতা হিচাপে উপাসনা কৰা হয়। শিৱলিংগ, শিৱমূর্তি, মন্দিৰ আৰু ধর্মীয় শিলালিপিৰ জৰিয়তে কামৰূপত শৈৱ ধর্মৰ উপস্থিতিৰ প্ৰমাণ পোৱা যায়।

ৰাজকীয় পৃষ্ঠপোষকতাই শৈৱ ধর্মৰ বিকাশত সহায় কৰিছিল। ৰজাসকলে শিৱ মন্দিৰ আৰু ধর্মীয় অনুষ্ঠানলৈ দান-অনুদান আগবঢ়াইছিল। ইয়াৰ ফলত মন্দিৰসমূহ ধর্মীয় উপাসনাৰ লগতে সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক কার্যকলাপৰো কেন্দ্ৰ হৈ উঠিছিল।

শৈৱ ধর্মৰ বিভিন্ন ৰূপৰ উপাসনা প্ৰচলিত আছিল। শিৱক সৃষ্টিকর্তা, সংহাৰক আৰু পৰম শক্তিৰ ৰূপত কল্পনা কৰা হৈছিল। স্থানীয় বিশ্বাসৰ সৈতে শৈৱ উপাসনাৰ সংযোগেও ইয়াৰ বিস্তাৰত ভূমিকা পালন কৰিছিল।

প্ৰাচীন কামৰূপৰ মূর্তি আৰু মন্দিৰৰ অৱশেষে শৈৱ ধর্মৰ শিল্প-সাংস্কৃতিক প্ৰভাৱৰো প্ৰমাণ দিয়ে। সেয়েহে শৈৱ ধর্মৰ ইতিহাস কেৱল ধর্মীয় বিশ্বাসৰ ইতিহাস নহয়; ই ৰাজকীয় পৃষ্ঠপোষকতা, স্থাপত্য আৰু ভাস্কর্যকলাৰ বিকাশৰ সৈতেও জড়িত।

১২। প্ৰাচীন কামৰূপত শাক্ত ধর্ম আৰু কামাখ্যা উপাসনা

প্ৰাচীন কামৰূপৰ ধর্মীয় পৰিচয়ৰ অন্যতম প্ৰধান দিশ হৈছে শাক্ত ধর্ম আৰু কামাখ্যা উপাসনা। শাক্ত ধর্মত দেৱীক পৰম শক্তিৰ ৰূপত উপাসনা কৰা হয়। কামাখ্যা এই উপাসনাৰ এক উল্লেখযোগ্য কেন্দ্ৰ হিচাপে পৰিচিত।

কামাখ্যা মন্দিৰ নীলাচল পাহাৰত অৱস্থিত। ইয়াৰ সৈতে জড়িত ধর্মীয় পৰম্পৰাত দেৱীক সৃষ্টিশক্তি আৰু প্ৰজননশক্তিৰ প্ৰতীক হিচাপে কল্পনা কৰা হয়। কামাখ্যা উপাসনাৰ বিশেষ বৈশিষ্ট্য হৈছে ইয়াৰ সৈতে তান্ত্ৰিক আচাৰ আৰু স্থানীয় ধর্মীয় বিশ্বাসৰ গভীৰ সম্পর্ক।

কালিকা পুৰাণ আৰু যোগিনী তন্ত্ৰৰ দৰে গ্ৰন্থত কামৰূপ, কামাখ্যা আৰু শক্তি উপাসনাৰ বিষয়ে বিস্তৃত উল্লেখ আছে। এই গ্ৰন্থসমূহে অঞ্চলটোৰ ধর্মীয় ভূগোল আৰু তান্ত্ৰিক পৰম্পৰা বুজিবলৈ সহায় কৰে। অৱশ্যে এইবোৰ ধর্মীয় সাহিত্য; সেয়েহে ইয়াত উল্লেখিত প্ৰতিটো কাহিনী বা বিৱৰণক প্ৰত্যক্ষ ঐতিহাসিক ঘটনা বুলি গ্ৰহণ কৰিব নোৱাৰি।

কামাখ্যা উপাসনাৰ প্ৰভাৱে কামৰূপক ভাৰতীয় শাক্ত ধৰ্মৰ এক প্ৰধান কেন্দ্ৰ হিচাপে পৰিচিত কৰায়। এই পৰম্পৰাই অসমৰ ধৰ্মীয়, সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক পৰিচয় গঢ়ি তোলাত দীৰ্ঘস্থায়ী ভূমিকা পালন কৰিছে।

১৩। প্ৰাচীন কামৰূপত বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ বিকাশ

বৈষ্ণৱ ধৰ্ম প্ৰাচীন কামৰূপৰ ব্ৰাহ্মণ্য ধৰ্মীয় পৰম্পৰাৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ অংশ আছিল। এই ধৰ্মত বিষ্ণুক পৰম দেৱতা হিচাপে উপাসনা কৰা হয়। বিষ্ণুৰ বিভিন্ন অৱতাৰ, বিশেষকৈ বৰাহ, নৰসিংহ, বামন আৰু কৃষ্ণৰ উপাসনাৰ প্ৰমাণ ভাৰতীয় ধৰ্মীয় সাহিত্য আৰু ভাস্কৰ্যত পোৱা যায়।

কামৰূপত বিষ্ণু উপাসনাৰ প্ৰমাণ শিলামূৰ্তি, মন্দিৰৰ অৱশেষ আৰু সাহিত্যিক উৎসত দেখা যায়। ৰাজকীয় পৃষ্ঠপোষকতা আৰু ব্ৰাহ্মণ্য ধৰ্মীয় অনুষ্ঠানৰ জৰিয়তে বৈষ্ণৱ ধৰ্মই সামাজিক মৰ্যাদা লাভ কৰিছিল।

বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ প্ৰভাৱ কেৱল উপাসনাতে সীমাবদ্ধ নাছিল। ই সাহিত্য, ভাস্কৰ্য আৰু মন্দিৰ-স্থাপত্যৰ বিষয়বস্তুতো প্ৰতিফলিত হৈছিল। বিষ্ণু আৰু তেওঁৰ অৱতাৰসমূহৰ মূৰ্তিয়ে সেই সময়ৰ শিল্পকলাৰ ধৰ্মীয় বিষয়বস্তুৰ বৈচিত্ৰ্য প্ৰকাশ কৰে।

অৱশ্যে প্ৰাচীন কামৰূপৰ বৈষ্ণৱ ধৰ্মক পৰৱৰ্তী শংকৰদেৱীয় নৱবৈষ্ণৱ আন্দোলনৰ সৈতে একে বুলি ধৰা উচিত নহয়। দুয়োটাৰ ঐতিহাসিক সময়, ধৰ্মীয় চিন্তা আৰু সামাজিক প্ৰেক্ষাপট পৃথক।

১৪। প্ৰাচীন কামৰূপত বৌদ্ধ ধৰ্মৰ উপস্থিতি

প্ৰাচীন কামৰূপত বৌদ্ধ ধৰ্মৰ উপস্থিতিৰ প্ৰমাণ সাহিত্যিক, প্ৰত্নতাত্ত্বিক আৰু বিদেশী পৰিব্ৰাজকৰ বিৱৰণৰ পৰা পোৱা যায়। সপ্তম শতিকাত চীনা পৰিব্ৰাজক হিউৱেন চাঙে কামৰূপ ভ্ৰমণ কৰিছিল আৰু অঞ্চলটোৰ ধৰ্মীয় পৰিৱেশৰ বিষয়ে কিছু তথ্য লিপিবদ্ধ কৰিছিল।

তেওঁৰ বিৱৰণৰ পৰা বুজা যায় যে কামৰূপত ব্ৰাহ্মণ্য ধৰ্মীয় প্ৰভাৱ শক্তিশালী আছিল। তথাপি বৌদ্ধ ধৰ্মৰ বিষয়ে জ্ঞান আৰু তাৰ অনুসৰণকাৰীৰ উপস্থিতিৰ কথাও আলোচনাত আহে। ইয়াৰ পৰা বুজিব পাৰি যে কামৰূপৰ ধৰ্মীয় পৰিৱেশ সম্পূৰ্ণ একধৰ্মীয় নাছিল।

বৌদ্ধ ধৰ্মৰ উপস্থিতি বুজিবলৈ মূৰ্তি, প্ৰত্নতাত্ত্বিক নিদৰ্শন আৰু সাহিত্যিক উৎসৰ সহায় ল'ব লাগে। অৱশ্যে বৌদ্ধ ধৰ্মৰ প্ৰাতিষ্ঠানিক বিস্তৃতি বা জনসাধাৰণৰ মাজত ইয়াৰ প্ৰভাৱৰ পৰিমাণ নিৰ্দিষ্টভাৱে নিৰ্ধাৰণ কৰাটো কঠিন।

সামগ্ৰিকভাৱে ক'ব পাৰি যে প্ৰাচীন কামৰূপৰ ধৰ্মীয় জীৱনত বৌদ্ধ ধৰ্মৰ স্থান আছিল, কিন্তু ব্ৰাহ্মণ্য পৰম্পৰাৰ তুলনাত ইয়াৰ প্ৰভাৱৰ পৰিসৰ সম্পৰ্কে অধিক সাৱধানতাৰে সিদ্ধান্ত লোৱা উচিত।

১৫। প্ৰাচীন কামৰূপৰ কৃষি ব্যৱস্থা

প্ৰাচীন কামৰূপৰ অৰ্থনীতিৰ মূল ভিত্তি আছিল কৃষি। ব্ৰহ্মপুত্ৰ উপত্যকাৰ উৰ্বৰ পলসুৱা মাটি, প্ৰচুৰ বৰষুণ আৰু নদ-নদীৰ উপস্থিতিয়ে কৃষিৰ অনুকূল পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰিছিল। ধান আছিল প্ৰধান খাদ্যশস্য আৰু কৃষিজ উৎপাদনৰ কেন্দ্ৰীয় উপাদান।

কৃষিৰ বাবে নদীৰ পানী, বৰষুণ আৰু প্ৰাকৃতিক জলাশয়ৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিবলগীয়া হৈছিল। গাঁওসমূহ আছিল কৃষি উৎপাদনৰ প্ৰধান কেন্দ্ৰ। কৃষকসকলে ভূমি চহাই শস্য উৎপাদন কৰিছিল আৰু উৎপাদনৰ এটা অংশ ৰাজস্ব হিচাপে প্ৰদান কৰিছিল।

তাম্ৰলিপিত ভূমিৰ সীমা, ক্ষেত্ৰফল, চুবুৰীয়া গাঁও, জলাশয় আৰু অন্যান্য প্ৰাকৃতিক চিহ্নৰ উল্লেখ পোৱা যায়। ইয়াৰ পৰা ভূমিৰ পৰিচয় আৰু কৃষিভিত্তিক বসতিৰ গাঁথনিৰ বিষয়ে জানিব পাৰি।

কৃষি উৎপাদনে কেৱল জনসাধাৰণৰ খাদ্যৰ যোগান ধৰা নাছিল; ই ৰাজকোষৰ ৰাজস্ব, ভূমিদান আৰু স্থানীয় অর্থনৈতিক সম্পর্কৰো ভিত্তি আছিল। সেয়েহে কৃষি ব্যৱস্থা প্ৰাচীন কামৰূপৰ ৰাজনৈতিক আৰু সামাজিক গাঁথনিৰ সৈতে গভীৰভাৱে জড়িত আছিল।

১৬। প্ৰাচীন কামৰূপৰ ভূমি ব্যৱস্থা আৰু ভূমিদান প্ৰথা

প্ৰাচীন কামৰূপৰ অর্থনৈতিক আৰু প্ৰশাসনিক ইতিহাস অধ্যয়নৰ ক্ষেত্ৰত ভূমি ব্যৱস্থা আৰু ভূমিদান প্ৰথাৰ বিশেষ গুৰুত্ব আছে। ৰজাসকলে ব্ৰাহ্মণ, ধর্মীয় অনুষ্ঠান আৰু কিছুমান ব্যক্তিক ভূমি দান কৰিছিল। এই ভূমিদানসমূহৰ তথ্য তাম্ৰলিপিত লিপিবদ্ধ কৰা হৈছিল।

ভূমিদানৰ ক্ষেত্ৰত দান কৰা মাটিৰ সীমা, পৰিমাণ, অৱস্থান আৰু অধিকাৰৰ বিষয়ে স্পষ্ট বিৱৰণ দিয়া হৈছিল। কেতিয়াবা সীমা নির্ধাৰণৰ বাবে নদী, জান-জুৰি, পথ, গছ, গাঁও আৰু অন্যান্য প্ৰাকৃতিক চিহ্নৰ উল্লেখ কৰা হৈছিল। ইয়াৰ পৰা বুজিব পাৰি যে ভূমিৰ সঠিক পৰিচয় আৰু অধিকাৰ নির্ধাৰণৰ প্ৰশাসনিক গুৰুত্ব আছিল।

অগ্ৰহাৰ বা ব্ৰাহ্মণক দিয়া ভূমিদানৰ জৰিয়তে ব্ৰাহ্মণসকলৰ অর্থনৈতিক ভিত্তি শক্তিশালী হৈছিল। কিছুমান ভূমিদানৰ সৈতে ৰাজস্ব বা অন্যান্য কৰৰ পৰা ৰেহাইৰ অধিকাৰো জড়িত আছিল। ইয়াৰ ফলত স্থানীয় সমাজত নতুন ভূমি-সম্পর্ক আৰু ক্ষমতাকেন্দ্ৰ গঢ় লৈ উঠিছিল।

ভূমিদান প্ৰথাক কেৱল ধর্মীয় দান বুলি চোৱা উচিত নহয়। ই কৃষিৰ বিস্তাৰ, বসতিৰ বিকাশ, ৰাজস্ব সংগ্ৰহ আৰু সামাজিক ক্ষমতাৰ পুনর্বণ্টনৰ সৈতে জড়িত আছিল।

১৭। প্ৰাচীন কামৰূপৰ বাণিজ্য আৰু বাণিজ্যিক পথ

প্ৰাচীন কামৰূপৰ অর্থনীতিত বাণিজ্যৰ গুৰুত্বপূর্ণ স্থান আছিল। ব্ৰহ্মপুত্ৰ আৰু ইয়াৰ উপনদীসমূহে আভ্যন্তৰীণ যাতায়াত আৰু সামগ্ৰী পৰিবহণৰ সুবিধা প্ৰদান কৰিছিল। নদীপথৰ জৰিয়তে কৃষিজ সামগ্ৰী, বনজ সম্পদ আৰু কাৰুশিল্পৰ সামগ্ৰী বিভিন্ন অঞ্চললৈ লৈ যোৱা হৈছিল।

কামৰূপৰ ভৌগোলিক অৱস্থানৰ বাবে ই উত্তৰ-পূব ভাৰত, উত্তৰ বংগ, হিমালয়ৰ পাদদেশ আৰু পূব দিশৰ অঞ্চলসমূহৰ মাজত যোগাযোগৰ ক্ষেত্ৰ হিচাপে গুৰুত্ব লাভ কৰিছিল। স্থলপথ আৰু নদীপথৰ সংযোগে বাণিজ্যিক সম্পর্ক বিস্তাৰত সহায় কৰিছিল।

বনজ সম্পদ, হাতী, হাতীদাঁত, কাঠ, বস্ত্ৰ আৰু অন্যান্য সামগ্ৰী বাণিজ্যৰ সৈতে জড়িত আছিল। কৃষিজ উৎপাদন আৰু কাৰুশিল্পৰ সামগ্ৰীও স্থানীয় বিনিময় ব্যৱস্থাৰ অংশ আছিল।

তথাপি প্ৰাচীন কামৰূপৰ বাণিজ্যৰ পৰিমাণ, বজাৰৰ সংগঠন আৰু বাণিজ্যিক কৰৰ বিষয়ে সকলো সময়ৰ বাবে বিস্তৃত তথ্য উপলব্ধ নহয়। সেয়েহে বাণিজ্যৰ গুৰুত্ব আলোচনা কৰোঁতে ভৌগোলিক অৱস্থান, নদীপথ আৰু সাহিত্যিক-প্ৰত্নতাত্ত্বিক প্ৰমাণৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰাটো উচিত।

১৮। প্ৰাচীন কামৰূপৰ শিল্প আৰু কাৰুশিল্প

প্ৰাচীন কামৰূপৰ অর্থনীতিত শিল্প আৰু কাৰুশিল্পৰ উল্লেখযোগ্য ভূমিকা আছিল। কৃষিৰ লগতে ধাতুশিল্প, বস্ত্ৰ নির্মাণ, মৃৎশিল্প, কাঠৰ কাম, অলংকাৰ নির্মাণ আৰু অন্যান্য হস্তশিল্পৰ প্ৰচলন আছিল।

বস্ত্ৰ উৎপাদন বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। সূতা কটা আৰু কাপোৰ বোৱা গৃহস্থালি আৰু উৎপাদনমূলক কামৰ অংশ আছিল। প্ৰাচীন সাহিত্যত অসমৰ ৰেচম আৰু বস্ত্ৰৰ উল্লেখ পোৱা যায়। ধাতুশিল্পৰ ক্ষেত্ৰতো স্থানীয় দক্ষতাৰ প্ৰমাণ বিভিন্ন প্ৰত্নতাত্ত্বিক নিদর্শনত দেখা যায়।

শিল্পী আৰু কাৰিকৰসকলে কৃষি সঁজুলি, দৈনন্দিন ব্যৱহাৰৰ সামগ্ৰী, অলংকাৰ, ধৰ্মীয় মূৰ্তি আৰু অন্যান্য বস্তু প্ৰস্তুত কৰিছিল। মন্দিৰ আৰু শিলামূৰ্তি নিৰ্মাণৰ ক্ষেত্ৰত শিল্পীৰ কাৰিকৰী দক্ষতা বিশেষভাৱে প্ৰকাশ পাইছিল।

কাৰুশিল্পৰ বিকাশে স্থানীয় অৰ্থনীতিৰ লগতে বাণিজ্যকো সহায় কৰিছিল। এই শিল্পসমূহে জনসাধাৰণৰ দৈনন্দিন প্ৰয়োজন পূৰণ কৰাৰ উপৰি কামৰূপৰ সাংস্কৃতিক পৰিচয় গঢ়ি তোলাতো ভূমিকা পালন কৰিছিল।

১৯। প্ৰাচীন কামৰূপৰ সাহিত্যিক জীৱন

প্ৰাচীন কামৰূপৰ সাহিত্যিক জীৱনত সংস্কৃত ভাষাৰ বিশেষ স্থান আছিল। ৰাজকীয় প্ৰশস্তি, তাম্ৰলিপি, ধৰ্মীয় গ্ৰন্থ আৰু কাব্য-সাহিত্যৰ বহু নিদৰ্শন সংস্কৃত ভাষাত ৰচিত হৈছিল। এই সাহিত্যই ৰাজনৈতিক ইতিহাস, ধৰ্মীয় বিশ্বাস আৰু সাংস্কৃতিক পৰম্পৰাৰ বিষয়ে তথ্য প্ৰদান কৰে।

ৰাজকীয় পৃষ্ঠপোষকতাই সাহিত্য আৰু জ্ঞানচৰ্চাৰ বিকাশত সহায় কৰিছিল। ৰজাসকলে পণ্ডিত, কবি আৰু ধৰ্মীয় ব্যক্তিসকলক আশ্ৰয় দিছিল। ব্ৰাহ্মণ্য ধৰ্মীয় পৰম্পৰাৰ বিস্তাৰৰ লগে লগে পু�ৰাণ, ধৰ্মশাস্ত্ৰ আৰু অন্যান্য সংস্কৃত সাহিত্যৰ প্ৰভাৱ বৃদ্ধি পাইছিল।

কালিকা পুৰাণ প্ৰাচীন কামৰূপৰ ধৰ্মীয় আৰু সাংস্কৃতিক ইতিহাসৰ বাবে এক উল্লেখযোগ্য গ্ৰন্থ। ইয়াত কামৰূপ, কামাখ্যা আৰু শক্তি উপাসনাৰ বিষয়ে বিস্তৃত বিৱৰণ আছে। আনহাতে, যোগিনী তন্ত্ৰতো অঞ্চলটোৰ তান্ত্ৰিক ধৰ্মীয় পৰম্পৰা আৰু পবিত্ৰ ভূগোলৰ প্ৰতিফলন দেখা যায়।

এই গ্ৰন্থসমূহক সাহিত্যিক আৰু ধৰ্মীয় উৎস হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰাটো উচিত; ইয়াৰ সকলো কাহিনী বা বিৱৰণক প্ৰত্যক্ষ ঐতিহাসিক ঘটনা বুলি গ্ৰহণ কৰা উচিত নহয়। তথাপি এইবোৰে প্ৰাচীন কামৰূপৰ সাংস্কৃতিক জগতৰ বিষয়ে মূল্যৱান ধাৰণা দিয়ে।

২০। প্ৰাচীন কামৰূপৰ স্থাপত্য আৰু ভাস্কৰ্যকলা

প্ৰাচীন কামৰূপৰ স্থাপত্য আৰু ভাস্কৰ্যকলাই অঞ্চলটোৰ শিল্প-সংস্কৃতিৰ উন্নত পৰ্যায়ৰ পৰিচয় দিয়ে। মন্দিৰৰ অৱশেষ, শিলৰ দুৱাৰমুখ, দেৱ-দেৱীৰ মূৰ্তি আৰু অলংকাৰিক নক্সাৰ পৰা সেই সময়ৰ শিল্পশৈলী আৰু কাৰিকৰী দক্ষতাৰ বিষয়ে জানিব পাৰি।

তেজপুৰৰ ওচৰৰ দ-পৰ্বতীয়া প্ৰাচীন অসমৰ এক উল্লেখযোগ্য শিল্প-স্থাপত্য নিদৰ্শন। ইয়াৰ অলংকৃত দুৱাৰমুখ আৰু গংগা-যমুনাৰ মূৰ্তিয়ে গুপ্তোত্তৰ যুগৰ শিল্পশৈলীৰ প্ৰভাৱ প্ৰকাশ কৰে। ইয়াৰ ভাস্কৰ্যত সূক্ষ্ম খোদাই, অলংকাৰিক নক্সা আৰু ধৰ্মীয় প্ৰতীক ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে।

প্ৰাচীন কামৰূপৰ ভাস্কৰ্যকলাত শিৱ, বিষ্ণু, দেৱী আৰু অন্যান্য দেৱ-দেৱীৰ মূৰ্তি নিৰ্মাণ কৰা হৈছিল। এই মূৰ্তিসমূহে ধৰ্মীয় বিশ্বাসৰ লগতে শিল্পীৰ নান্দনিক বোধ আৰু কাৰিকৰী দক্ষতাৰ পৰিচয় দিয়ে।

স্থাপত্য আৰু ভাস্কৰ্যৰ বিকাশৰ ক্ষেত্ৰত ৰাজকীয় আৰু ধৰ্মীয় পৃষ্ঠপোষকতা গুৰুত্বপূৰ্ণ আছিল। মন্দিৰসমূহ উপাসনাৰ কেন্দ্ৰ হোৱাৰ লগতে শিল্প, স্থাপত্য আৰু সামাজিক জীৱনৰো অংশ আছিল। প্ৰাচীন কামৰূপৰ শিল্পকলাক বৃহত্তৰ ভাৰতীয় শিল্পধাৰাৰ সৈতে সম্পৰ্কিত কৰিলেও ইয়াৰ স্থানীয় বৈশিষ্ট্য আৰু স্বকীয় ৰূপক বিশেষভাৱে মন কৰিব লাগে।

D. ৮ নম্বৰৰ দীঘল প্ৰশ্নোত্তৰ

১। প্ৰাচীন কামৰূপৰ ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা আৰু প্ৰশাসন আলোচনা কৰা।

উত্তৰ:

ভূমিকা

প্ৰাচীন কামৰূপৰ ৰাজনৈতিক আৰু প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থা অঞ্চলটোৰ ৰাষ্ট্ৰগঠন, ৰাজকীয় ক্ষমতা, সামাজিক গাঁথনি আৰু অৰ্থনৈতিক সম্পৰ্কৰ সৈতে গভীৰভাৱে জড়িত আছিল। বৰ্মন, শালস্তম্ভ আৰু পাল ৰাজবংশৰ শাসনকালত কামৰূপত এক সুসংগঠিত ৰাজতান্ত্ৰিক ব্যৱস্থা গঢ় লৈ উঠিছিল। এই ব্যৱস্থাৰ বিষয়ে জানিবলৈ তাম্ৰলিপি, শিলালিপি আৰু সাহিত্যিক উৎস বিশেষভাৱে গুৰুত্বপূৰ্ণ।

ৰাজতন্ত্ৰ আৰু ৰজাৰ ক্ষমতা

প্ৰাচীন কামৰূপত বংশানুক্ৰমিক ৰাজতন্ত্ৰ প্ৰচলিত আছিল। ৰজা আছিল ৰাষ্ট্ৰৰ সৰ্বোচ্চ শাসক। তেওঁ ৰাজনৈতিক সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ, সামৰিক অভিযান, ৰাজস্ব ব্যৱস্থা আৰু ন্যায় প্ৰদানৰ ক্ষেত্ৰত মুখ্য কৰ্তৃত্ব বহন কৰিছিল।

ৰজাসকলে ‘মহাৰাজ’, ‘মহাৰাজাধিৰাজ’ আৰু ‘পৰমেশ্বৰ’ আদি উপাধি গ্ৰহণ কৰিছিল। এই উপাধিসমূহে তেওঁলোকৰ ৰাজকীয় মৰ্যাদা আৰু সাৰ্বভৌমত্বৰ দাবী প্ৰকাশ কৰিছিল। ৰাজবংশীয় বংশাৱলী আৰু পূৰ্বপুৰুষৰ কৃতিত্বৰ উল্লেখৰ জৰিয়তে শাসকসকলে নিজৰ ৰাজনৈতিক বৈধতা প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল।

কেন্দ্ৰীয় প্ৰশাসন

ৰজাক শাসন-প্ৰশাসনত সহায় কৰিবলৈ মন্ত্ৰী, সচিব আৰু অন্যান্য উচ্চপদস্থ বিষয়া আছিল। মন্ত্ৰীসকলে ৰাজনৈতিক সিদ্ধান্ত, প্ৰশাসনিক কাম-কাজ আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় নীতিৰ ক্ষেত্ৰত পৰামৰ্শ আগবঢ়াইছিল। ‘সন্ধিবিগ্ৰহিক’ৰ দৰে বিষয়াসকল কূটনীতি, সন্ধি আৰু যুদ্ধ-সম্পৰ্কীয় কামৰ সৈতে জড়িত আছিল।

ৰাজকীয় আদেশ আৰু ভূমিদানৰ তথ্য তাম্ৰলিপিত লিপিবদ্ধ কৰা হৈছিল। এই লিপিসমূহৰ পৰা প্ৰশাসনিক বিষয়াসকলৰ পদবী, কৰ্তব্য আৰু ৰাজকীয় ক্ষমতাৰ বিস্তৃতিৰ বিষয়ে জানিব পাৰি।

আঞ্চলিক প্ৰশাসন

বিস্তৃত ৰাজ্য পৰিচালনাৰ বাবে বিভিন্ন প্ৰশাসনিক একক ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। তাম্ৰলিপিত ‘ভুক্তি’, ‘মণ্ডল’, ‘বিষয়’ আৰু গাঁও আদি পৰিভাষাৰ উল্লেখ পোৱা যায়। এই এককসমূহৰ জৰিয়তে ৰাজ্যৰ বিভিন্ন অঞ্চলৰ প্ৰশাসন আৰু ৰাজস্ব সংগ্ৰহ পৰিচালনা কৰা হৈছিল।

গাঁও আছিল উৎপাদন আৰু ৰাজস্ব সংগ্ৰহৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ একক। স্থানীয় বিষয়া আৰু গাঁওৰ মুৰব্বীসকলে প্ৰশাসনিক কাম-কাজত সহায় কৰিছিল। অৱশ্যে বিভিন্ন ৰাজবংশৰ সময়ত প্ৰশাসনিক এককসমূহৰ নাম, স্তৰ আৰু কাৰ্যক্ষেত্ৰৰ পৰিৱৰ্তন ঘটিছিল।

সামন্তীয় ব্যৱস্থা

প্ৰাচীন কামৰূপৰ শাসন ব্যৱস্থাত সামন্তসকলৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা আছিল। তেওঁলোকে নিজৰ অঞ্চলত স্থানীয় ক্ষমতা ভোগ কৰিছিল আৰু প্ৰয়োজন অনুসৰি ৰজাক সামৰিক বা ৰাজনৈতিক সহায় আগবঢ়াইছিল। কেন্দ্ৰীয় ৰাজশক্তি শক্তিশালী হৈ থাকিলে সামন্তসকলৰ ওপৰত ৰজাৰ নিয়ন্ত্ৰণ অধিক আছিল; কিন্তু কেন্দ্ৰীয় ক্ষমতা দুৰ্বল হ’লে তেওঁলোকৰ স্বতন্ত্ৰতা বৃদ্ধি পোৱাৰ সম্ভাৱনা আছিল।

ৰাজস্ব আৰু ভূমি প্ৰশাসন

ৰাজস্বৰ প্ৰধান উৎস আছিল কৃষি আৰু ভূমিৰ পৰা সংগৃহীত কৰ। ভূমিৰ পৰিমাণ, সীমা আৰু অধিকাৰ নিৰ্ধাৰণ প্ৰশাসনৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশ আছিল। ৰজাসকলে ব্ৰাহ্মণ আৰু ধৰ্মীয় প্ৰতিষ্ঠানলৈ ভূমি দান কৰিছিল। এই ভূমিদানসমূহৰ তথ্য তাম্ৰলিপিত সংৰক্ষিত হৈছিল।

তাম্ৰলিপিত দান কৰা ভূমিৰ সীমা নদী, জলাশয়, পথ আৰু চুবুৰীয়া গাঁৱৰ সহায়ত নিৰ্ধাৰণ কৰা হৈছিল। ইয়াৰ পৰা ভূমি-সম্পৰ্কীয় প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাৰ সুসংগঠিত ৰূপৰ ইংগিত পোৱা যায়।

সামৰিক প্ৰশাসন

ৰজাই আছিল সামৰিক বাহিনীৰ সৰ্বোচ্চ কৰ্তৃপক্ষ। ৰাজ্যৰ সীমান্ত ৰক্ষা, আভ্যন্তৰীণ শান্তি বজাই ৰখা আৰু প্ৰতিদ্বন্দ্বী শক্তিৰ বিৰুদ্ধে যুদ্ধ কৰাটো সামৰিক সংগঠনৰ প্ৰধান উদ্দেশ্য আছিল। হাতী, অশ্বাৰোহী আৰু পদাতিক বাহিনীৰ ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। স্থানীয় সামন্ত আৰু আঞ্চলিক শাসকসকলেও সামৰিক সহায় আগবঢ়াইছিল।

ন্যায় ব্যৱস্থা

ৰজা আছিল ন্যায়ৰ সৰ্বোচ্চ কৰ্তৃপক্ষ। ন্যায় প্ৰদানৰ ক্ষেত্ৰত ধৰ্মশাস্ত্ৰীয় আদৰ্শ, সামাজিক ৰীতি-নীতি আৰু স্থানীয় পৰম্পৰাৰ প্ৰভাৱ আছিল। ভূমি, সম্পত্তি আৰু উত্তৰাধিকাৰৰ বিবাদ নিষ্পত্তিৰ ক্ষেত্ৰত এই বিধানসমূহ প্ৰাসংগিক আছিল। অৱশ্যে প্ৰাচীন কামৰূপৰ ন্যায়ালয়ৰ নিৰ্দিষ্ট গঠন আৰু বিচাৰ-পদ্ধতিৰ বিষয়ে প্ৰত্যক্ষ তথ্য সীমিত।

উপসংহাৰ

সামগ্ৰিকভাৱে প্ৰাচীন কামৰূপৰ প্ৰশাসন আছিল ৰাজকীয় কৰ্তৃত্ব, মন্ত্ৰী আৰু বিষয়াৰ সহযোগিতা, সামন্তীয় শক্তি আৰু স্থানীয় প্ৰশাসনৰ সমন্বিত ব্যৱস্থা। তাম্ৰলিপি আৰু শিলালিপিৰ তথ্যই এই প্ৰশাসনিক গাঁথনিৰ বহু দিশ স্পষ্ট কৰে। এই ব্যৱস্থাই কামৰূপত ৰাজনৈতিক স্থিৰতা, ভূমি নিয়ন্ত্ৰণ, ৰাজস্ব সংগ্ৰহ আৰু সামাজিক-অৰ্থনৈতিক সংগঠনৰ বিকাশত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল।

২। প্ৰাচীন কামৰূপৰ সামাজিক জীৱনৰ বিভিন্ন দিশ আলোচনা কৰা।

উত্তৰ:

ভূমিকা

প্ৰাচীন কামৰূপৰ সামাজিক জীৱন আছিল বহুমাত্ৰিক আৰু বৈচিত্ৰ্যময়। ইয়াৰ সমাজত বৰ্ণভিত্তিক গাঁথনি, পেছাভিত্তিক বিভাজন, পৰিয়াল, আত্মীয়তা, শিক্ষা, ধৰ্মীয় বিশ্বাস আৰু বিভিন্ন স্থানীয় জনগোষ্ঠীৰ পৰম্পৰাই গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল। তাম্ৰলিপি, শিলালিপি, সাহিত্যিক গ্ৰন্থ আৰু বিদেশী পৰিব্ৰাজকৰ বিৱৰণৰ পৰা এই সমাজৰ বিভিন্ন দিশৰ বিষয়ে জানিব পাৰি।

সামাজিক গাঁথনি

প্ৰাচীন কামৰূপৰ সমাজত ৰজা, ৰাজপৰিয়াল, সামন্ত, ব্ৰাহ্মণ, কৃষক, ব্যৱসায়ী, কাৰিকৰ আৰু বিভিন্ন জনগোষ্ঠীৰ লোক বাস কৰিছিল। ব্ৰাহ্মণ্য ধৰ্মীয় প্ৰভাৱৰ ফলত বৰ্ণভিত্তিক সামাজিক আদৰ্শৰ গুৰুত্ব বৃদ্ধি পাইছিল। ব্ৰাহ্মণসকলে ধৰ্মীয় অনুষ্ঠান, শিক্ষা আৰু ভূমিদানৰ জৰিয়তে উচ্চ সামাজিক মৰ্যাদা লাভ কৰিছিল।

কিন্তু সমাজখনক কেৱল বৰ্ণভিত্তিক ব্যৱস্থাৰে ব্যাখ্যা কৰিব নোৱাৰি। বিভিন্ন স্থানীয় জনগোষ্ঠী, পেছা আৰু সামাজিক পৰম্পৰাই সমাজৰ বাস্তৱ গাঁথনি গঢ়ি তুলিছিল।

পৰিয়াল আৰু আত্মীয়তা

পৰিয়াল আছিল সামাজিক জীৱনৰ মৌলিক একক। বিবাহ, উত্তৰাধিকাৰ, সম্পত্তি আৰু সামাজিক দায়িত্বৰ ক্ষেত্ৰত পৰিয়ালৰ ভূমিকা আছিল কেন্দ্ৰীয়। কৃষিনিৰ্ভৰ অৰ্থনীতিত পৰিয়ালৰ সদস্যসকলে উৎপাদনমূলক কামত অংশগ্ৰহণ কৰিছিল।

উত্তৰাধিকাৰৰ ক্ষেত্ৰত পিতৃসূত্ৰীয় বংশ আৰু পৰিয়ালৰ অধিকাৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ আছিল। অৱশ্যে সম্পত্তিৰ অধিকাৰ আৰু উত্তৰাধিকাৰৰ নিয়ম সকলো সামাজিক স্তৰত একে আছিল বুলি ক'ব নোৱাৰি।

নাৰীৰ অৱস্থান

প্ৰাচীন কামৰূপৰ সমাজত নাৰীৰ স্থান সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক অৱস্থাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল আছিল। ৰাজপৰিয়াল আৰু অভিজাত পৰিয়ালৰ কিছুমান নাৰীয়ে ধৰ্মীয় দান আৰু সম্পত্তি-সম্পৰ্কীয় কামত অংশগ্ৰহণ কৰিছিল।

সাধাৰণ নাৰীয়ে গৃহস্থালি, সন্তান পালন, খাদ্য প্ৰস্তুত আৰু বস্ত্ৰ উৎপাদনৰ দৰে কামত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল। কৃষিনিৰ্ভৰ সমাজত নাৰীৰ শ্ৰম পৰিয়ালৰ অৰ্থনৈতিক জীৱনৰ অংশ আছিল। বিশেষকৈ সূতা কটা আৰু বস্ত্ৰ বোৱাৰ দক্ষতা সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক জীৱনৰ সৈতে জড়িত আছিল।

ধৰ্মীয় ক্ষেত্ৰত দেৱী উপাসনাৰ প্ৰভাৱে নাৰীত্বক এক বিশেষ প্ৰতীকী মৰ্যাদা প্ৰদান কৰিছিল। কিন্তু দেৱীৰ ধৰ্মীয় মৰ্যাদা আৰু বাস্তৱ সমাজত নাৰীৰ অধিকাৰৰ মাজত পাৰ্থক্য আছিল। সেয়েহে নাৰীৰ অৱস্থানৰ বিষয়ে আলোচনা কৰোঁতে এই দুয়োটা দিশ পৃথককৈ বিবেচনা কৰা প্ৰয়োজন।

খাদ্যাভ্যাস আৰু জীৱনধাৰা

প্ৰাচীন কামৰূপৰ খাদ্যাভ্যাস কৃষি আৰু প্ৰাকৃতিক পৰিৱেশৰ সৈতে গভীৰভাৱে জড়িত আছিল। ধান আৰু চাউল আছিল খাদ্যৰ প্ৰধান উপাদান। নদ-নদী আৰু জলাশয়ৰ বাবে মাছৰ ব্যৱহাৰো উল্লেখযোগ্য আছিল। শাক-পাচলি, ফল-মূল আৰু অন্যান্য কৃষিজ সামগ্ৰীও খাদ্যৰ অংশ আছিল।

সামাজিক মৰ্যাদা, ধৰ্মীয় বিশ্বাস আৰু আৰ্থিক অৱস্থাৰ ভিত্তিত খাদ্যাভ্যাসৰ পাৰ্থক্য দেখা গৈছিল। দৈনন্দিন জীৱন কৃষি, পশুপালন, কাৰুশিল্প, বাণিজ্য আৰু ধৰ্মীয় আচাৰ-অনুষ্ঠানৰ সৈতে জড়িত আছিল।

শিক্ষা আৰু জ্ঞানচৰ্চা

শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত ব্ৰাহ্মণ্য পৰম্পৰাৰ প্ৰভাৱ আছিল বিশেষ। বেদ, ব্যাকৰণ, ধৰ্মশাস্ত্ৰ আৰু দৰ্শনৰ অধ্যয়ন গুৰুত্বপূৰ্ণ আছিল। বৌদ্ধ ধৰ্মৰ উপস্থিতিৰ বাবে বৌদ্ধ জ্ঞানচৰ্চাৰো কিছু প্ৰভাৱ আছিল।

সংস্কৃত ভাষা আছিল ৰাজকীয় আৰু ধৰ্মীয় সাহিত্যৰ এক প্ৰধান ভাষা। পণ্ডিত, কবি আৰু ধৰ্মীয় ব্যক্তিসকলে সাহিত্য আৰু জ্ঞানচৰ্চাৰ ক্ষেত্ৰত ভূমিকা পালন কৰিছিল। অৱশ্যে শিক্ষাৰ সুযোগ সকলো সামাজিক শ্ৰেণীৰ বাবে সমান নাছিল।

জনগোষ্ঠীয় সংমিশ্ৰণ

প্ৰাচীন কামৰূপত বিভিন্ন স্থানীয় জনগোষ্ঠীৰ বসতি আৰু সাংস্কৃতিক পৰম্পৰা আছিল। ব্ৰাহ্মণ্য ধৰ্মীয় বিশ্বাসৰ সৈতে স্থানীয় দেৱ-দেৱী, প্ৰকৃতি উপাসনা আৰু সামাজিক ৰীতি-নীতিৰ সংমিশ্ৰণ ঘটিছিল। এই পাৰস্পৰিক প্ৰভাৱে কামৰূপৰ সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক পৰিচয় গঢ়ি তুলিছিল।

উপসংহাৰ

প্ৰাচীন কামৰূপৰ সামাজিক জীৱন আছিল বৰ্ণ, পেছা, পৰিয়াল, ধৰ্ম, শিক্ষা আৰু জনগোষ্ঠীয় পৰম্পৰাৰ সমন্বিত ফল। সমাজত অসমতা আৰু সামাজিক স্তৰবিভাজন থাকিলেও বিভিন্ন জনগোষ্ঠী আৰু সাংস্কৃতিক পৰম্পৰাৰ সহাৱস্থানে ইয়াক বৈচিত্ৰ্যময় কৰি তুলিছিল। এই সমাজৰ অধ্যয়নে প্ৰাচীন অসমৰ সামাজিক ইতিহাসৰ লগতে পৰৱৰ্তী আঞ্চলিক সংস্কৃতিৰ বিকাশো বুজিবলৈ সহায় কৰে।

Section IV: ৮ নম্বৰৰ দীঘল প্ৰশ্নোত্তৰ (ক্ৰমাগত অংশ)

এই অংশত পাঠ্যক্ৰমৰ Section IV-ৰ বাকী তিনিটা মূল বিষয় সামৰি লোৱা হৈছে—ধৰ্মীয় জীৱন, অৰ্থনৈতিক অৱস্থা আৰু সাংস্কৃতিক জীৱন। উত্তৰসমূহ প্ৰাচীন কামৰূপৰ ইতিহাসৰ পৰিসৰৰ ভিতৰত ৰখা হৈছে। বিশেষকৈ প্ৰাচীন কামৰূপৰ বৈষ্ণৱ ধৰ্ম আৰু শংকৰদেৱৰ পৰৱৰ্তী নৱবৈষ্ণৱ আন্দোলনক একে সময়ৰ ঘটনা হিচাপে উপস্থাপন কৰা হোৱা নাই।

৩। প্ৰাচীন কামৰূপৰ ধৰ্মীয় জীৱনৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা। বিভিন্ন ধৰ্মীয় পৰম্পৰাৰ বিকাশ আৰু পাৰস্পৰিক প্ৰভাৱ ব্যাখ্যা কৰা।

উত্তৰ:

ভূমিকা

প্ৰাচীন কামৰূপৰ ধৰ্মীয় জীৱন আছিল বৈচিত্ৰ্যপূৰ্ণ আৰু বহুধাৰাৰ সমন্বয়ে গঠিত। এই অঞ্চলত স্থানীয় জনগোষ্ঠীৰ প্ৰকৃতি-উপাসনা আৰু পৰম্পৰাগত ধৰ্মীয় বিশ্বাসৰ লগতে ব্ৰাহ্মণ্য ধৰ্ম, শৈৱ ধৰ্ম, শাক্ত ধৰ্ম, বৈষ্ণৱ ধৰ্ম আৰু বৌদ্ধ ধৰ্মৰ প্ৰচলন আছিল। বিভিন্ন ৰাজবংশৰ পৃষ্ঠপোষকতা, ব্ৰাহ্মণসকলৰ আগমন, ধৰ্মীয় সাহিত্যৰ প্ৰসাৰ আৰু স্থানীয় বিশ্বাসৰ সৈতে নতুন ধৰ্মীয় ধাৰাৰ সংমিশ্ৰণে কামৰূপৰ ধৰ্মীয় পৰিৱেশ গঢ়ি তুলিছিল।

১. স্থানীয় বা পৰম্পৰাগত ধৰ্মীয় বিশ্বাস

ব্ৰাহ্মণ্য ধৰ্মৰ প্ৰভাৱ বিস্তাৰ লাভ কৰাৰ পূৰ্বৰে পৰা কামৰূপত বিভিন্ন স্থানীয় জনগোষ্ঠীৰ নিজস্ব ধৰ্মীয় বিশ্বাস আৰু আচাৰ-অনুষ্ঠান প্ৰচলিত আছিল। প্ৰকৃতিৰ বিভিন্ন উপাদান—পাহাৰ, নদী, গছ-গছনি, শিল, জলাশয় আৰু উৰ্বৰতা—উপাসনাৰ সৈতে জড়িত আছিল।

স্থানীয় দেৱ-দেৱী, গাঁওৰ অধিষ্ঠাত্ৰী শক্তি, পূৰ্বপুৰুষৰ স্মৃতি আৰু প্ৰকৃতিৰ অদৃশ্য শক্তিৰ প্ৰতি বিশ্বাস এই ধৰ্মীয় পৰম্পৰাৰ অংশ আছিল। এই উপাসনাসমূহৰ বহুতো লিখিত ৰূপত সংৰক্ষিত হোৱা নাছিল; সেয়েহে ইয়াৰ বিষয়ে জানিবলৈ প্ৰত্নতাত্ত্বিক নিদৰ্শন, ধৰ্মীয় সাহিত্য আৰু পৰৱৰ্তী লোকপৰম্পৰাৰ তুলনামূলক অধ্যয়নৰ প্ৰয়োজন হয়।

এই স্থানীয় বিশ্বাসসমূহক ‘আদিম’ বুলি কৈ অৱজ্ঞা কৰাটো উচিত নহয়। বৰং এইবোৰেই অঞ্চলটোৰ প্ৰাচীন ধৰ্মীয় আৰু সাংস্কৃতিক জীৱনৰ ভিত্তি আছিল।

২. ব্ৰাহ্মণ্য ধৰ্মৰ প্ৰসাৰ

প্ৰাচীন কামৰূপত ব্ৰাহ্মণ্য ধৰ্মৰ বিকাশ ধৰ্মীয় ইতিহাসৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ পৰ্যায়। বিশেষকৈ বৰ্মন, শালস্তম্ভ আৰু পাল ৰাজবংশৰ সময়ত ব্ৰাহ্মণ্য ধৰ্মীয় আদৰ্শই ৰাজকীয় পৃষ্ঠপোষকতা লাভ কৰিছিল।

ৰজাসকলে ব্ৰাহ্মণসকলক ভূমিদান কৰিছিল। এই ভূমিদানৰ ফলত ব্ৰাহ্মণসকলৰ বসতি বৃদ্ধি পোৱাৰ লগতে বেদ, ধৰ্মশাস্ত্ৰ, যজ্ঞ আৰু পু�ৰাণভিত্তিক ধৰ্মীয় আচাৰৰ প্ৰসাৰ ঘটিছিল। তাম্ৰলিপিসমূহত ব্ৰাহ্মণক দিয়া ভূমি, ভূমিৰ সীমা আৰু বিশেষ অধিকাৰৰ উল্লেখ পোৱা যায়।

ব্ৰাহ্মণ্য ধৰ্মৰ প্ৰসাৰে ৰাজকীয় ক্ষমতাকো বৈধতা প্ৰদান কৰিছিল। ৰজাসকলে ধৰ্মীয় উপাধি গ্ৰহণ, যজ্ঞ সম্পাদন আৰু ধৰ্মীয় অনুষ্ঠানলৈ দান আগবঢ়োৱাৰ জৰিয়তে নিজৰ শাসনৰ ধৰ্মীয় ভিত্তি শক্তিশালী কৰিছিল।

৩. শৈৱ ধৰ্ম

শৈৱ ধৰ্ম প্ৰাচীন কামৰূপৰ অন্যতম প্ৰধান ধৰ্মীয় ধাৰা আছিল। ইয়াত শিৱক পৰম দেৱতা হিচাপে উপাসনা কৰা হৈছিল। শিৱলিংগ, শিৱৰ মূৰ্তি, উমা-মহেশ্বৰ আৰু হৰিহৰ আদি ৰূপৰ প্ৰত্নতাত্ত্বিক নিদৰ্শনে শৈৱ উপাসনাৰ বিস্তৃতিৰ প্ৰমাণ দিয়ে।

প্ৰাচীন কামৰূপৰ কেইবাজনো ৰজাই শিৱৰ প্ৰতি ভক্তি প্ৰকাশ কৰা উপাধি গ্ৰহণ কৰিছিল। ৰাজকীয় শিলালিপি আৰু তাম্ৰলিপিৰ ভাষাতো শিৱৰ প্ৰতি ভক্তিৰ উল্লেখ পোৱা যায়। ইয়াৰ পৰা শৈৱ ধৰ্মই ৰাজকীয় পৃষ্ঠপোষকতা লাভ কৰাৰ কথা স্পষ্ট হয়।

শৈৱ ধৰ্মৰ প্ৰভাৱ কেৱল ধৰ্মীয় আচাৰতে সীমাবদ্ধ নাছিল। মন্দিৰ নিৰ্মাণ, মূৰ্তি নিৰ্মাণ আৰু ভাস্কৰ্যকলাৰ বিকাশতো ইয়াৰ প্ৰভাৱ পৰিছিল।

Final-front-1-5275-3283-6+1

৪. শাক্ত ধৰ্ম আৰু কামাখ্যা উপাসনা

প্ৰাচীন কামৰূপৰ ধৰ্মীয় পৰিচয়ৰ অন্যতম বৈশিষ্ট্য হৈছে শাক্ত ধৰ্মৰ বিকাশ। শাক্ত ধৰ্মত দেৱীক পৰম শক্তি বা বিশ্বসৃষ্টিৰ মূল শক্তি হিচাপে উপাসনা কৰা হয়। কামাখ্যা এই উপাসনাৰ এক বিশেষ গুৰুত্বপূৰ্ণ কেন্দ্ৰ।

নীলাচল পাহাৰত অৱস্থিত কামাখ্যা পীঠৰ সৈতে উৰ্বৰতা, সৃষ্টিশক্তি আৰু নাৰীশক্তিৰ ধৰ্মীয় ধাৰণা জড়িত। ইয়াৰ উপাসনাত তান্ত্ৰিক আচাৰ আৰু স্থানীয় ধৰ্মীয় বিশ্বাসৰ প্ৰভাৱ বিশেষভাৱে দেখা যায়।

কালিকা পুৰাণ আৰু যোগিনী তন্ত্ৰত কামাখ্যা, কামৰূপ আৰু শক্তি উপাসনাৰ বিষয়ে বিস্তৃত আলোচনা আছে। এই গ্ৰন্থসমূহে কামৰূপৰ ধৰ্মীয় ভূগোল আৰু শাক্ত পৰম্পৰা বুজিবলৈ সহায় কৰে। অৱশ্যে এইবোৰ ধৰ্মীয় সাহিত্য; সেয়েহে ইয়াত থকা পৌৰাণিক কাহিনীসমূহক প্ৰত্যক্ষ ঐতিহাসিক ঘটনা হিচাপে গ্ৰহণ কৰা উচিত নহয়।

প্ৰাচীন কামৰূপত শাক্ত ধৰ্মৰ প্ৰভাৱ ক্ৰমে বৃদ্ধি পাইছিল। ৰেনা লাইছৰামৰ প্ৰত্নতাত্ত্বিক অধ্যয়নত উল্লেখ কৰা হৈছে যে একাদশ শতিকাৰ ভিতৰত শক্তি উপাসনাই বিশেষ গুৰুত্ব লাভ কৰিছিল।

Final-front-1-5275-3283-6+1

৫. বৈষ্ণৱ ধৰ্ম

বৈষ্ণৱ ধৰ্মতো প্ৰাচীন কামৰূপত যথেষ্ট প্ৰচলন আছিল। এই ধৰ্মত বিষ্ণুক পৰম দেৱতা হিচাপে উপাসনা কৰা হয়। বিষ্ণুৰ বিভিন্ন অৱতাৰ আৰু ৰূপৰ মূৰ্তি, মন্দিৰৰ অৱশেষ আৰু শিলালিপিয়ে কামৰূপত বৈষ্ণৱ উপাসনাৰ প্ৰমাণ দিয়ে।

পঞ্চম শতিকাৰ উমাচল শিলালিপিত বিষ্ণু উপাসনাৰ প্ৰাচীন উল্লেখ পোৱা যায় বুলি গৱেষকসকলে মত প্ৰকাশ কৰিছে। ইয়াৰ উপৰি অসমৰ বিভিন্ন স্থানত উদ্ধাৰ হোৱা বিষ্ণু আৰু তেওঁৰ অৱতাৰৰ মূৰ্তিসমূহে এই ধৰ্মৰ প্ৰসাৰৰ প্ৰমাণ দিয়ে।

Final-front-1-5275-3283-6

ইয়াত এটা ঐতিহাসিক পাৰ্থক্য মনত ৰখা প্ৰয়োজন। প্ৰাচীন কামৰূপত বিষ্ণু উপাসনাৰ প্ৰচলন আৰু পঞ্চদশ-ষোড়শ শতিকাত শ্ৰীমন্ত শংকৰদেৱে প্ৰচাৰ কৰা একশৰণ নামধৰ্ম একে ঐতিহাসিক পৰ্যায়ৰ নহয়। শংকৰদেৱৰ নৱবৈষ্ণৱ আন্দোলন পৰৱৰ্তী মধ্যযুগীয় অসমৰ এক সুকীয়া ধৰ্মীয়-সামাজিক আন্দোলন।

৬. সৌৰ ধৰ্ম আৰু অন্যান্য দেৱ-দেৱীৰ উপাসনা

প্ৰাচীন কামৰূপত সূৰ্য উপাসনাৰো প্ৰচলন আছিল। সূৰ্যক জীৱন, পোহৰ আৰু শক্তিৰ উৎস হিচাপে গণ্য কৰা হৈছিল। ইয়াৰ উপৰি গণেশ, কাৰ্তিকেয়, ইন্দ্ৰ, অগ্নি, কুবেৰ, মনসা আৰু ব্ৰহ্মাৰ দৰে দেৱ-দেৱীৰ উপাসনাৰ নিদৰ্শনো পোৱা যায়।

এই দেৱ-দেৱীসকলৰ মূৰ্তি আৰু প্ৰত্নতাত্ত্বিক নিদৰ্শনে প্ৰাচীন কামৰূপৰ ধৰ্মীয় জীৱনৰ বৈচিত্ৰ্য প্ৰকাশ কৰে। সকলো দেৱতাৰ বাবে পৃথক আৰু স্বতন্ত্ৰ ধৰ্মীয় পন্থা গঢ় লৈ উঠিছিল বুলি ক'ব নোৱাৰি; বহু ক্ষেত্ৰত তেওঁলোকৰ উপাসনা বৃহত্তৰ ব্ৰাহ্মণ্য ধৰ্মীয় পৰম্পৰাৰ ভিতৰতে অন্তৰ্ভুক্ত আছিল।

৭. বৌদ্ধ ধৰ্ম

প্ৰাচীন কামৰূপত বৌদ্ধ ধৰ্মৰ উপস্থিতিৰ প্ৰমাণ সাহিত্যিক আৰু প্ৰত্নতাত্ত্বিক উৎসত পোৱা যায়। সপ্তম শতিকাত চীনা পৰিব্ৰাজক হিউৱেন চাঙে কামৰূপ ভ্ৰমণ কৰিছিল। তেওঁৰ বিৱৰণত অঞ্চলটোৰ ধৰ্মীয় পৰিৱেশ আৰু বৌদ্ধ ধৰ্মৰ অৱস্থানৰ বিষয়ে কিছু তথ্য পোৱা যায়।

তেওঁৰ বিৱৰণৰ পৰা বুজা যায় যে কামৰূপত ব্ৰাহ্মণ্য ধৰ্মৰ প্ৰভাৱ শক্তিশালী আছিল। তথাপি বৌদ্ধ ধৰ্মৰ সম্পূৰ্ণ অনুপস্থিতি নাছিল। ইয়াৰ পৰা কামৰূপত বিভিন্ন ধৰ্মীয় বিশ্বাসৰ সহাৱস্থানৰ কথা অনুমান কৰিব পাৰি।

অৱশ্যে বৌদ্ধ ধর্মৰ প্ৰাতিষ্ঠানিক বিস্তৃতি আৰু জনসাধাৰণৰ মাজত ইয়াৰ প্ৰভাৱৰ পৰিমাণ নিৰ্দিষ্টভাৱে নিৰ্ধাৰণ কৰিবলৈ অধিক প্ৰত্নতাত্ত্বিক আৰু সাহিত্যিক প্ৰমাণৰ প্ৰয়োজন।

৮. ধৰ্মীয় সহাৱস্থান আৰু সংমিশ্ৰণ

প্ৰাচীন কামৰূপৰ ধৰ্মীয় জীৱনৰ এটা উল্লেখযোগ্য বৈশিষ্ট্য আছিল বিভিন্ন ধৰ্মীয় পৰম্পৰাৰ সহাৱস্থান। শৈৱ, শাক্ত আৰু বৈষ্ণৱ উপাসনাৰ লগতে স্থানীয় দেৱ-দেৱীৰ উপাসনাও চলি আছিল। বহু ক্ষেত্ৰত একেটা মন্দিৰ বা ধৰ্মীয় স্থানত বিভিন্ন দেৱ-দেৱীৰ মূৰ্তি পোৱা যায়।

ব্ৰাহ্মণ্য ধৰ্মীয় পৰম্পৰাই স্থানীয় বিশ্বাসসমূহক সম্পূৰ্ণৰূপে বিলুপ্ত কৰা নাছিল। বৰং বহু স্থানীয় দেৱ-দেৱী আৰু আচাৰ বৃহত্তৰ হিন্দু ধৰ্মীয় পৰম্পৰাৰ সৈতে সংযুক্ত হৈছিল। এই প্ৰক্ৰিয়াত ধৰ্মীয় সংমিশ্ৰণ আৰু সাংস্কৃতিক আদান-প্ৰদান ঘটিছিল।

উপসংহাৰ

সামগ্ৰিকভাৱে প্ৰাচীন কামৰূপৰ ধৰ্মীয় জীৱন একক ধৰ্মীয় ধাৰাৰ দ্বাৰা নিয়ন্ত্ৰিত নাছিল। স্থানীয় বিশ্বাস, ব্ৰাহ্মণ্য ধৰ্ম, শৈৱ, শাক্ত, বৈষ্ণৱ, সৌৰ আৰু বৌদ্ধ পৰম্পৰাই ইয়াৰ ধৰ্মীয় পৰিৱেশ গঢ়ি তুলিছিল। ৰাজকীয় পৃষ্ঠপোষকতা, ব্ৰাহ্মণসকলৰ আগমন, ভূমিদান, ধৰ্মীয় সাহিত্য আৰু স্থানীয় বিশ্বাসৰ সংমিশ্ৰণে কামৰূপক এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ধৰ্মীয়-সাংস্কৃতিক কেন্দ্ৰ হিচাপে গঢ়ি তুলিছিল।

৪। প্ৰাচীন কামৰূপৰ অৰ্থনৈতিক অৱস্থাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা। ৰাজহৰ উৎস, ভূমি-ব্যৱস্থা, কৃষি, উদ্যোগ, কাৰুশিল্প আৰু বিনিময় ব্যৱস্থাৰ বৰ্ণনা দিয়া।

উত্তৰ:

ভূমিকা

প্ৰাচীন কামৰূপৰ অৰ্থনীতি মূলতঃ কৃষিনিৰ্ভৰ আছিল যদিও ইয়াৰ সৈতে পশুপালন, বনজ সম্পদ, শিল্প-কাৰুশিল্প আৰু বাণিজ্যৰো ঘনিষ্ঠ সম্পৰ্ক আছিল। ব্ৰহ্মপুত্ৰ উপত্যকাৰ উৰ্বৰ ভূমি, নদ-নদীৰ বিস্তৃতি, বনাঞ্চল আৰু বিভিন্ন প্ৰাকৃতিক সম্পদে অঞ্চলটোৰ অৰ্থনৈতিক বিকাশত সহায় কৰিছিল। তাম্ৰলিপি, শিলালিপি, সাহিত্যিক গ্ৰন্থ আৰু প্ৰত্নতাত্ত্বিক নিদৰ্শনৰ পৰা এই অৰ্থনৈতিক জীৱনৰ বিভিন্ন দিশৰ বিষয়ে জানিব পাৰি।

১. কৃষি অৰ্থনীতিৰ প্ৰধান ভিত্তি

প্ৰাচীন কামৰূপৰ অৰ্থনীতিৰ মূল ভেটি আছিল কৃষি। ব্ৰহ্মপুত্ৰ উপত্যকাৰ পলসুৱা মাটি আৰু পৰ্যাপ্ত বৰষুণে কৃষিৰ অনুকূল পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰিছিল। ধান আছিল প্ৰধান খাদ্যশস্য। ইয়াৰ উপৰি বিভিন্ন শাক-পাচলি, ফল-মূল আৰু অন্যান্য কৃষিজ শস্য উৎপাদন কৰা হৈছিল।

কৃষি উৎপাদন মূলতঃ বৰষুণ, নদীৰ পানী আৰু প্ৰাকৃতিক জলাশয়ৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল আছিল। গাঁওসমূহ আছিল কৃষি উৎপাদনৰ প্ৰধান কেন্দ্ৰ। কৃষকসকলে পৰিয়ালৰ সদস্য আৰু স্থানীয় শ্ৰমিকৰ সহায়ত মাটি চহাই শস্য উৎপাদন কৰিছিল।

কৃষিৰ সৈতে পশুপালনৰো সম্পৰ্ক আছিল। গৰু, ম'হ আদি পশু কৃষিকাৰ্য আৰু পৰিবহণৰ ক্ষেত্ৰত ব্যৱহৃত হৈছিল। পশুপালনে খাদ্য আৰু অন্যান্য প্ৰয়োজনীয় সামগ্ৰীৰ যোগান ধৰিছিল।

২. ৰাজহৰ উৎস

ৰাজকোষৰ প্ৰধান উৎস আছিল ভূমি আৰু কৃষিৰ পৰা সংগৃহীত ৰাজহ। কৃষিজ উৎপাদনৰ এটা অংশ কৰ বা ৰাজস্ব হিচাপে ৰজাক প্ৰদান কৰা হৈছিল। ইয়াৰ উপৰি বাণিজ্য, বিভিন্ন পেছা, উৎপাদন আৰু অন্যান্য অৰ্থনৈতিক কাৰ্যকলাপৰ পৰাও ৰাজহ সংগ্ৰহ কৰা হৈছিল বুলি অনুমান কৰিব পাৰি।

ৰাজহ সংগ্ৰহৰ ব্যৱস্থা ৰাজকীয় প্ৰশাসনৰ সৈতে জড়িত আছিল। স্থানীয় বিষয়া আৰু আঞ্চলিক প্ৰশাসকসকলে ৰাজস্ব সংগ্ৰহ আৰু কেন্দ্ৰীয় ৰাজকোষলৈ প্ৰেৰণৰ ক্ষেত্ৰত ভূমিকা পালন কৰিছিল। অৱশ্যে কৰৰ সঠিক হাৰ, সকলো কৰৰ নাম আৰু সংগ্ৰহ পদ্ধতি সম্পৰ্কে প্ৰতিটো ৰাজবংশৰ বাবে সমান পৰিমাণৰ তথ্য উপলব্ধ নহয়।

ৰাজহৰ জৰিয়তে ৰজাসকলে প্ৰশাসন, সামৰিক বাহিনী, ৰাজকীয় অনুষ্ঠান আৰু ধৰ্মীয় পৃষ্ঠপোষকতাৰ ব্যয় বহন কৰিছিল।

৩. ভূমি ব্যৱস্থা আৰু ভূমিদান প্ৰথা

প্ৰাচীন কামৰূপৰ ভূমি ব্যৱস্থাৰ বিষয়ে জানিবলৈ তাম্ৰলিপিসমূহ বিশেষ গুৰুত্বপূৰ্ণ। ৰজাসকলে ব্ৰাহ্মণ আৰু ধৰ্মীয় প্ৰতিষ্ঠানলৈ ভূমি দান কৰিছিল। এনে দানৰ তথ্য তাম্ৰলিপিত লিপিবদ্ধ কৰা হৈছিল।

ভূমিদানৰ সময়ত দান কৰা মাটিৰ অৱস্থান, পৰিমাণ, সীমা আৰু অধিকাৰৰ বিষয়ে উল্লেখ কৰা হৈছিল। সীমা নিৰ্ধাৰণৰ বাবে নদী, জান-জুৰি, পথ, গছ, জলাশয় আৰু চুবুৰীয়া গাঁৱৰ উল্লেখ কৰা হৈছিল। ইয়াৰ পৰা ভূমিৰ পৰিচয় আৰু অধিকাৰ সম্পৰ্কে প্ৰশাসনিক সতৰ্কতাৰ কথা বুজিব পাৰি।

ব্ৰাহ্মণসকললৈ দিয়া ভূমিৰ কিছুমান ক্ষেত্ৰত ৰাজস্ব বা অন্যান্য কৰৰ পৰা ৰেহাইৰ ব্যৱস্থা আছিল। এনে ভূমিদানে ব্ৰাহ্মণসকলৰ অৰ্থনৈতিক ভিত্তি শক্তিশালী কৰাৰ লগতে নতুন বসতি আৰু কৃষিৰ বিস্তাৰতো সহায় কৰিছিল।

ভূমিদানৰ ফলত স্থানীয় সমাজত ভূমিৰ অধিকাৰ, কৰ সংগ্ৰহ আৰু সামাজিক মৰ্যাদাৰ নতুন সম্পৰ্ক গঢ় লৈ উঠিছিল। সেয়েহে ভূমিদানক কেৱল ধৰ্মীয় দান হিচাপে নহয়, অৰ্থনৈতিক আৰু প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থা হিচাপেও বিশ্লেষণ কৰিব লাগে।

SOAS Repository+1

৪. গ্ৰাম্য অৰ্থনীতি

প্ৰাচীন কামৰূপৰ অৰ্থনৈতিক জীৱনৰ কেন্দ্ৰ আছিল গাঁও। কৃষি, পশুপালন, বস্ত্ৰ উৎপাদন, মৃৎশিল্প আৰু অন্যান্য কাৰুশিল্পৰ কাম গাঁওক কেন্দ্ৰ কৰি চলিছিল। গাঁওসমূহে নিজৰ প্ৰয়োজনীয় বহু সামগ্ৰী নিজেই উৎপাদন কৰিছিল।

গাঁওৰ কৃষকসকলৰ উপৰি তাঁতী, কুমাৰ, কমাৰ, কাঠমিস্ত্ৰী আৰু অন্যান্য কাৰিকৰসকলেও গ্ৰাম্য অৰ্থনীতিত ভূমিকা পালন কৰিছিল। তেওঁলোকৰ উৎপাদিত সামগ্ৰীয়ে গাঁওৰ দৈনন্দিন প্ৰয়োজন পূৰণ কৰিছিল। একে সময়তে অতিৰিক্ত উৎপাদিত সামগ্ৰী বিনিময় বা বাণিজ্যৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল।

ভূমি, জলাশয়, বনাঞ্চল আৰু পশুধন গ্ৰাম্য অৰ্থনীতিৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ সম্পদ আছিল। কৃষি আৰু কাৰুশিল্পৰ পাৰস্পৰিক নিৰ্ভৰশীলতাই গাঁওসমূহৰ অৰ্থনৈতিক জীৱন সুসংগঠিত কৰি ৰাখিছিল।

৫. নগৰীয়া অৰ্থনীতি আৰু বসতি

প্ৰাচীন কামৰূপত নগৰীয়া আৰু অৰ্ধ-নগৰীয়া বসতিৰ বিকাশৰ প্ৰমাণ পোৱা যায়। ৰাজধানী আৰু প্ৰশাসনিক কেন্দ্ৰসমূহত ৰাজকীয় কৰ্মচাৰী, সামৰিক লোক, পুৰোহিত, ব্যৱসায়ী আৰু কাৰিকৰসকলৰ বসতি আছিল।

নগৰীয়া কেন্দ্ৰসমূহে প্ৰশাসন, ধৰ্মীয় অনুষ্ঠান, শিল্প আৰু বাণিজ্যৰ ক্ষেত্ৰত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল। ৰাজকীয় পৃষ্ঠপোষকতাত মন্দিৰ, ধৰ্মীয় প্ৰতিষ্ঠান আৰু অন্যান্য স্থাপত্য নিৰ্মাণ কৰা হৈছিল। এনে কেন্দ্ৰসমূহৰ সৈতে কাৰিকৰ আৰু সামগ্ৰী যোগানকাৰীসকলৰ অৰ্থনৈতিক সম্পৰ্ক আছিল।

অৱশ্যে প্ৰাচীন কামৰূপৰ নগৰসমূহৰ জনসংখ্যা, বজাৰৰ আকাৰ আৰু নগৰীয়া উৎপাদনৰ পৰিমাণ সম্পৰ্কে নিৰ্ভৰযোগ্য তথ্য সীমিত। সেয়েহে নগৰীয়া অৰ্থনীতিৰ বিষয়ে আলোচনা কৰোঁতে প্ৰত্নতাত্ত্বিক নিদৰ্শন আৰু উপলব্ধ লিখিত উৎসৰ সীমাবদ্ধতা মনত ৰখা উচিত।

৬. উদ্যোগ আৰু কাৰুশিল্প

প্ৰাচীন কামৰূপত বিভিন্ন ধৰণৰ হস্তশিল্প আৰু কাৰুশিল্পৰ প্ৰচলন আছিল। বস্ত্ৰ নিৰ্মাণ, ধাতুশিল্প, মৃৎশিল্প, কাঠৰ কাম, অলংকাৰ নিৰ্মাণ আৰু শিলৰ মূৰ্তি নিৰ্মাণ ইয়াৰ উল্লেখযোগ্য উদাহৰণ।

বস্ত্ৰ উৎপাদন আছিল এক গুৰুত্বপূৰ্ণ কাৰ্যকলাপ। সূতা কটা আৰু কাপোৰ বোৱা গৃহস্থালি উৎপাদনৰ অংশ আছিল। অসমৰ ৰেচম আৰু বস্ত্ৰৰ প্ৰাচীন পৰিচয় সাহিত্যিক উৎসত প্ৰতিফলিত হৈছে।

ধাতুশিল্পৰ জৰিয়তে কৃষি সঁজুলি, অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ, দৈনন্দিন ব্যৱহাৰৰ সামগ্ৰী আৰু অলংকাৰ প্ৰস্তুত কৰা হৈছিল। মৃৎশিল্পীসকলে খাদ্য সংৰক্ষণ, ৰন্ধন আৰু অন্যান্য কামত ব্যৱহৃত পাত্ৰ নিৰ্মাণ কৰিছিল। কাঠ আৰু শিলৰ কামৰ দক্ষতা মন্দিৰ, মূৰ্তি আৰু স্থাপত্যৰ নিদৰ্শনত দেখা যায়।

এই কাৰুশিল্পসমূহে স্থানীয় অৰ্থনীতিৰ প্ৰয়োজন পূৰণ কৰাৰ লগতে বাণিজ্যিক বিনিময়ৰ ক্ষেত্ৰতো সামগ্ৰী যোগান ধৰিছিল।

৭. বনজ আৰু অন্যান্য প্ৰাকৃতিক সম্পদ

প্ৰাচীন কামৰূপৰ অৰ্থনীতিত বনজ সম্পদৰো গুৰুত্ব আছিল। অঞ্চলটোৰ বিস্তৃত বনাঞ্চলৰ পৰা কাঠ, ঔষধি উদ্ভিদ, ফল-মূল আৰু অন্যান্য সামগ্ৰী সংগ্ৰহ কৰা হৈছিল। হাতী আৰু হাতীদাঁতৰ সৈতে জড়িত সম্পদৰো ঐতিহাসিক গুৰুত্ব আছিল।

নদী আৰু জলাশয়ে মাছ আৰু অন্যান্য জলজ সম্পদৰ যোগান ধৰিছিল। নদীপথে সামগ্ৰী পৰিবহণ আৰু যোগাযোগৰ সুবিধাও প্ৰদান কৰিছিল। এই প্ৰাকৃতিক সম্পদসমূহে কৃষিনিৰ্ভৰ অৰ্থনীতিক পৰিপূৰক সহায় আগবঢ়াইছিল।

৮. বাণিজ্য আৰু বিনিময় ব্যৱস্থা

প্ৰাচীন কামৰূপৰ ভৌগোলিক অৱস্থানৰ বাবে ইয়াৰ বাণিজ্যিক যোগাযোগৰ বিশেষ সুবিধা আছিল। ব্ৰহ্মপুত্ৰ আৰু ইয়াৰ উপনদীসমূহে আভ্যন্তৰীণ যাতায়াত আৰু সামগ্ৰী পৰিবহণত সহায় কৰিছিল। স্থলপথেৰে উত্তৰ বংগ, হিমালয়ৰ পাদদেশ আৰু পূব দিশৰ অঞ্চলসমূহৰ সৈতে যোগাযোগ স্থাপন হৈছিল।

কৃষিজ উৎপাদন, বস্ত্ৰ, বনজ সম্পদ, ধাতুৰ সামগ্ৰী আৰু অন্যান্য কাৰুশিল্পৰ সামগ্ৰী বিনিময়ৰ অংশ আছিল। স্থানীয় পৰ্যায়ত সামগ্ৰীৰ বিনিময় আৰু বাণিজ্যৰ প্ৰচলন আছিল। দূৰৱৰ্তী বাণিজ্যৰ পৰিসৰ আৰু মুদ্ৰাৰ ব্যৱহাৰৰ বিষয়ে অৱশ্যে অধিক সতৰ্কতাৰে সিদ্ধান্ত লোৱা উচিত, কিয়নো সকলো সময়ৰ বাবে যথেষ্ট তথ্য উপলব্ধ নহয়।

উপসংহাৰ

প্ৰাচীন কামৰূপৰ অৰ্থনীতিৰ মূল ভিত্তি আছিল কৃষি আৰু ভূমি। ইয়াৰ সৈতে ৰাজস্ব সংগ্ৰহ, ভূমিদান, গ্ৰাম্য উৎপাদন, কাৰুশিল্প, বনজ সম্পদ আৰু বাণিজ্যৰ ঘনিষ্ঠ সম্পৰ্ক আছিল। কৃষি উৎপাদনে ৰাজকোষ আৰু সামাজিক জীৱনক শক্তিশালী কৰিছিল; আনহাতে কাৰুশিল্প আৰু বাণিজ্যই অৰ্থনৈতিক কাৰ্যকলাপৰ পৰিসৰ বিস্তাৰ কৰিছিল। সেয়েহে প্ৰাচীন কামৰূপৰ অৰ্থনীতিক কৃষিনিৰ্ভৰ কিন্তু বহুমুখী উৎপাদন আৰু বিনিময় ব্যৱস্থাৰে গঠিত এক আঞ্চলিক অৰ্থনীতি হিচাপে মূল্যায়ন কৰিব পাৰি।

৫। প্ৰাচীন কামৰূপৰ সাংস্কৃতিক জীৱনৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা। সাহিত্য, ভাষা, শিল্প, স্থাপত্য আৰু ভাস্কৰ্যকলাৰ বিকাশ ব্যাখ্যা কৰা।

উত্তৰ:

ভূমিকা

প্রাচীন কামৰূপৰ সাংস্কৃতিক জীৱন আছিল ধর্মীয় বিশ্বাস, সাহিত্যিক চর্চা, ভাষা, শিক্ষা, স্থাপত্য, ভাস্কর্য আৰু বিভিন্ন জনগোষ্ঠীৰ পৰম্পৰাৰ সমন্বিত প্রকাশ। বর্মন, শালস্তম্ভ আৰু পাল ৰাজবংশৰ সময়ত কামৰূপত ৰাজকীয় পৃষ্ঠপোষকতাত সংস্কৃত সাহিত্য আৰু ধর্মীয় সংস্কৃতিৰ বিকাশ ঘটিছিল। একে সময়তে স্থানীয় জনগোষ্ঠীৰ সাংস্কৃতিক পৰম্পৰাই অঞ্চলটোৰ স্বকীয়তা অক্ষুণ্ণ ৰাখিছিল।

১. ভাষা আৰু সাহিত্যৰ বিকাশ

প্রাচীন কামৰূপৰ ৰাজকীয় আৰু ধর্মীয় সাহিত্যৰ ক্ষেত্রত সংস্কৃত ভাষাৰ বিশেষ স্থান আছিল। ৰজাসকলৰ তাম্রলিপি, শিলালিপি আৰু প্রশস্তিসমূহৰ অধিকাংশ সংস্কৃত ভাষাত ৰচিত হৈছিল। এই লিপিসমূহত ৰাজবংশৰ বংশাৱলী, ৰজাৰ কৃতিত্ব, ধর্মীয় বিশ্বাস আৰু ভূমিদানৰ তথ্য উল্লেখ কৰা হৈছিল।

সংস্কৃত সাহিত্যৰ বিকাশৰ ক্ষেত্রত ৰাজকীয় পৃষ্ঠপোষকতা গুৰুত্বপূর্ণ আছিল। ৰজাসকলে পণ্ডিত, কবি আৰু ধর্মীয় ব্যক্তিসকলক আশ্রয় প্রদান কৰিছিল। প্রশস্তিসমূহত অলংকাৰপূর্ণ ভাষা, কাব্যিক বর্ণনা আৰু ধর্মীয় উপমাৰ ব্যৱহাৰ দেখা যায়। ইয়াৰ পৰা সেই সময়ৰ সাহিত্যিক ৰুচি আৰু ভাষাগত দক্ষতাৰ পৰিচয় পোৱা যায়।

কালিকা পুৰাণ প্রাচীন কামৰূপৰ সাহিত্যিক আৰু ধর্মীয় ইতিহাসৰ বাবে বিশেষ গুৰুত্বপূর্ণ। ইয়াত কামৰূপ, কামাখ্যা, শক্তি উপাসনা আৰু বিভিন্ন ধর্মীয় স্থানৰ বিষয়ে উল্লেখ আছে। যোগিনী তন্ত্রও অঞ্চলটোৰ ধর্মীয় ভূগোল আৰু তান্ত্রিক পৰম্পৰা অধ্যয়নৰ বাবে উল্লেখযোগ্য।

এই গ্রন্থসমূহৰ ৰচনাকাল আৰু ইয়াত বর্ণিত কাহিনীৰ ঐতিহাসিকতা নির্ণয় কৰোঁতে সাৱধানতা অৱলম্বন কৰিব লাগে। তথাপি এইবোৰে প্রাচীন কামৰূপৰ ধর্মীয় কল্পনা, সাহিত্যিক পৰম্পৰা আৰু সাংস্কৃতিক পৰিৱেশৰ বিষয়ে মূল্যৱান তথ্য প্রদান কৰে।

২. শিক্ষা আৰু জ্ঞানচর্চা

প্রাচীন কামৰূপত শিক্ষা আৰু জ্ঞানচর্চা মূলতঃ ধর্মীয় আৰু পৰম্পৰাগত শিক্ষাকেন্দ্রৰ সৈতে জড়িত আছিল। ব্রাহ্মণ্য শিক্ষাত বেদ, ব্যাকৰণ, ধর্মশাস্ত্র, দর্শন আৰু অন্যান্য শাস্ত্রৰ অধ্যয়ন গুৰুত্বপূর্ণ আছিল।

ব্রাহ্মণসকলৰ আগমন আৰু তেওঁলোকলৈ ভূমিদানৰ ফলত ধর্মীয় শিক্ষা আৰু সংস্কৃত জ্ঞানচর্চাৰ পৰিসৰ বৃদ্ধি পাইছিল। পণ্ডিত আৰু পুৰোহিতসকলে ধর্মীয় আচাৰ-অনুষ্ঠান সম্পাদনৰ লগতে শাস্ত্রীয় জ্ঞানৰ প্রসাৰতো ভূমিকা পালন কৰিছিল।

বৌদ্ধ ধর্মৰ উপস্থিতিৰ ফলত বৌদ্ধ জ্ঞানচর্চাৰো কিছু প্রভাৱ আছিল। অৱশ্যে প্রাচীন কামৰূপৰ শিক্ষানুষ্ঠানৰ সংখ্যা, পাঠ্যক্রম আৰু শিক্ষার্থীৰ সামাজিক গাঁথনিৰ বিষয়ে বিস্তৃত তথ্য উপলব্ধ নহয়। সেয়েহে এই সময়ৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাক আধুনিক অর্থৰ সর্বজনীন বা প্রাতিষ্ঠানিক শিক্ষাব্যৱস্থা বুলি ধৰা উচিত নহয়।

৩. ধর্মীয় সাহিত্য আৰু সাংস্কৃতিক চিন্তা

ধর্মীয় সাহিত্যই প্রাচীন কামৰূপৰ সাংস্কৃতিক জীৱনত বিশেষ ভূমিকা পালন কৰিছিল। পুৰাণ, তন্ত্র, ধর্মশাস্ত্র আৰু বিভিন্ন ধর্মীয় আখ্যানৰ জৰিয়তে ধর্মীয় বিশ্বাস আৰু আচাৰ-অনুষ্ঠানৰ প্রসাৰ ঘটিছিল।

*কালিকা পুৰাণ*ত কামাখ্যা আৰু কামৰূপৰ ধর্মীয় মাহাত্ম্যৰ বর্ণনা আছে। ইয়াৰ জৰিয়তে কামৰূপে ভাৰতীয় শাক্ত ধর্মীয় পৰম্পৰাত এক বিশেষ স্থান লাভ কৰিছিল। *যোগিনী তন্ত্র*তো কামৰূপৰ ধর্মীয় স্থান আৰু তান্ত্রিক উপাসনাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হৈছে।

এই সাহিত্যসমূহে কেৱল ধর্মীয় বিশ্বাসৰ প্রতিফলন ঘটোৱা নাছিল; ইয়াৰ জৰিয়তে অঞ্চলটোৰ পবিত্র ভূগোল, সামাজিক আচাৰ আৰু সাংস্কৃতিক পৰিচয়ো প্রকাশ পাইছিল।

৪. স্থাপত্যকলাৰ বিকাশ

প্রাচীন কামৰূপৰ স্থাপত্যকলাৰ বিকাশৰ প্ৰমাণ মন্দিৰৰ অৱশেষ, শিলৰ দুৱাৰমুখ, স্তম্ভ আৰু অন্যান্য প্ৰত্নতাত্ত্বিক নিদৰ্শনত পোৱা যায়। ধৰ্মীয় পৃষ্ঠপোষকতাৰ ফলত মন্দিৰ নিৰ্মাণৰ প্ৰচলন বৃদ্ধি পাইছিল।

মন্দিৰসমূহ আছিল ধৰ্মীয় উপাসনাৰ কেন্দ্ৰ। ইয়াৰ উপৰি এইবোৰে সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক জীৱনতো ভূমিকা পালন কৰিছিল। মন্দিৰ নিৰ্মাণৰ বাবে স্থপতি, শিলৰ কাৰিকৰ আৰু অন্যান্য শিল্পীৰ প্ৰয়োজন হৈছিল। ফলত স্থাপত্য আৰু কাৰুশিল্পৰ বিকাশ ঘটিছিল।

তেজপুৰৰ ওচৰৰ দ-পৰ্বতীয়া প্ৰাচীন কামৰূপৰ স্থাপত্য আৰু ভাস্কৰ্যকলাৰ এক উল্লেখযোগ্য নিদৰ্শন। ইয়াৰ অলংকৃত দুৱাৰমুখত সূক্ষ্ম খোদাই, নক্সা আৰু ধৰ্মীয় প্ৰতীকৰ ব্যৱহাৰ দেখা যায়। ইয়াৰ শিল্পশৈলীত গুপ্তোত্তৰ যুগৰ ভাৰতীয় শিল্পধাৰাৰ প্ৰভাৱ পৰিলক্ষিত হয়।

৫. ভাস্কৰ্যকলাৰ বিকাশ

প্ৰাচীন কামৰূপৰ ভাস্কৰ্যকলাত শিৱ, বিষ্ণু, দেৱী, গণেশ, সূৰ্য আৰু অন্যান্য দেৱ-দেৱীৰ মূৰ্তি নিৰ্মাণ কৰা হৈছিল। শিল আৰু অন্যান্য সামগ্ৰীৰে নিৰ্মিত এই মূৰ্তিসমূহে ধৰ্মীয় বিশ্বাসৰ লগতে শিল্পীৰ কাৰিকৰী দক্ষতা প্ৰকাশ কৰে।

শৈৱ, শাক্ত আৰু বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ প্ৰসাৰৰ ফলত বিভিন্ন দেৱ-দেৱীৰ মূৰ্তি নিৰ্মাণৰ চাহিদা বৃদ্ধি পাইছিল। শিৱৰ লিংগৰূপ, উমা-মহেশ্বৰ, হৰিহৰ আৰু বিষ্ণুৰ বিভিন্ন অৱতাৰৰ মূৰ্তি এই সময়ৰ ভাস্কৰ্যকলাৰ উল্লেখযোগ্য উদাহৰণ।

মূৰ্তিসমূহৰ মুখাবয়ব, অলংকাৰ, ভংগিমা, দেহৰ অনুপাত আৰু পোছাকৰ উপস্থাপনে সেই সময়ৰ শিল্পশৈলীৰ পৰিচয় দিয়ে। এই শিল্পকলাত বৃহত্তৰ ভাৰতীয় শিল্পধাৰাৰ প্ৰভাৱ থাকিলেও স্থানীয় বৈশিষ্ট্যও প্ৰতিফলিত হৈছিল।

৬. চিত্ৰকলা আৰু অন্যান্য শিল্পকলাৰ চৰ্চা

প্ৰাচীন কামৰূপৰ চিত্ৰকলাৰ বিষয়ে প্ৰত্যক্ষ আৰু সংৰক্ষিত প্ৰমাণ তুলনামূলকভাৱে সীমিত। সেয়েহে এই ক্ষেত্ৰত বিস্তৃত আৰু নিৰ্দিষ্ট সিদ্ধান্ত লোৱা কঠিন। তথাপি ধৰ্মীয় স্থাপত্য, মূৰ্তি আৰু অলংকাৰিক নক্সাৰ পৰা শিল্পচৰ্চাৰ উন্নত ৰুচিৰ বিষয়ে ধাৰণা কৰিব পাৰি।

ধাতুশিল্প, কাঠৰ কাম, বস্ত্ৰ নিৰ্মাণ আৰু অলংকাৰ প্ৰস্তুতকৰণো সাংস্কৃতিক জীৱনৰ অংশ আছিল। ধৰ্মীয় অনুষ্ঠান আৰু সামাজিক উৎসৱত বিভিন্ন শিল্পজাত সামগ্ৰীৰ ব্যৱহাৰ হৈছিল।

৭. সাংস্কৃতিক আদান-প্ৰদান আৰু স্থানীয় বৈশিষ্ট্য

প্ৰাচীন কামৰূপৰ সংস্কৃতি সম্পূৰ্ণৰূপে বিচ্ছিন্ন বা একক উৎসৰ পৰা গঢ় লৈ উঠা নাছিল। উত্তৰ ভাৰতৰ ধৰ্মীয় আৰু সাহিত্যিক পৰম্পৰাৰ সৈতে কামৰূপৰ যোগাযোগ আছিল। একে সময়তে স্থানীয় জনগোষ্ঠীৰ ভাষা, আচাৰ-অনুষ্ঠান, শিল্প আৰু ধৰ্মীয় বিশ্বাসে অঞ্চলটোৰ সাংস্কৃতিক জীৱনত প্ৰভাৱ পেলাইছিল।

ব্ৰাহ্মণ্য ধৰ্মীয় পৰম্পৰা আৰু স্থানীয় বিশ্বাসৰ সংমিশ্ৰণৰ ফলত এক স্বকীয় সাংস্কৃতিক পৰিৱেশ গঢ় লৈ উঠিছিল। মন্দিৰ, মূৰ্তি, ধৰ্মীয় সাহিত্য আৰু লোকাচাৰৰ মাজত এই সংমিশ্ৰণৰ প্ৰতিফলন দেখা যায়।

উপসংহাৰ

প্ৰাচীন কামৰূপৰ সাংস্কৃতিক জীৱন সাহিত্য, শিক্ষা, ধৰ্ম, স্থাপত্য, ভাস্কৰ্য আৰু কাৰুশিল্পৰ সমন্বিত বিকাশৰ ফল আছিল। সংস্কৃত সাহিত্য আৰু ৰাজকীয় শিলালিপিয়ে লিখিত সংস্কৃতিৰ বিকাশৰ প্ৰমাণ দিয়ে; আনহাতে দ-পৰ্বতীয়া আৰু অন্যান্য প্ৰত্নতাত্ত্বিক নিদৰ্শনে স্থাপত্য আৰু ভাস্কৰ্যকলাৰ উন্নতি প্ৰকাশ কৰে। বৃহত্তৰ ভাৰতীয় সাংস্কৃতিক ধাৰাৰ সৈতে যোগাযোগ বজাই ৰাখিও কামৰূপে নিজৰ স্থানীয় বৈশিষ্ট্য আৰু স্বকীয় সাংস্কৃতিক পৰিচয় গঢ়ি তুলিছিল।

অতিৰিক্ত

Q: প্রাচীন কামৰূপৰ ভূমিদান প্রথাই অর্থনৈতিক আৰু সামাজিক জীৱনত কেনে প্রভাৱ পেলাইছিল?

উত্তৰ:

ভূমিকা

প্রাচীন কামৰূপৰ অর্থনৈতিক আৰু সামাজিক ইতিহাসত ভূমিদান প্রথাই বিশেষ গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল। বিশেষকৈ বর্মন, শালস্তম্ভ আৰু কামৰূপৰ পাল ৰাজবংশৰ সময়ত ৰজাসকলে ব্রাহ্মণসকলক ভূমি দান কৰিছিল। এই ভূমিদানৰ তথ্য তাম্রলিপিত লিপিবদ্ধ কৰা হৈছিল। তাম্রলিপিসমূহ কেৱল ৰাজকীয় দানৰ নথি নহয়; ইয়াৰ পৰা সেই সময়ৰ ভূমিৰ অধিকাৰ, ৰাজস্ব ব্যৱস্থা, গাঁওৰ সীমা, বসতি, সামাজিক গাঁথনি আৰু ৰাষ্ট্রীয় প্রশাসনৰ বিষয়েও জানিব পাৰি।

ঐতিহাসিক এডৱার্ড গেইটে উল্লেখ কৰিছে যে প্রাচীন কামৰূপৰ ইতিহাসৰ বহু গুৰুত্বপূর্ণ তথ্য তাম্রলিপি আৰু শিলালিপিৰ পৰাই উদ্ধাৰ কৰিব পাৰি। এই তাম্রলিপিসমূহে ভূমিদানৰ লগতে দানগ্রহণকাৰী আৰু দান কৰা ভূমিৰ নির্দিষ্ট বিৱৰণো সংৰক্ষণ কৰিছিল।

১. ভূমিদান প্রথাৰ ঐতিহাসিক প্রমাণ

প্রাচীন কামৰূপৰ ভূমিদান প্রথাৰ আটাইতকৈ উল্লেখযোগ্য প্রাথমিক প্রমাণ হৈছে বিভিন্ন ৰজাই জাৰি কৰা তাম্রলিপিসমূহ।

(ক) নিধানপুৰ তাম্রলিপি: সপ্তম শতিকাৰ ৰজা ভাস্কৰবর্মনৰ নিধানপুৰ তাম্রলিপি এই ক্ষেত্রত বিশেষ গুৰুত্বপূর্ণ। এই শাসনখনত ব্রাহ্মণসকললৈ ভূমিদানৰ কথা লিপিবদ্ধ কৰা হৈছে। ইয়াৰ এটা বিশেষ দিশ হ'ল, ভাস্কৰবর্মনে পূর্বৰ ৰজা ভূতিবর্মনৰ সময়ত প্রদান কৰা ভূমিদানৰ পুনৰ স্বীকৃতি বা পুনৰ নথিভুক্তিকৰণ কৰিছিল বুলি শাসনখনৰ ব্যাখ্যাৰ পৰা জানিব পাৰি। ইয়াৰ পৰা ভূমিৰ অধিকাৰ আৰু ৰাজকীয় দানৰ নথি সংৰক্ষণৰ এক প্রশাসনিক পৰম্পৰাৰ অস্তিত্বৰ কথা বুজিব পাৰি।

(খ) ডুবি তাম্রলিপি: ভাস্কৰবর্মনৰ ডুবি তাম্রলিপিও ভূমিদান আৰু ৰাজকীয় প্রশস্তিৰ বিষয়ে তথ্য প্রদান কৰে। এই শাসনসমূহৰ আৰম্ভণিতে ৰজাৰ বংশাৱলী আৰু প্রশস্তি উল্লেখ কৰাৰ পিছত ভূমিদানৰ কার্যকৰী বিৱৰণ দিয়া হৈছিল।

(গ) বৰগাঁও আৰু শুৱালকুছি তাম্রলিপি: পাল ৰাজবংশৰ ৰজা ৰত্নপালৰ এই তাম্রলিপিসমূহত ভূমিদানৰ তথ্য পোৱা যায়। ইয়াৰ পৰা একাদশ শতিকাৰ কামৰূপত ভূমি দান, ভূমিৰ পৰিচয় আৰু ৰাজকীয় অধিকাৰৰ বিষয়ে জানিব পাৰি। এই প্রমাণসমূহে দেখুৱায় যে ভূমিদান প্রথা কেৱল এটা ৰাজবংশতে সীমাবদ্ধ নাছিল; বিভিন্ন ৰাজবংশৰ সময়তো ইয়াৰ প্রচলন অব্যাহত আছিল।

২. কৃষিৰ সম্প্রসাৰণ আৰু নতুন বসতিৰ বিকাশ

ভূমিদান প্রথাৰ এটা গুৰুত্বপূর্ণ অর্থনৈতিক প্রভাৱ আছিল কৃষিভিত্তিক বসতিৰ বিকাশৰ সৈতে ইয়াৰ সম্পর্ক। কোনো অঞ্চলত ভূমি দান কৰাৰ ফলত সেই ভূমিৰ ওপৰত নতুন অধিকাৰ সৃষ্টি হৈছিল আৰু কিছুমান ক্ষেত্রত নতুনকৈ বসতি স্থাপন বা কৃষিকার্য সম্প্রসাৰণৰ সুযোগ সৃষ্টি হৈছিল।

বিশেষকৈ ভূমিদানৰ জৰিয়তে ব্রাহ্মণসকলৰ নতুন অঞ্চলত বসতি স্থাপনৰ সুবিধা হৈছিল। তেওঁলোকৰ সৈতে কৃষক আৰু অন্যান্য উৎপাদনকাৰী লোকৰ সম্পর্ক গঢ় লৈ উঠিব পাৰিছিল। ইয়াৰ ফলত কিছুমান অঞ্চলত কৃষি উৎপাদন আৰু গ্রাম্য অর্থনৈতিক কার্যকলাপৰ পৰিসৰ বৃদ্ধি পাইছিল।

ইয়াত এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ ঐতিহাসিক সতৰ্কতা আছে। ভূমিদান কৰা সকলো মাটি অনাবাদী বা হাবি-জংঘলেৰে আৱৃত আছিল বুলি প্ৰমাণিত নহয়। একেদৰে সকলো ভূমিদানৰ ফলত নতুন গাঁও সৃষ্টি হৈছিল বুলিও ক'ব নোৱাৰি। ভূমিদানৰ প্ৰকৃত প্ৰভাৱ দান কৰা ভূমিৰ পূৰ্বৰ অৱস্থা আৰু দানৰ চৰ্তৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিছিল।

৩. ভূমিৰ অধিকাৰ আৰু ৰাজস্ব ব্যৱস্থাৰ পৰিৱৰ্তন

প্ৰাচীন কামৰূপৰ ৰাজকোষৰ অন্যতম প্ৰধান উৎস আছিল ভূমি আৰু কৃষিৰ পৰা সংগৃহীত ৰাজস্ব। ৰজাই ভূমি দান কৰাৰ সময়ত কেতিয়াবা সেই ভূমিৰ পৰা সংগৃহীত ৰাজস্ব বা নিৰ্দিষ্ট কৰৰ ওপৰত দানগ্ৰহণকাৰীৰ অধিকাৰ স্বীকাৰ কৰিছিল।

ইয়াৰ ফলত ৰাজস্বৰ বিতৰণত পৰিৱৰ্তন আহিছিল। যি ৰাজস্ব আগতে ৰাজকোষলৈ যাব পাৰিছিল, দানৰ চৰ্ত অনুসৰি তাৰ একাংশ বা সম্পূৰ্ণ অংশ দানগ্ৰহণকাৰীয়ে লাভ কৰিব পাৰিছিল।

সপ্তম শতিকাৰ ভাস্কৰবৰ্মনৰ নিধানপুৰ আৰু ডুবি তাম্ৰলিপিৰ অধ্যয়নে এনে ভূমিদানৰ ৰাজকীয় আৰু অৰ্থনৈতিক স্বৰূপ বুজিবলৈ সহায় কৰে। আধুনিক গৱেষক দেৱদত্ত কাকতীয়ে এই শাসনসমূহক ব্ৰহ্মপুত্ৰ উপত্যকাত সপ্তম শতিকাৰ ৰাজতন্ত্ৰ আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় গাঁথনিৰ বিকাশ অধ্যয়নৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ উৎস হিচাপে বিশ্লেষণ কৰিছে। অৱশ্যে সকলো ভূমিদানতে একে ধৰণৰ কৰ ৰেহাই বা ৰাজস্বৰ অধিকাৰ প্ৰদান কৰা হৈছিল বুলি ধৰা উচিত নহয়। প্ৰতিখন তাম্ৰলিপিৰ চৰ্ত পৃথকে বিচাৰ কৰিহে এই সিদ্ধান্ত ল'ব পাৰি।

৪. ব্ৰাহ্মণসকলৰ অৰ্থনৈতিক আৰু সামাজিক মৰ্যাদা বৃদ্ধি

ভূমিদান প্ৰথাৰ ফলত ব্ৰাহ্মণসকলৰ অৰ্থনৈতিক অৱস্থান শক্তিশালী হৈছিল। ভূমিৰ পৰা উৎপাদিত শস্য বা ৰাজস্বৰ সুবিধা লাভ কৰাৰ ফলত তেওঁলোকৰ জীৱিকাৰ এক স্থায়ী ভিত্তি গঢ় লৈ উঠিছিল।

ইয়াৰ ফলত ব্ৰাহ্মণসকলে ধৰ্মীয় আচাৰ-অনুষ্ঠান, শাস্ত্ৰচৰ্চা আৰু শিক্ষা প্ৰদানৰ ক্ষেত্ৰত অধিক ভূমিকা পালন কৰিব পাৰিছিল। ভূমিদানৰ জৰিয়তে তেওঁলোকৰ কেৱল অৰ্থনৈতিক সুবিধাই বৃদ্ধি পোৱা নাছিল; ৰাজকীয় স্বীকৃতি আৰু সামাজিক প্ৰতিপত্তিও বৃদ্ধি পাইছিল।

ভাস্কৰবৰ্মনৰ তাম্ৰলিপিসমূহত দানগ্ৰহণকাৰী ব্ৰাহ্মণসকলৰ পৰিচয় আৰু তেওঁলোকৰ প্ৰতি ৰজাৰ পৃষ্ঠপোষকতাৰ কথা উল্লেখ আছে। এই তথ্যই ৰাজশক্তি আৰু ব্ৰাহ্মণ্য ধৰ্মীয় অভিজাত শ্ৰেণীৰ মাজৰ সম্পৰ্ক বুজিবলৈ সহায় কৰে।

৫. সামাজিক স্তৰবিন্যাস আৰু ভূমি-অধিকাৰৰ সম্পৰ্ক

ভূমিদান প্ৰথাই সমাজত ভূমি আৰু ৰাজস্বৰ অধিকাৰক কেন্দ্ৰ কৰি নতুন সামাজিক সম্পৰ্ক গঢ়ি তোলাত সহায় কৰিছিল। ভূমি বা ভূমিৰ পৰা উৎপাদিত ৰাজস্বৰ অধিকাৰ লাভ কৰা ব্যক্তিসকলে অধিক অৰ্থনৈতিক শক্তি আৰু সামাজিক মৰ্যাদা অৰ্জন কৰিছিল। বিশেষকৈ ব্ৰাহ্মণসকলৰ ভূমি লাভৰ ফলত তেওঁলোকৰ সামাজিক প্ৰতিপত্তি বৃদ্ধি পাইছিল। ইয়াৰ ফলত ধৰ্মীয় মৰ্যাদা আৰু অৰ্থনৈতিক ক্ষমতাৰ মাজত ঘনিষ্ঠ সম্পৰ্ক গঢ় লৈ উঠিছিল।

আনহাতে, ভূমিদান কৰা অঞ্চলত পূৰ্বৰে পৰা বসবাস কৰা কৃষক, স্থানীয় জনগোষ্ঠী আৰু অন্যান্য উৎপাদনকাৰী লোকসকলৰ সৈতে নতুন ভূমি-অধিকাৰীৰ সম্পৰ্ক কেনে আছিল, সেই বিষয়ে প্ৰতিখন তাম্ৰলিপিে সম্পূৰ্ণ তথ্য নিদিয়ে। সেয়েহে ভূমিদানৰ ফলত সকলো কৃষকৰ পূৰ্বৰ অধিকাৰ বিলুপ্ত হৈছিল বা তেওঁলোক একে ধৰণে নিৰ্ভৰশীল হৈ পৰিছিল বুলি নিৰংকুশ সিদ্ধান্ত লোৱা উচিত নহয়।

৬. গ্ৰাম্য বসতিৰ গঠন আৰু স্থানীয় সমাজৰ পৰিচয়

ভূমিদানৰ তাম্ৰলিপিসমূহে প্ৰাচীন কামৰূপৰ গাঁও আৰু গ্ৰাম্য সমাজৰ গাঁথনি অধ্যয়নৰ ক্ষেত্ৰত বিশেষ সহায় কৰে। ২০১৪ চনত *Indian Historical Review*ত প্ৰকাশিত ইতিহাসবিদ সুচন্দ্ৰ ঘোষৰ গৱেষণা-প্ৰবন্ধ *Understanding Boundary Representations in the Copper-plate Charters of Early Kāmarūpa* এই ক্ষেত্ৰত উল্লেখযোগ্য। তেওঁ বৰ্মন, শালস্তম্ভ আৰু পাল ৰাজবংশৰ তাম্ৰলিপিসমূহৰ ভূমিৰ সীমা নিৰ্ধাৰণৰ পদ্ধতি তুলনা কৰিছে।

তেওঁৰ গৱেষণাৰ পৰা জানিব পাৰি যে—

- বৰ্মন ৰজাসকলৰ তাম্ৰলিপিত ভূমিৰ সীমাৰ বিৱৰণ তুলনামূলকভাৱে সীমিত আছিল।
- শালস্তম্ভসকলৰ তাম্ৰলিপিত দান কৰা ভূমিৰ আঠটা সীমা উল্লেখ কৰাৰ এক বিশেষ পদ্ধতি দেখা যায়।
- কামৰূপৰ পাল ৰজাসকলৰ তাম্ৰলিপিত ভূমিৰ সীমাৰ বিৱৰণ অধিক বিস্তৃত আৰু নিৰ্দিষ্ট আছিল।
- নদী, জলাশয় আৰু অন্যান্য জলসম্পদক ভূমিৰ সীমা নিৰ্ধাৰণৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ চিন হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল।

এই তথ্যৰ পৰা বুজিব পাৰি যে ভূমিদান প্ৰথাই ভূমিৰ পৰিচয় আৰু সীমা নিৰ্ধাৰণৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰশাসনিক সতৰ্কতা বৃদ্ধি কৰিছিল। লগতে তাম্ৰলিপিত উল্লেখিত সীমাসমূহৰ পৰা সেই সময়ৰ গাঁও, জলসম্পদ আৰু স্থানীয় সমাজৰ কিছু আভাসো পোৱা যায়।

৭. ব্ৰাহ্মণ্য ধৰ্ম আৰু সংস্কৃতিৰ প্ৰসাৰ

ভূমিদান প্ৰথাৰ সৈতে ব্ৰাহ্মণ্য ধৰ্মীয় পৰম্পৰাৰ প্ৰসাৰৰো সম্পৰ্ক আছিল। ব্ৰাহ্মণসকলক ভূমি দান কৰাৰ ফলত তেওঁলোকৰ বিভিন্ন অঞ্চলত বসতি স্থাপন আৰু ধৰ্মীয়-সাংস্কৃতিক কাৰ্যকলাপ পৰিচালনাৰ সুবিধা হৈছিল।

ইয়াৰ জৰিয়তে সংস্কৃত ভাষা, বেদ, পুৰাণ, ধৰ্মশাস্ত্ৰ আৰু বিভিন্ন ধৰ্মীয় আচাৰ-অনুষ্ঠানৰ প্ৰভাৱ বৃদ্ধি পাইছিল। ব্ৰাহ্মণসকলে ধৰ্মীয় অনুষ্ঠান সম্পাদন, শাস্ত্ৰীয় শিক্ষা আৰু ধৰ্মীয় জ্ঞানৰ প্ৰসাৰত ভূমিকা পালন কৰিছিল।

দেৱদত্ত কাকতীৰ গৱেষণাত ভাস্কৰবৰ্মনৰ তাম্ৰলিপিৰ প্ৰশস্তি আৰু ভূমিদানৰ মাজৰ সম্পৰ্ক বিশ্লেষণ কৰি দেখুওৱা হৈছে যে ৰাজকীয় প্ৰশস্তি আৰু ভূমিদানৰ নথি একেলগে ৰজাৰ ৰাজনৈতিক পৰিচয়, বংশগৌৰৱ আৰু ধৰ্মীয় পৃষ্ঠপোষকতা প্ৰকাশৰ মাধ্যম আছিল। তথাপি ইয়াৰ অৰ্থ এইটো নহয় যে স্থানীয় জনগোষ্ঠীৰ নিজস্ব সংস্কৃতি বিলুপ্ত হৈছিল। বৰং স্থানীয় ধৰ্মীয় আৰু সাংস্কৃতিক পৰম্পৰাৰ সৈতে ব্ৰাহ্মণ্য পৰম্পৰাৰ আদান-প্ৰদান আৰু সংমিশ্ৰণ ঘটিছিল।

৮. ৰাজকীয় ক্ষমতা আৰু ৰাজনৈতিক বৈধতা শক্তিশালী কৰা

ভূমিদান প্ৰথা ৰজাৰ ৰাজনৈতিক ক্ষমতা সুদৃঢ় কৰাৰো এক মাধ্যম আছিল। ৰজাসকলে ভূমি দানৰ জৰিয়তে ব্ৰাহ্মণ আৰু ধৰ্মীয় ব্যক্তিসকলৰ সমৰ্থন আৰু স্বীকৃতি লাভ কৰিব পাৰিছিল। তাম্ৰলিপিৰ আৰম্ভণিতে ৰজাৰ বংশাৱলী, পূৰ্বপুৰুষৰ পৰিচয়, বীৰত্ব আৰু ধৰ্মপৰায়ণতাৰ প্ৰশস্তি উল্লেখ কৰা হৈছিল। ইয়াৰ ফলত ৰজাৰ শাসনক এক ধৰ্মীয় আৰু সামাজিক বৈধতা প্ৰদানৰ চেষ্টা দেখা যায় দেৱদত্ত কাকতীৰ মতে, ভাস্কৰবৰ্মনৰ ডুবি আৰু নিধানপুৰ তাম্ৰলিপিৰ প্ৰশস্তিসমূহৰ অধ্যয়নে সপ্তম শতিকাৰ কামৰূপত ৰাজতন্ত্ৰ আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় সমাজৰ গঠনৰ প্ৰক্ৰিয়া বুজিবলৈ সহায় কৰে। সেয়েহে ভূমিদানক কেৱল ধৰ্মীয় দান হিচাপে নহয়, ৰজাৰ ৰাজনৈতিক আৰু প্ৰশাসনিক ক্ষমতাৰ সৈতে জড়িত এক প্ৰতিষ্ঠান হিচাপেও বিবেচনা কৰিব লাগে।

৯. ভূমিদান প্ৰথাৰ সীমাবদ্ধতা আৰু ঐতিহাসিক মূল্যায়ন

ভূমিদান প্ৰথাৰ প্ৰভাৱ সম্পূৰ্ণৰূপে ইতিবাচক বা নেতিবাচক বুলি ক'ব নোৱাৰি। এফালে ই কৃষি আৰু বসতিৰ সম্প্ৰসাৰণ, ব্ৰাহ্মণসকলৰ বসতি, ধৰ্মীয় পৃষ্ঠপোষকতা আৰু ৰাজকীয় প্ৰশাসনৰ বিকাশত সহায় কৰিছিল। আনফালে ভূমি আৰু ৰাজস্বৰ অধিকাৰ নিৰ্দিষ্ট গোটৰ হাতত কেন্দ্ৰীভূত হোৱাৰ ফলত সামাজিক ক্ষমতাৰ অসমতা বৃদ্ধি পোৱাৰ সম্ভাৱনাও সৃষ্টি কৰিছিল।

কিন্তু কামৰূপত ভূমিদানৰ পৰিসৰ আৰু ইয়াৰ সামাজিক প্ৰভাৱৰ বিষয়ে সিদ্ধান্ত লওঁতে আঞ্চলিক বৈশিষ্ট্য মনত ৰখা উচিত। সুচন্দ্ৰ ঘোষে কামৰূপৰ তাম্ৰলিপিসমূহৰ সীমা-নিৰ্ধাৰণৰ বিৱৰণ বিশ্লেষণ কৰি দেখুৱাইছে যে বিভিন্ন ৰাজবংশৰ সময়ত এই পদ্ধতিৰ যথেষ্ট পাৰ্থক্য আছিল। সেয়েহে সমগ্ৰ কামৰূপতে একে ধৰণৰ ভূমি-ব্যৱস্থা বা একে ধৰণৰ সামাজিক পৰিৱৰ্তন ঘটিছিল বুলি ধৰি লোৱাটো ঐতিহাসিকভাৱে সঠিক নহয়।

উপসংহাৰ

সামগ্ৰিকভাৱে প্ৰাচীন কামৰূপৰ ভূমিদান প্ৰথাই অৰ্থনৈতিক আৰু সামাজিক জীৱনত উল্লেখযোগ্য প্ৰভাৱ পেলাইছিল। ই কৃষি আৰু গ্ৰাম্য বসতিৰ বিকাশৰ সৈতে সম্পৰ্কিত আছিল, ৰাজস্বৰ অধিকাৰ আৰু বিতৰণৰ ক্ষেত্ৰত পৰিৱৰ্তন আনিছিল, ব্ৰাহ্মণসকলৰ অৰ্থনৈতিক আৰু সামাজিক মৰ্যাদা বৃদ্ধি কৰিছিল আৰু ব্ৰাহ্মণ্য ধৰ্মীয়-সাংস্কৃতিক পৰম্পৰাৰ প্ৰসাৰত সহায় কৰিছিল। একে সময়তে ই ৰাজকীয় ক্ষমতা আৰু প্ৰশাসনিক নিয়ন্ত্ৰণ সুদৃঢ় কৰাৰো এক মাধ্যম আছিল। নিধানপুৰ, ডুবি, বৰগাঁও আৰু শুৱালকুছিৰ তাম্ৰলিপিসমূহে এই প্ৰক্ৰিয়াৰ প্ৰাথমিক ঐতিহাসিক প্ৰমাণ আগবঢ়ায়। সেয়েহে ভূমিদান প্ৰথাক প্ৰাচীন কামৰূপৰ অৰ্থনীতি, সমাজ, সংস্কৃতি আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় গাঁথনিৰ পৰিৱৰ্তন বুজিবলৈ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ঐতিহাসিক প্ৰতিষ্ঠান হিচাপে মূল্যায়ন কৰিব পাৰি।

Q: প্ৰাচীন কামৰূপৰ সাহিত্য আৰু শিক্ষা-ব্যৱস্থাৰ বিকাশৰ বিষয়ে লিখা।
A:

ভূমিকা

প্ৰাচীন কামৰূপৰ ইতিহাস কেৱল ৰাজনৈতিক ক্ষমতা, ৰাজ্য বিস্তাৰ আৰু ৰাজবংশৰ উত্থান-পতনৰ ইতিহাসতে সীমাবদ্ধ নাছিল; ই আছিল সাহিত্য, ভাষা, ধৰ্ম, দৰ্শন আৰু শিক্ষাৰ বিকাশৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ অধ্যায়। প্ৰাচীন কামৰূপত বিশেষকৈ বৰ্মন ৰাজবংশৰ সময়ৰ পৰা সংস্কৃত ভাষা আৰু সাহিত্যৰ চৰ্চাই এক সুদৃঢ় ভিত্তি লাভ কৰিছিল। পৰৱৰ্তী সময়ত শালস্তম্ভ আৰু পাল ৰাজবংশৰ শাসনকালতো এই বৌদ্ধিক আৰু সাংস্কৃতিক পৰম্পৰা অব্যাহত আছিল।

প্ৰাচীন কামৰূপৰ সাহিত্য আৰু শিক্ষা-ব্যৱস্থাৰ বিকাশৰ বিষয়ে জানিবলৈ তাম্ৰশাসন, শিলালিপি, সমসাময়িক সাহিত্যিক গ্ৰন্থ, বিদেশী পৰিব্ৰাজকৰ বিৱৰণ আৰু ধৰ্মীয় সাহিত্যসমূহ বিশেষভাৱে সহায়ক। বিশেষকৈ চীনা পৰিব্ৰাজক হিউৱেন চাঙৰ **(Xuanzang)** বিৱৰণ, বাণভট্টৰ হৰ্ষচৰিত আৰু ভাস্কৰবৰ্মনৰ ডুবি তথা নিধনপুৰ তাম্ৰশাসনে সেই সময়ৰ সাহিত্যিক আৰু বৌদ্ধিক পৰিৱেশৰ বিষয়ে মূল্যৱান তথ্য প্ৰদান কৰে।

প্ৰাচীন কামৰূপৰ সাহিত্য আৰু শিক্ষা-ব্যৱস্থাৰ বিকাশক তলত কেইবাটাও দিশৰ পৰা আলোচনা কৰিব পাৰি।

১. সংস্কৃত ভাষা আৰু সাহিত্যৰ বিকাশ

প্ৰাচীন কামৰূপৰ সাহিত্যিক বিকাশৰ মূল আধাৰ আছিল সংস্কৃত ভাষা। বিশেষকৈ খ্ৰীষ্টীয় চতুৰ্থ-পঞ্চম শতিকাৰ পৰা সংস্কৃত ভাষাৰ ব্যৱহাৰ ৰাজকীয় প্ৰশাসন, ধৰ্মীয় আচাৰ-অনুষ্ঠান আৰু সাহিত্যিক ৰচনাৰ ক্ষেত্ৰত বৃদ্ধি পোৱা দেখা যায়।

বৰ্মন ৰাজবংশৰ শাসনকালত সংস্কৃত ভাষাই ৰাজদৰবাৰ আৰু পণ্ডিত সমাজত বিশেষ মৰ্যাদা লাভ কৰিছিল। ৰজাসকলৰ বংশাৱলী, প্ৰশস্তি, ৰাজকীয় ভূমিদানৰ বিৱৰণ আৰু ধৰ্মীয় বক্তব্যসমূহ সংস্কৃত ভাষাত ৰচনা কৰা হৈছিল।

এই সময়ৰ সংস্কৃত সাহিত্যৰ কেইটামান উল্লেখযোগ্য বৈশিষ্ট্য আছিল—

- সংস্কৃত গদ্য আৰু পদ্যৰ সমৃদ্ধ ব্যৱহাৰ।
- পৌৰাণিক কাহিনী, দেৱ-দেৱীৰ মাহাত্ম্য আৰু ধৰ্মীয় বিশ্বাসৰ প্ৰকাশ।
- ৰজাসকলৰ বংশগৌৰৱ আৰু ৰাজনৈতিক কৃতিত্বৰ বৰ্ণনা।
- অলংকাৰ, উপমা, ৰূপক আৰু ছন্দৰ সুন্দৰ প্ৰয়োগ।
- ধৰ্মশাস্ত্ৰ, দৰ্শন, জ্যোতিষ আৰু অন্যান্য শাস্ত্ৰীয় বিষয়ৰ চৰ্চা।

এইদৰে সংস্কৃত ভাষা কেৱল ধৰ্মীয় ভাষা হিচাপেই নহয়, ৰাজনৈতিক আৰু বৌদ্ধিক প্ৰকাশৰো এক গুৰুত্বপূৰ্ণ মাধ্যম হিচাপে প্ৰতিষ্ঠিত হৈছিল।

২. বৰ্মন ৰাজবংশৰ পৃষ্ঠপোষকতা আৰু সাহিত্যৰ বিকাশ

প্ৰাচীন কামৰূপৰ সাহিত্য আৰু শিক্ষাৰ বিকাশত বৰ্মন ৰাজবংশৰ অৱদান বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। এই ৰাজবংশৰ শাসকসকলে সংস্কৃত ভাষা, ব্ৰাহ্মণ্য ধৰ্মীয় পৰম্পৰা আৰু পণ্ডিত সমাজক পৃষ্ঠপোষকতা আগবঢ়াইছিল।

বিশেষকৈ ৰজা কুমাৰ ভাস্কৰবৰ্মনৰ (প্ৰায় ৬০০–৬৫০ খ্ৰীষ্টাব্দ) সময়ত কামৰূপৰ সাহিত্যিক আৰু সাংস্কৃতিক পৰিৱেশে বিশেষ উন্নতি লাভ কৰিছিল।

ভাস্কৰবৰ্মন নিজেই বিদ্যানুৰাগী শাসক আছিল। তেওঁৰ ৰাজসভাত পণ্ডিত, সাহিত্যিক আৰু ধৰ্মীয় ব্যক্তিসকলৰ সমাগম ঘটিছিল। দেশ-বিদেশৰ বিদ্বান ব্যক্তিৰ সৈতে তেওঁৰ যোগাযোগ আছিল।

ঐতিহাসিক প্ৰমাণ: বাণভট্টৰ হৰ্ষচৰিত গ্ৰন্থত ভাস্কৰবৰ্মনৰ বিষয়ে উল্লেখ পোৱা যায়। ইয়াৰ পৰা উত্তৰ ভাৰতৰ সমসাময়িক ৰাজনৈতিক আৰু সাংস্কৃতিক জগতৰ সৈতে কামৰূপৰ ৰাজদৰবাৰৰ সম্পৰ্কৰ কথা জানিব পাৰি।

একেদৰে হিউৱেন চাঙে তেওঁৰ ভ্ৰমণ বিৱৰণত ভাস্কৰবৰ্মনৰ বিদ্যানুৰাগ আৰু শিক্ষিত সমাজৰ প্ৰতি থকা আগ্ৰহৰ কথা উল্লেখ কৰিছে। এই তথ্যই সপ্তম শতিকাত কামৰূপৰ ৰাজসভাত এক উন্নত বৌদ্ধিক পৰিৱেশৰ অস্তিত্বৰ ইংগিত দিয়ে।

৩. তাম্ৰশাসন আৰু শিলালিপিৰ সাহিত্যিক গুৰুত্ব

প্ৰাচীন কামৰূপৰ সাহিত্যিক বিকাশৰ এক অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ প্ৰমাণ হ'ল সেই সময়ৰ তাম্ৰশাসন আৰু শিলালিপিসমূহ। এইবোৰ কেৱল প্ৰশাসনিক দলিল নাছিল; ইয়াৰ বহু অংশত উচ্চমানৰ সংস্কৃত গদ্য আৰু পদ্যৰ ব্যৱহাৰ দেখা যায়।

উল্লেখযোগ্য লিপিসমূহ হ'ল—

ক) ডুবি তাম্ৰশাসন: ভাস্কৰবৰ্মনৰ এই তাম্ৰশাসনত তেওঁৰ বংশাৱলী, পূৰ্বপুৰুষ আৰু ৰাজকীয় কৃতিত্বৰ বৰ্ণনা পোৱা যায়। ইয়াৰ প্ৰশস্তিমূলক অংশত সংস্কৃত পদ্যৰ সুন্দৰ ব্যৱহাৰ দেখা যায়।

খ) নিধনপুৰ তাম্ৰশাসন: ভাস্কৰবৰ্মনৰ আন এখন গুৰুত্বপূৰ্ণ তাম্ৰশাসন। ইয়াত ব্ৰাহ্মণসকলক ভূমিদানৰ কথা উল্লেখ কৰা হৈছে। ইয়াৰ ভাষা আৰু সাহিত্যিক প্ৰকাশভংগীয়ে সেই সময়ৰ সংস্কৃত চৰ্চাৰ উন্নত অৱস্থাৰ প্ৰমাণ দিয়ে।

গ) তেজপুৰ শিলালিপি: পৰৱৰ্তী শাসকসকলৰ সময়ৰ এইধৰণৰ লিপিসমূহেও কামৰূপৰ সংস্কৃত সাহিত্যিক পৰম্পৰা অব্যাহত থকাৰ প্ৰমাণ বহন কৰে।

এই লিপিসমূহৰ পৰা বুজিব পাৰি যে কামৰূপত সংস্কৃত ভাষাৰ জ্ঞান কেৱল ধৰ্মীয় পণ্ডিতৰ মাজতে সীমাবদ্ধ নাছিল; ৰাজকীয় প্ৰশাসন আৰু সাহিত্যিক প্ৰকাশৰ ক্ষেত্ৰতো ইয়াৰ ব্যাপক প্ৰয়োগ হৈছিল।

বিশেষকৈ ডুবি আৰু নিধনপুৰ তাম্রশাসনৰ প্রশস্তিমূলক পদ্যসমূহে কামৰূপৰ ৰাজকীয় সাহিত্যৰ অলংকাৰধর্মী আৰু কাব্যিক বৈশিষ্ট্য প্রকাশ কৰে।

৪. ধর্মীয় আৰু পৌৰাণিক সাহিত্যৰ বিকাশ

প্রাচীন কামৰূপৰ সাহিত্যৰ আন এক উল্লেখযোগ্য দিশ আছিল ধর্মীয় আৰু পৌৰাণিক সাহিত্যৰ বিকাশ। কামৰূপত শাক্ত, শৈৱ আৰু বৈষ্ণৱ ধর্মীয় পৰম্পৰাৰ প্রভাৱ আছিল। বিশেষকৈ নীলাচল পাহাৰৰ কামাখ্যা মন্দিৰক কেন্দ্র কৰি শাক্ত ধর্ম আৰু তান্ত্রিক সাধনাৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ কেন্দ্র গঢ় লৈ উঠিছিল।

এই ধর্মীয় পৰিৱেশে পৌৰাণিক আৰু তান্ত্রিক সাহিত্যৰ বিকাশত সহায় কৰিছিল।

কালিকা পুৰাণ: প্রাচীন কামৰূপৰ সৈতে সম্পর্কিত আটাইতকৈ উল্লেখযোগ্য ধর্মীয় সাহিত্যিক গ্রন্থসমূহৰ ভিতৰত কালিকা পুৰাণ অন্যতম। সাধাৰণতে ইয়াৰ ৰচনাকাল প্রায় নৱমৰ পৰা একাদশ শতিকাৰ ভিতৰত বুলি ধৰা হয়। গ্রন্থখনত কামাখ্যা দেৱীৰ মাহাত্ম্য, শক্তি উপাসনা, ধর্মীয় আচাৰ-অনুষ্ঠান আৰু বিভিন্ন পৌৰাণিক কাহিনীৰ বর্ণনা আছে।

এই গ্রন্থখনৰ ঐতিহাসিক গুৰুত্ব কেইবাটাও দিশত দেখা যায়—

1. ই প্রাচীন কামৰূপৰ শাক্ত ধর্মীয় পৰম্পৰাৰ বিষয়ে তথ্য প্রদান কৰে।

2. কামাখ্যা মন্দিৰ আৰু নীলাচল পাহাৰৰ ধর্মীয় গুৰুত্ব প্রকাশ কৰে।

3. সেই সময়ৰ ধর্মীয় বিশ্বাস, সামাজিক আচাৰ-অনুষ্ঠান আৰু সাংস্কৃতিক জীৱনৰ পৰিচয় দিয়ে।

4. কামৰূপৰ ধর্মীয় সাহিত্যিক পৰম্পৰাৰ বিকাশৰ সাক্ষ্য বহন কৰে।

ইয়াৰ উপৰি কামৰূপত তান্ত্রিক সাহিত্যৰো বিকাশ ঘটিছিল। অৱশ্যে বিভিন্ন তান্ত্রিক গ্রন্থৰ ৰচনাকাল আৰু ৰচনাস্থান সম্পর্কে পণ্ডিতসকলৰ মাজত মতভেদ আছে। সেয়েহে সকলো তান্ত্রিক গ্রন্থকে প্রাচীন কামৰূপৰ নিশ্চিত ৰচনা বুলি গণ্য কৰা উচিত নহয়।

৫. ৰাজকীয় সাহিত্য আৰু চৰিত সাহিত্যৰ বিকাশ

প্রাচীন কামৰূপৰ সাহিত্যত ৰজাসকলৰ বংশাৱলী, ৰাজকীয় কৃতিত্ব আৰু ৰাজনৈতিক সাফল্যৰ বর্ণনাই বিশেষ স্থান অধিকাৰ কৰিছিল। সেই সময়ত ৰজাসকলৰ বীৰত্ব, ধর্মপৰায়ণতা, দানশীলতা আৰু শাসনকার্যৰ প্রশংসা কৰি সংস্কৃত ভাষাত প্রশস্তি ৰচনা কৰা হৈছিল।

এই সাহিত্যিক পৰম্পৰাৰ দুটা বিশেষ দিশ আছিল—

- বংশাৱলী সাহিত্য: ৰাজবংশৰ উৎপত্তি, পূর্বপুৰুষ আৰু বংশগত পৰম্পৰাৰ বর্ণনা।
- প্রশস্তি সাহিত্য: ৰজাৰ বীৰত্ব, শাসনকার্য, ধর্মীয় কর্ম আৰু ৰাজনৈতিক কৃতিত্বৰ প্রশংসা।

ডুবি আৰু নিধনপুৰ তাম্রশাসনৰ প্রশস্তিমূলক অংশ এই সাহিত্যিক পৰম্পৰাৰ উল্লেখযোগ্য উদাহৰণ। এইবোৰত পৌৰাণিক বংশগৌৰৱৰ সৈতে ঐতিহাসিক ৰাজবংশৰ সম্পর্ক স্থাপন কৰাৰ প্রৱণতাও দেখা যায়।

এই সাহিত্যৰ জৰিয়তে ৰজাসকলে নিজৰ ৰাজনৈতিক বৈধতা আৰু সামাজিক মর্যাদা প্রতিষ্ঠা কৰাৰ চেষ্টা কৰিছিল। সেয়েহে এই ৰচনাসমূহৰ সাহিত্যিক মূল্যৰ লগতে ৰাজনৈতিক আৰু ঐতিহাসিক মূল্যও আছে।

৬. কামৰূপৰ সাহিত্যৰ সৈতে বহিঃবিশ্বৰ যোগাযোগ

প্ৰাচীন কামৰূপৰ সাহিত্যিক আৰু বৌদ্ধিক বিকাশৰ ক্ষেত্ৰত বহিঃবিশ্বৰ সৈতে থকা যোগাযোগৰো গুৰুত্ব আছিল। কামৰূপৰ শাসকসকলৰ উত্তৰ ভাৰতৰ বিভিন্ন ৰাজনৈতিক আৰু সাংস্কৃতিক কেন্দ্ৰৰ সৈতে সম্পৰ্ক আছিল।

বিশেষকৈ সপ্তম শতিকাত ভাস্কৰবৰ্মনৰ সৈতে সম্ৰাট হৰ্ষবৰ্ধনৰ বন্ধুত্বপূৰ্ণ সম্পৰ্কই এই সাংস্কৃতিক যোগাযোগক অধিক শক্তিশালী কৰিছিল।

বাণভট্টৰ হৰ্ষচৰিতত ভাস্কৰবৰ্মনৰ উল্লেখে এই সম্পৰ্কৰ সাহিত্যিক প্ৰমাণ আগবঢ়ায়।

আনহাতে, চীনা পৰিব্ৰাজক হিউৱেন চাঙৰ কামৰূপ ভ্ৰমণেও দেশখনৰ বিদ্যাচৰ্চা আৰু সাংস্কৃতিক পৰিৱেশৰ বিষয়ে বহিঃবিশ্বৰ জ্ঞান বৃদ্ধি কৰিছিল।

এই যোগাযোগৰ ফলত কামৰূপৰ পণ্ডিত সমাজে বৃহত্তৰ ভাৰতীয় বৌদ্ধিক পৰম্পৰাৰ সৈতে সম্পৰ্ক ৰক্ষা কৰাৰ সুযোগ লাভ কৰিছিল।

৭. প্ৰাচীন কামৰূপৰ শিক্ষা-ব্যৱস্থাৰ প্ৰকৃতি

প্ৰাচীন কামৰূপৰ শিক্ষা-ব্যৱস্থা মূলতঃ ভাৰতৰ পৰম্পৰাগত গুৰু-শিষ্য শিক্ষাপদ্ধতিৰ সৈতে সম্পৰ্কিত আছিল। সেই সময়ত আধুনিক অৰ্থত বিদ্যালয় বা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ দৰে এক কেন্দ্ৰীভূত আৰু সুসংগঠিত শিক্ষা-ব্যৱস্থাৰ প্ৰমাণ পৰ্যাপ্ত পৰিমাণে পোৱা নাযায়।

তথাপি বিভিন্ন ঐতিহাসিক সমলৰ পৰা অনুমান কৰিব পাৰি যে কামৰূপত ধৰ্মীয় শিক্ষাৰ লগতে ভাষা, সাহিত্য, দৰ্শন আৰু ব্যৱহাৰিক জ্ঞানৰো চৰ্চা চলিছিল।

শিক্ষা প্ৰদানৰ সম্ভাব্য প্ৰধান মাধ্যমসমূহ আছিল—

ক) গুৰুগৃহ বা আশ্ৰম: গুৰুৰ বাসস্থানত ছাত্ৰসকলে থাকি শিক্ষা গ্ৰহণ কৰিছিল। গুৰুৱে ছাত্ৰসকলক ধৰ্মীয়, নৈতিক আৰু শাস্ত্ৰীয় শিক্ষা প্ৰদান কৰিছিল। ইয়াত মৌখিক শিক্ষা, মুখস্থকৰণ, আলোচনা আৰু অনুশীলনৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হৈছিল।

খ) টোল বা পাঠশালা: ব্ৰাহ্মণ পণ্ডিতসকলে পৰিচালনা কৰা পৰম্পৰাগত শিক্ষাকেন্দ্ৰত সংস্কৃত ভাষা, ব্যাকৰণ, ধৰ্মশাস্ত্ৰ আৰু অন্যান্য শাস্ত্ৰৰ শিক্ষা প্ৰদান কৰা হৈছিল বুলি অনুমান কৰিব পাৰি।

গ) অগ্ৰহাৰ: ৰজাসকলে ব্ৰাহ্মণ আৰু পণ্ডিতসকলক কৰমুক্ত ভূমি দান কৰি তেওঁলোকৰ জীৱিকা আৰু ধৰ্মীয়-শিক্ষামূলক কাৰ্যকলাপৰ বাবে অনুকূল পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰিছিল। এনে ভূমিদানক অগ্ৰহাৰ ব্যৱস্থাৰ সৈতে সম্পৰ্কিত কৰা হয়।

ঘ) মন্দিৰকেন্দ্ৰিক শিক্ষা: মন্দিৰ আৰু ধৰ্মীয় প্ৰতিষ্ঠানসমূহ ধৰ্মীয় চৰ্চা, শাস্ত্ৰ অধ্যয়ন আৰু পণ্ডিতসকলৰ সমাগমৰ কেন্দ্ৰ হিচাপে কাম কৰিছিল।

মন কৰিবলগীয়া যে গুৰুগৃহ, টোল আৰু মন্দিৰকেন্দ্ৰিক শিক্ষাৰ অস্তিত্ব প্ৰাচীন ভাৰতৰ সাধাৰণ শিক্ষাপৰম্পৰাৰ সৈতে সামঞ্জস্যপূৰ্ণ হ'লেও প্ৰাচীন কামৰূপত এই প্ৰতিটো প্ৰতিষ্ঠানৰ সংগঠিত ৰূপ সম্পৰ্কে প্ৰত্যক্ষ তথ্য সীমিত। সেয়েহে এইবোৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰোঁতে ঐতিহাসিক অনুমান আৰু প্ৰত্যক্ষ প্ৰমাণৰ মাজত পাৰ্থক্য ৰখা প্ৰয়োজন।

৮. শিক্ষাৰ পৃষ্ঠপোষক হিচাপে ৰজা ভাস্কৰবৰ্মন

প্ৰাচীন কামৰূপৰ শিক্ষা-ব্যৱস্থাৰ বিকাশত ৰজা কুমাৰ ভাস্কৰবৰ্মনৰ অৱদান বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য।

তেওঁ কেৱল এজন শক্তিশালী শাসকেই নাছিল, বিদ্যা আৰু জ্ঞানৰ প্ৰতিও গভীৰ আগ্ৰহ থকা ব্যক্তি আছিল। তেওঁৰ শাসনকালত পণ্ডিত আৰু বিদ্বান ব্যক্তিসকলে ৰাজকীয় পৃষ্ঠপোষকতা লাভ কৰিছিল।

ভাস্কৰবৰ্মনৰ শিক্ষানুৰাগৰ বিষয়ে আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ তথ্য পোৱা যায় চীনা পৰিব্ৰাজক হিউৱেন চাঙৰ বিৱৰণত।

হিউৱেন চাঙে ৬৪৩ খ্ৰীষ্টাব্দৰ আশে-পাশে কামৰূপ ভ্ৰমণ কৰিছিল। তেওঁ ভাস্কৰবৰ্মনৰ ৰাজসভাত উপস্থিত হৈছিল আৰু ৰজাৰ সৈতে সাক্ষাৎ কৰিছিল। তেওঁৰ বিৱৰণৰ পৰা জানিব পাৰি যে ভাস্কৰবৰ্মন বিদ্যানুৰাগী আছিল আৰু শিক্ষিত ব্যক্তিসকলক সন্মান কৰিছিল।

এই ঘটনাই কেইবাটাও দিশ স্পষ্ট কৰে—

1. কামৰূপৰ ৰাজসভাত বিদ্বান ব্যক্তিসকলৰ বিশেষ মৰ্যাদা আছিল।

2. ৰজাসকলে শিক্ষা আৰু জ্ঞানচৰ্চাক ৰাজকীয় পৃষ্ঠপোষকতা প্ৰদান কৰিছিল।

3. কামৰূপৰ সৈতে বহিঃৰাজ্যৰ পণ্ডিত আৰু পৰিব্ৰাজকসকলৰ যোগাযোগ আছিল।

4. শিক্ষা আৰু জ্ঞানচৰ্চাই ৰাজ্যখনৰ সাংস্কৃতিক পৰিচয় গঢ়ি তোলাত সহায় কৰিছিল।

ভাস্কৰবৰ্মনৰ বিদ্যানুৰাগৰ এই বিৱৰণ প্ৰাচীন কামৰূপৰ শিক্ষা-ব্যৱস্থাৰ ইতিহাসৰ এক উল্লেখযোগ্য প্ৰত্যক্ষ সাক্ষ্য।

৯. শিক্ষাৰ পাঠ্যক্ৰম আৰু অধ্যয়নৰ বিষয়সমূহ

প্ৰাচীন কামৰূপৰ শিক্ষা-ব্যৱস্থাত ধৰ্মীয় আৰু শাস্ত্ৰীয় বিষয়ৰ বিশেষ প্ৰাধান্য আছিল। অৱশ্যে শিক্ষাৰ পাঠ্যক্ৰম সকলো শিক্ষাকেন্দ্ৰতে একে আছিল বুলি ক'ব নোৱাৰি।

সেই সময়ৰ লিপি, ধৰ্মীয় গ্ৰন্থ আৰু সাহিত্যিক সমলৰ আধাৰত তলত উল্লেখ কৰা বিষয়সমূহৰ চৰ্চাৰ কথা জানিব পাৰি।

ক) বেদ আৰু বেদাংগ: বেদ, বেদৰ ব্যাখ্যা আৰু বেদৰ সৈতে সম্পৰ্কিত শাস্ত্ৰসমূহৰ অধ্যয়ন কৰা হৈছিল। শিক্ষা, কল্প, ব্যাকৰণ, নিৰুক্ত, ছন্দ আৰু জ্যোতিষ বেদাংগৰ অন্তৰ্গত।

খ) সংস্কৃত ব্যাকৰণ: সংস্কৃত ভাষাৰ শুদ্ধ ব্যৱহাৰ, শব্দৰ গঠন, বাক্যৰীতি আৰু ভাষাৰ নিয়মৰ বিষয়ে শিক্ষা প্ৰদান কৰা হৈছিল।

গ) ধৰ্মশাস্ত্ৰ আৰু স্মৃতিশাস্ত্ৰ: ধৰ্মীয় আচাৰ-অনুষ্ঠান, সামাজিক নিয়ম, নৈতিকতা আৰু কৰ্তব্য সম্পৰ্কীয় বিষয়ৰ চৰ্চা কৰা হৈছিল।

ঘ) দৰ্শন: ভাৰতীয় দাৰ্শনিক চিন্তাধাৰা আৰু বিভিন্ন ধৰ্মীয় দৰ্শনৰ অধ্যয়ন কৰা হৈছিল।

ঙ) জ্যোতিষ আৰু গণনা: গ্ৰহ-নক্ষত্ৰ, সময় নিৰ্ণয়, পঞ্জিকা প্ৰস্তুতকৰণ আৰু ধৰ্মীয় অনুষ্ঠানৰ শুভ সময় নিৰ্ধাৰণৰ সৈতে জড়িত জ্ঞানৰ চৰ্চা হৈছিল।

চ) চিকিৎসা আৰু ব্যৱহাৰিক জ্ঞান: প্ৰাচীন ভাৰতীয় পৰম্পৰাৰ অংশ হিচাপে আয়ুৰ্বেদ আৰু বিভিন্ন লোকজ চিকিৎসা-জ্ঞানৰ চৰ্চাও কামৰূপৰ সমাজত প্ৰচলিত আছিল। অৱশ্যে এই বিষয়সমূহৰ আনুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ প্ৰমাণ পৃথকভাৱে বিচাৰ কৰা প্ৰয়োজন।

এইদৰে প্ৰাচীন কামৰূপৰ শিক্ষাৰ পৰিসৰ কেৱল ধৰ্মীয় অধ্যয়নতে সীমাবদ্ধ নাছিল; ইয়াৰ সৈতে ভাষা, বিজ্ঞানধৰ্মী জ্ঞান আৰু ব্যৱহাৰিক জীৱনৰো সম্পৰ্ক আছিল।

১০. ব্রাহ্মণসকলৰ ভূমিদান আৰু শিক্ষা-ব্যৱস্থাৰ সম্প্রসাৰণ

প্রাচীন কামৰূপৰ শিক্ষা-ব্যৱস্থাৰ বিকাশৰ সৈতে ভূমিদান প্রথাৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ সম্পর্ক আছিল। ৰজাসকলে ব্রাহ্মণ, পণ্ডিত আৰু ধর্মীয় ব্যক্তিসকলক ভূমি দান কৰিছিল। এনে ভূমিদানে তেওঁলোকৰ জীৱিকা নির্বাহৰ লগতে ধর্মীয় আৰু শাস্ত্রীয় চর্চাৰ বাবে অনুকূল পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰিছিল।

এই ক্ষেত্রত ভাস্কৰবর্মনৰ নিধনপুৰ তাম্রশাসন বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য।

এই তাম্রশাসনত ব্রাহ্মণসকলক ভূমিদানৰ কথা উল্লেখ আছে। ইয়াৰ পৰা সেই সময়ত ব্রাহ্মণসকলৰ সামাজিক আৰু ধর্মীয় গুৰুত্বৰ কথা জানিব পাৰি।

ভূমিদান প্রথাৰ শিক্ষাগত প্রভাৱসমূহ আছিল—

- ব্রাহ্মণ আৰু পণ্ডিতসকলৰ আর্থিক অৱস্থা শক্তিশালী হৈছিল।
- ধর্মীয় আৰু শাস্ত্রীয় অধ্যয়নৰ বাবে স্থায়ী ভিত্তি সৃষ্টি হৈছিল।
- সংস্কৃত ভাষা আৰু সাহিত্যৰ প্রসাৰত সহায় হৈছিল।
- বিভিন্ন অঞ্চলত ব্রাহ্মণ্য ধর্মীয় আৰু সাংস্কৃতিক পৰম্পৰাৰ সম্প্রসাৰণ ঘটিছিল।
- শাস্ত্রজ্ঞ আৰু ধর্মীয় পণ্ডিতৰ এক সামাজিক শ্রেণী গঢ় লৈ উঠিছিল।

অৱশ্যে ভূমিদানৰ প্রতিটো ক্ষেত্রকেই আনুষ্ঠানিক শিক্ষাকেন্দ্র স্থাপনৰ প্রমাণ বুলি ধৰা উচিত নহয়। এই ব্যৱস্থাই শিক্ষাৰ বাবে অনুকূল সামাজিক-অর্থনৈতিক পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰিছিল বুলি কোৱাটোহে অধিক যুক্তিসংগত।

১১. হিউৱেন চাঙৰ বিৱৰণত কামৰূপৰ শিক্ষা আৰু সংস্কৃতি

প্রাচীন কামৰূপৰ শিক্ষা আৰু সাংস্কৃতিক জীৱনৰ বিষয়ে জানিবলৈ হিউৱেন চাঙৰ ভ্রমণ বিৱৰণ এক অমূল্য ঐতিহাসিক সমল।

তেওঁ সপ্তম শতিকাত ভাৰত ভ্রমণৰ সময়ত কামৰূপলৈ আহিছিল। সেই সময়ত ভাস্কৰবর্মন কামৰূপৰ ৰজা আছিল।

হিউৱেন চাঙৰ বিৱৰণৰ পৰা কামৰূপৰ বিষয়ে কেইটামান গুৰুত্বপূর্ণ কথা জানিব পাৰি—

1. কামৰূপৰ মানুহৰ নিজস্ব ভাষা আৰু সাংস্কৃতিক পৰিচয় আছিল।

2. তেওঁলোকৰ আচাৰ-ব্যৱহাৰ আৰু সামাজিক জীৱনত স্বকীয় বৈশিষ্ট্য দেখা গৈছিল।

3. ৰজা ভাস্কৰবর্মন শিক্ষিত আৰু বিদ্যানুৰাগী ব্যক্তি আছিল।

4. কামৰূপৰ ৰাজসভাত বাহিৰৰ পৰা অহা বিদ্বান ব্যক্তিসকলক আদৰ-সাদৰ কৰা হৈছিল।

5. কামৰূপৰ সাংস্কৃতিক পৰিৱেশৰ সৈতে ভাৰতৰ অন্যান্য অঞ্চলৰ যোগাযোগ আছিল।

হিউৱেন চাঙৰ বিৱৰণৰ বিশেষ গুৰুত্ব এইখিনিতে যে তেওঁ কেৱল কামৰূপৰ ৰাজনৈতিক অৱস্থাৰ কথাই উল্লেখ কৰা নাই; দেশখনৰ সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক জীৱনৰ বিষয়েও তথ্য প্রদান কৰিছে।

১২. ধর্মীয় সহিষ্ণুতা আৰু বহুমুখী জ্ঞানচর্চা

প্রাচীন কামৰূপত বিভিন্ন ধর্মীয় পৰম্পৰাৰ সহাৱস্থান আছিল। শাক্ত, শৈৱ, বৈষ্ণৱ আৰু বৌদ্ধ ধর্মীয় চিন্তাধাৰাৰ বিভিন্ন প্রভাৱ কামৰূপৰ সাংস্কৃতিক পৰিৱেশত দেখা গৈছিল।

বিশেষকৈ কামাখ্যা মন্দিৰক কেন্দ্ৰ কৰি শাক্ত আৰু তান্ত্ৰিক ধৰ্মীয় চৰ্চাৰ বিকাশ ঘটিছিল। আনহাতে, বৌদ্ধ ধৰ্মৰ বিভিন্ন শাখা আৰু তান্ত্ৰিক বৌদ্ধ পৰম্পৰাৰো এই অঞ্চলৰ সৈতে সম্পৰ্ক আছিল।

এই বহুমুখী ধৰ্মীয় পৰিৱেশে—

- ধৰ্মীয় দৰ্শনৰ বিকাশত সহায় কৰিছিল।
- বিভিন্ন শাস্ত্ৰ আৰু ধৰ্মীয় গ্ৰন্থৰ অধ্যয়নৰ সুযোগ সৃষ্টি কৰিছিল।
- পণ্ডিত আৰু সাধকসকলৰ মাজত মত-বিনিময়ৰ পৰিৱেশ গঢ়ি তুলিছিল।
- কামৰূপৰ সাংস্কৃতিক জীৱনক বৈচিত্ৰ্যপূৰ্ণ কৰি তুলিছিল।

অৱশ্যে সকলো ধৰ্মীয় সম্প্ৰদায়ে সমান ৰাজকীয় পৃষ্ঠপোষকতা লাভ কৰিছিল বুলি প্ৰমাণিত নহয়। শাসকসকলৰ ধৰ্মীয় পৃষ্ঠপোষকতাৰ প্ৰকৃতি সময় আৰু ৰাজবংশ অনুসৰি পৃথক আছিল।

১৩. শালস্তম্ভ আৰু পাল ৰাজবংশৰ সময়ত সাহিত্য আৰু শিক্ষাৰ বিকাশ

বৰ্মন ৰাজবংশৰ পতনৰ পিছতো কামৰূপৰ সাহিত্যিক আৰু শিক্ষাগত পৰম্পৰা সম্পূৰ্ণৰূপে স্তব্ধ হোৱা নাছিল। শালস্তম্ভ আৰু পাল ৰাজবংশৰ শাসনকালতো সংস্কৃত ভাষা, ধৰ্মীয় সাহিত্য আৰু শাস্ত্ৰীয় চৰ্চাৰ ধাৰা অব্যাহত আছিল।

শালস্তম্ভ ৰাজবংশৰ সময়ত: এই সময়ৰ ৰজাসকলেও সংস্কৃত ভাষাত ৰাজকীয় লিপি আৰু প্ৰশস্তি প্ৰচলনৰ পৰম্পৰা অব্যাহত ৰাখিছিল। তেজপুৰ শিলালিপি আৰু বনমালবৰ্মনৰ তাম্ৰশাসন এই ক্ষেত্ৰত উল্লেখযোগ্য ঐতিহাসিক সমল।

পাল ৰাজবংশৰ সময়ত: এই সময়তো সংস্কৃত ভাষা আৰু সাহিত্যৰ চৰ্চা অব্যাহত আছিল। ধৰ্মীয় গ্ৰন্থ, তান্ত্ৰিক সাহিত্য আৰু শাস্ত্ৰীয় জ্ঞানৰ বিকাশ ঘটিছিল। বিশেষকৈ কামৰূপৰ সৈতে সম্পৰ্কিত শাক্ত আৰু তান্ত্ৰিক পৰম্পৰাই সাহিত্যিক ক্ষেত্ৰত বিশেষ প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰিছিল।

এইদৰে ৰাজবংশৰ পৰিৱৰ্তন ঘটিলেও কামৰূপৰ সাহিত্যিক আৰু বৌদ্ধিক পৰম্পৰা বিভিন্ন ৰূপত বৰ্তি আছিল।

১৪. অসমীয়া ভাষা আৰু সাহিত্যৰ বিকাশৰ প্ৰাৰম্ভিক পটভূমি

প্ৰাচীন কামৰূপৰ সাহিত্যৰ আলোচনা কৰোঁতে অসমীয়া ভাষা আৰু সাহিত্যৰ প্ৰাৰম্ভিক বিকাশৰ বিষয়টোও বিবেচনা কৰা প্ৰয়োজন।

প্ৰাচীন কামৰূপত সংস্কৃত আছিল ৰাজকীয় আৰু শাস্ত্ৰীয় সাহিত্যৰ প্ৰধান ভাষা। কিন্তু জনসাধাৰণৰ মাজত বিভিন্ন স্থানীয় ভাষা আৰু কথিত ভাষাৰ প্ৰচলন আছিল। এই স্থানীয় ভাষিক পৰম্পৰাসমূহৰ বিকাশে পৰৱৰ্তী সময়ত অসমীয়া ভাষাৰ গঠন আৰু বিকাশৰ বাবে পটভূমি সৃষ্টি কৰিছিল।

চৰ্যাপদসমূহৰ ভাষাৰ সৈতে পূব ভাৰতৰ বিভিন্ন আধুনিক আৰ্য ভাষাৰ প্ৰাৰম্ভিক ৰূপৰ সম্পৰ্ক আছে। অসমীয়া ভাষাৰ বিকাশৰ ইতিহাসতো চৰ্যাপদৰ গুৰুত্ব আলোচনা কৰা হয়। অৱশ্যে চৰ্যাপদসমূহৰ ৰচনাস্থান আৰু ইয়াৰ ভাষাৰ সৈতে অসমীয়াৰ সম্পৰ্ক সম্পৰ্কে গৱেষকসকলৰ মাজত মতভেদ আছে। সেয়েহে চৰ্যাপদসমূহক নিশ্চিতভাৱে প্ৰাচীন কামৰূপত ৰচিত সাহিত্য বুলি কোৱাটো উচিত নহয়।

আনহাতে, সংস্কৃত সাহিত্য, স্থানীয় মৌখিক পৰম্পৰা আৰু পৰৱৰ্তী সময়ৰ আঞ্চলিক ভাষাৰ সাহিত্যিক বিকাশৰ মাজত এক ঐতিহাসিক সম্পৰ্ক আছিল।

এইদৰে প্ৰাচীন কামৰূপৰ সাহিত্যিক পৰম্পৰাই পৰৱৰ্তী অসমীয়া সাহিত্যৰ বিকাশৰ বাবে এক সাংস্কৃতিক আৰু বৌদ্ধিক পটভূমি প্ৰস্তুত কৰিছিল।

১৫. প্ৰাচীন কামৰূপৰ সাহিত্য আৰু শিক্ষা-ব্যৱস্থাৰ ঐতিহাসিক গুৰুত্ব

প্ৰাচীন কামৰূপৰ সাহিত্য আৰু শিক্ষা-ব্যৱস্থাৰ বিকাশে অসমৰ সামগ্ৰিক ইতিহাসত গভীৰ প্ৰভাৱ পেলাইছিল।

ইয়াৰ ঐতিহাসিক গুৰুত্বসমূহ হ'ল—

1. সাংস্কৃতিক পৰিচয়ৰ বিকাশ: সংস্কৃত সাহিত্য, ধৰ্মীয় গ্ৰন্থ আৰু ৰাজকীয় লিপিসমূহে কামৰূপৰ এক স্বকীয় সাংস্কৃতিক পৰিচয় গঢ়ি তোলাত সহায় কৰিছিল।

2. বৌদ্ধিক পৰিৱেশৰ সৃষ্টি: ৰজাসকলৰ পৃষ্ঠপোষকতাত পণ্ডিত, সাহিত্যিক আৰু ধৰ্মীয় ব্যক্তিসকলে জ্ঞানচৰ্চাৰ সুযোগ লাভ কৰিছিল।

3. ধৰ্মীয় পৰম্পৰাৰ সংৰক্ষণ: কালিকা পু�ৰাণৰ দৰে গ্ৰন্থই কামৰূপৰ শাক্ত ধৰ্মীয় পৰম্পৰা আৰু কামাখ্যা উপাসনাৰ ঐতিহাসিক গুৰুত্ব সংৰক্ষণ কৰিছে।

4. বহিঃবিশ্বৰ সৈতে সাংস্কৃতিক যোগাযোগ: হিউৱেন চাঙৰ ভ্ৰমণ আৰু হৰ্ষবৰ্ধনৰ সৈতে ভাস্কৰবৰ্মনৰ সম্পৰ্কই কামৰূপৰ বহিঃবিশ্বৰ সৈতে থকা সাংস্কৃতিক যোগাযোগৰ পৰিচয় দিয়ে।

5. ঐতিহাসিক তথ্যৰ সংৰক্ষণ: তাম্ৰশাসন আৰু শিলালিপিসমূহে কেৱল সাহিত্যিক পৰম্পৰাৰ প্ৰমাণেই নহয়, প্ৰাচীন কামৰূপৰ ৰাজনীতি, সমাজ, অৰ্থনীতি আৰু ধৰ্মীয় জীৱনৰ তথ্যও সংৰক্ষণ কৰিছে।

6. পৰৱৰ্তী সাহিত্যিক বিকাশৰ ভিত্তি: প্ৰাচীন কামৰূপৰ সংস্কৃত সাহিত্য আৰু ধৰ্মীয় জ্ঞানচৰ্চাই পৰৱৰ্তী সময়ৰ অসমীয়া সাহিত্যিক পৰম্পৰাৰ বিকাশৰ বাবে সাংস্কৃতিক ভিত্তি প্ৰস্তুত কৰিছিল।

উপসংহাৰ

সামগ্ৰিকভাৱে ক'ব পাৰি যে প্ৰাচীন কামৰূপৰ সাহিত্য আৰু শিক্ষা-ব্যৱস্থাৰ বিকাশ অসমৰ ইতিহাসৰ এক উল্লেখযোগ্য অধ্যায়। বিশেষকৈ বৰ্মন ৰাজবংশৰ সময়ত সংস্কৃত ভাষা আৰু সাহিত্যই ৰাজকীয় পৃষ্ঠপোষকতা লাভ কৰি এক উন্নত পৰ্যায়ত উপনীত হৈছিল। ৰজা ভাস্কৰবৰ্মনৰ বিদ্যানুৰাগ, ডুবি আৰু নিধনপুৰ তাম্ৰশাসনৰ সাহিত্যিক উৎকৰ্ষ, হিউৱেন চাঙৰ ভ্ৰমণ বিৱৰণ আৰু কালিকা পু�ৰাণৰ দৰে ধৰ্মীয় গ্ৰন্থই সেই সময়ৰ বৌদ্ধিক আৰু সাংস্কৃতিক জীৱনৰ সমৃদ্ধিৰ সাক্ষ্য বহন কৰে।

একেদৰে গুৰুগৃহ, ধৰ্মীয় শিক্ষাকেন্দ্ৰ, ব্ৰাহ্মণসকলক ভূমিদান আৰু শাস্ত্ৰীয় জ্ঞানচৰ্চাৰ পৰম্পৰাই শিক্ষা-ব্যৱস্থাৰ বিকাশত সহায় কৰিছিল। যদিও প্ৰাচীন কামৰূপৰ শিক্ষা-প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ বিষয়ে প্ৰত্যক্ষ তথ্য সীমিত, তথাপি উপলব্ধ ঐতিহাসিক সমলসমূহে ইয়াত এক উল্লেখযোগ্য বিদ্যাচৰ্চাৰ পৰিৱেশ থকাৰ কথা প্ৰতিপন্ন কৰে।

সেয়েহে প্ৰাচীন কামৰূপক কেৱল ৰাজনৈতিক শক্তিৰ কেন্দ্ৰ হিচাপেই নহয়, বৰং উত্তৰ-পূব ভাৰতৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ সাহিত্যিক, ধৰ্মীয় আৰু বৌদ্ধিক বিকাশৰ ক্ষেত্ৰ হিচাপেও মূল্যায়ন কৰিব পাৰি।